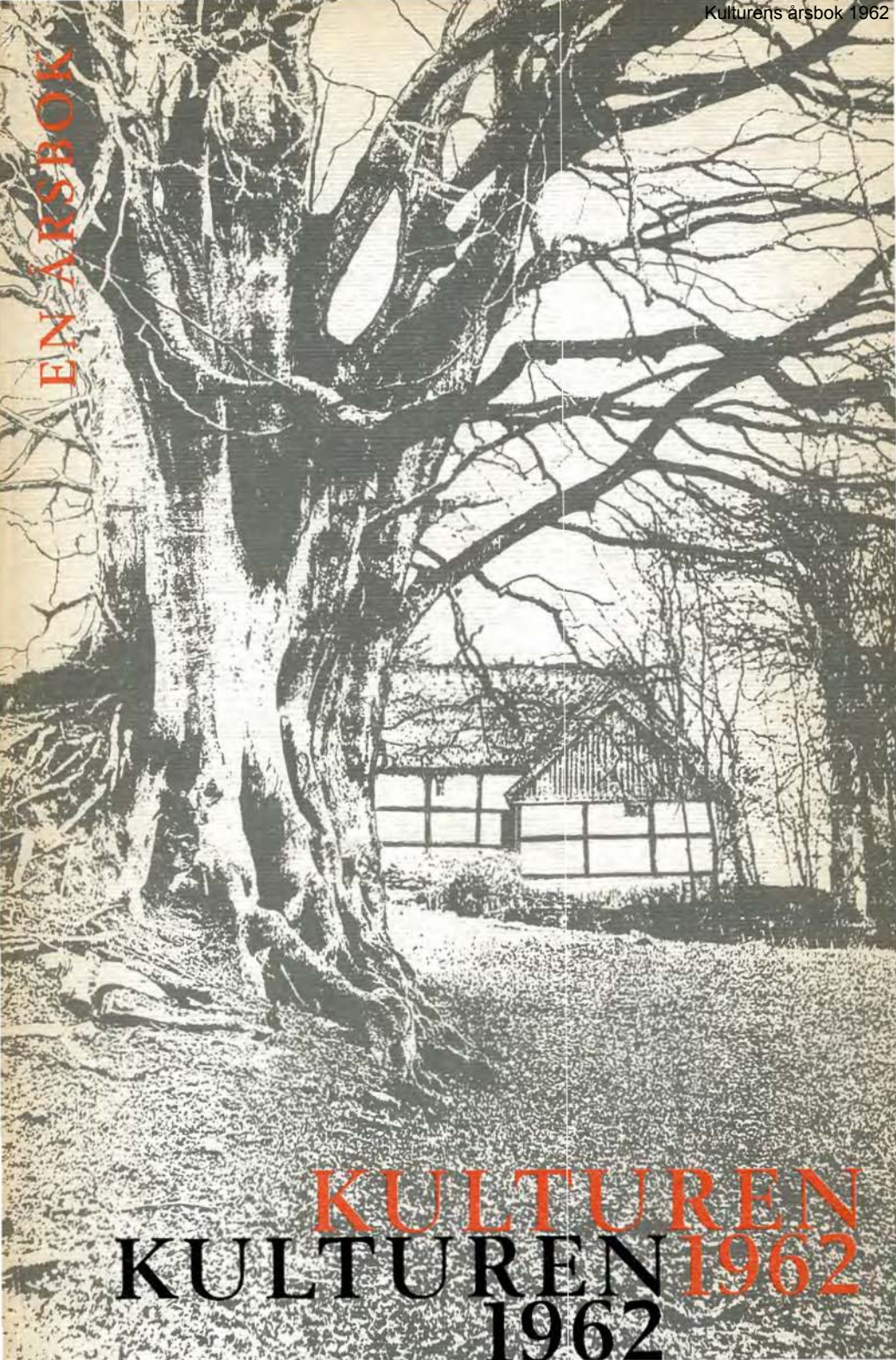

EN ÅRSBOK

KULTUREN
KULTUREN 1962
1962

En årsbok till medlemmarna av

KULTUREN 1962

Kulturhistoriska föreningen

för södra Sverige

Bilden på föregående uppslag:

Beslag till ett skrin från 1000-talets början.

Denna årsboks huvudtema är Östarp, men vi vill för våra läsare betona, att de omfattande och resultatrika grävningar i Lunds jord, som de två senaste åren ägt rum, just nu är föremål för vetenskaplig bearbetning. Detta lilla brons huvud, som antagligen prytt ett relikskrin från 1000-talets början, är ett vittnesbörd om den äldsta missionsverksamheten i Lund.

Foto Bertil Centerwall

Boken är redigerad av Bengt Bengtsson

Tryckt på Berlingska boktryckeriet i Lund 1963

Typsnitt Berling antikva

Omslag och typografi av Lars Tempte

Papper från AB Östanå Pappersbruk

Klichéer från Malmö Grafiska AB

Upplagan är 29.500 exemplar

INNEHÅLL

Förord	6
Östarp som turistmål, Bengt Bengtsson	8
Östarp under äldre tider, Ethel Wester	17
Något om färg och form i skänkt möbelmåleri, Anne Marie Franzén	33
Bondens trädgård, Marianne Mårtensson	41
Den skånska brytestugan och folklivsforskaren, Sigfrid Svensson	50
Sägen och sanning om skånska kvarnar, Sven B. Ek	54
Två vikingatida gudsbeläten, Ivar Lindquist	70
Om glasögon, Anders W. Mårtensson	79
Arsenik och gamla hästar, Ingemar Jeppsson	81
Vrakeka, Nils Nilsson	90
En arabisk handskrift, Gösta Vitestam	95
Märkdukarnas alfabet, Karin Landergren- Blomqvist	99
»Beläten av vax», Sven T. Kjellberg	119
En flygel från 1814, Bengt Bengtsson	126
Matskedar av Kilian Kelson, B. B.	129
Svante Striedbecks silver, B. B.	132
Ett par saltkar från Lund, B. B.	135
Ölsejdel från 1700-talet, B. B.	137
En konfektskål av kokosnöt, B. B.	141
Några stengodspjäser av Patrick Nordström, Gunilla Eriksson	143
Om nogle fragmenter af silkebroderede lærredsduge fra 1600-tallet, Georg Garde	148
Utställningar m.m. under 1962, B. B.	173
Redogörelse för år 1961	181

Skånsk miljö heter temat för denna årsbok. Vi har utgått från Östarp, Kulturens annex vid Romeleåsen, men vi har inte velat begränsa oss till den gården och inte heller har vi grundligt utforskat och bearbetat allt vad man kan få ut av Östarp's gamlegård. Vi har valt några ämnen, som vi anser finns illustrerade på Östarp, och vi har försökt att utvidga vår syn på dessa företeelser för att på så sätt låta Östarp bli en representant för sydsvensk bondekultur på olika områden. Ägo- och skiftesförhållanden, linberedningen, kvarndriften, de målade möblerna, trädgården o.s.v. är företeelser, som vi ansett värda att behandla på detta sätt. Årsbokens färgbilaga har med tanke på detta helt ägnats Östarp och Institutet för Färgfoto har hjälpt oss med färgbilderna.

Georg J:son Karlin skriver i sin vägledning över Östarp: »Den utsikt, som från gästgivaregården öppnar sig över den nedanför belägna Röddedalen och de bakom denna sakta stigande höjderna, som bilda den sydöstra utlöparen av Romeleåsen, och längre mot väster Kvarnbroddaberget och den blånande Romeleklint, är den vackraste, som vårt fagra landskap har att erbjuda.»

Det är starka ord, och vi känner, att här talar Karlins helt förståeliga stolthet över och kärlek till den gård, han lyckats rädda åt Kulturen. Men utsikten *är* vacker och man ville bara understryka att just inom Östarps domäner finns flera sådana, väl värda att se och avnjuta. Deras skönhet skiftar med årstiderna, med dagens timmar, med de dagar, som solen och molnen ger. Det är lönlöst att med färgkameran försöka fånga skiftningarna i luftperspektivet över Vombsjöns dalgång, sedd från Humlarödshus. Vi kan bara säga till våra läsare: kom och se själva!

När man väljer ett tema för en bok som denna kommer under arbetets gång ständigt nya synpunkter fram. Man skulle vilja behandla betydligt flera av alla de ämnen, som en rundvandring på Östarp inspirerar till, men detta är en årsbok, och då måste man se till att den begränsas på rimligt sätt. Emellertid kan det sägas, att vi gärna vill återkomma med flera bilder från Östarp och publicera flera uppsatser och artiklar med ämne därifrån. Vi hoppas kunna påräkna våra medlemmars intresse för detta.

Men Kulturens luta har många strängar. Och som förr om åren vill denna årsbok ge mera än vad temat säger. De utomordentligt värdefulla exempel på linnedukar med silkebroderier, som finns i Kulturens samlingar har gjorts till föremål för en uppsats av Nordens främste specialist på detta område, dr Georg Garde. Det är ett väsentligt bidrag till utforskandet av vårt rika textilmaterial. I övrigt visar vi prov på åtskilligt av vad de rika samlingarna kan bjuda av skönhet och vetenskapligt intresse.

För Kulturen har det föregående året varit ett stort år såtillvida att medlemmarna inte svikit oss, trots den höjda medlemsavgiften. Det är ett förtroende som vi skall försöka motsvara allt framgent.

Bengt Bengtsson

Östarp som turistmål

Den, som kommer bilande till Östarp, använder i de flesta fall avtagsvägen från landsvägen Lund-Ystad. Kommer man från Lund, upplever man under tvåmilafärden en förändring av landskapet, som bjuder på en rad skiftande upplevelser av en urgammal kulturbygd. Västtornet på Dalby kyrka ses som ett sjömärke över slättens vida yta och markerar början av en mera kuperad trakt, där Romeleåsens högsta partier tecknar en taggig horisont åt sydost. Man får klart för sig, att här har funnits andra betingelser för liv och arbete än nere på Lundaslätten.

Kontrasten beskrives av Linné i hans skånska resa (han företog den 1749) på ett målande sätt. Lundaslätten »begyntes här vid Dalby och förestälte et *Canaans* land, betäckt med de härligaste åkrar och den skönaste säd, så långt ögonen kunde se». Romeleåsen »var med grön betesmark på alla sidor betäckt» och själva klinten »var helt brant på norra sidan och hade skog på östra». Linnés skarpa iakttagelseförmåga ser skillnaden mellan slätten norr och öster om åsen och slätten söder och väster därom; den förre är sandig och mager och den kallar han mo-slätten, men den södra, bördigare slätten kallar han lerslätten. Och vår tids intresserade bilturist kan se i stort sett samma företeelser som Linné (frånsett den nu dominerande barrskogen på åsen), och kanske beundra samma stora ekar, som Linné såg i Veberödstrakten.

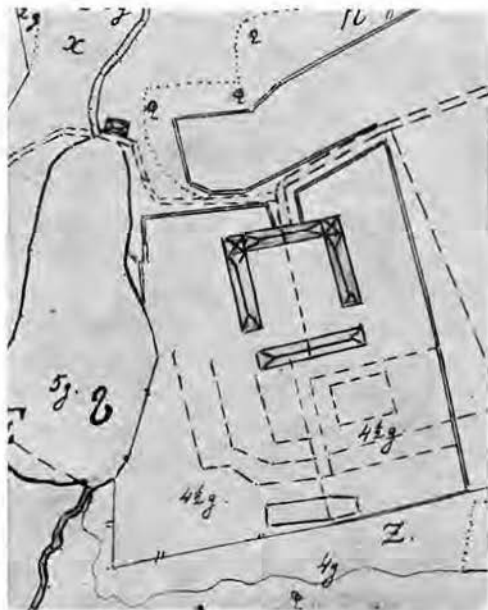
När man väl kommit så långt att man tangerar åsens sluttning åt nordost, ser man skogen, berget, heden och de kuperade lövängarna som de dominerande inslagen i landskapet. Akrarna ligger som ljusare flikar i lummigheten. Landsvägen är som lagd av en turistintendent, den ger utsikter över slätten till vänster och åsen till höger. Omväxling behöver man inte sakna.

I detta livligt kuperade landskap nedom Romeleåsens norra sluttning ligger Östarp. Redan från backen vid gästgivaregården

upplever man ett stycke Skåne, som i varje fall uppsvensken inte är van vid. Man upptäcker att de stora bokarna, som skuggar parkeringsplatsen, står vid randen av en brant ravin och Möllegården avtecknar sig mot åsens mörka trädmassor på ett högst »oskånskt» sätt. När man vandrar mot Gamlegården, märker man att höjden består av fin sand och man tänker med Linné, att detta är inte det feta Skåne.

Gamlegårdens läge vid kanten av den tämligen branta slänt, som en gång begränsat en utvidgning av Rödde-ån, är ursprungligt, men gårdens byggnader är uppförda 1811, sedan den gamla gården på samma ställe brunnit ned.

Denna äldre gård har tydligen haft en mera ståndsmässig utformning än Skånegårdar i allmänhet. Atminstone om man får döma av äldre plankartor. Här ser man nämligen en manbyggnad, som ligger åtskild från ekonomibyggnaderna, vilka närmast ter sig som flyglar till ett corps-de-logis. I sin helhet liknar gården en fyr-

Östarp enligt en karta från år 1799. Man ser en tämligen monumental anläggning med hörntorn flankerande portlängan. Den äldre trädgårdens gångar och häckar är markerade med streckade linjer.

längad gård med en ensam länga, men en plan från år 1799 tycks visa tornliknande huvar över ekonomilängornas båda nordliga hörn.

Denna äldre gårds planläggning föranleder oss att kasta en blick på ägarelängden, som varit föremål för grundlig utforskning av Georg J:son Karlin och publicerats i den festskrift, som utgavs till invigningen 1924, då Östarp nr 1, eller »Gamlegården», som den sedan dess kallats, blivit Kulturens egendom. Östarps by som en gång utsöndrats från Hemmestorp, bestod på 1500-talet av två gårdar. Under medeltiden synes Östarp ha varit kyrkogods under Dalby kloster, men vid reformationen har det indragits till Kronan. Fru Beate Bille – änka efter Otto Brahe och moder till den store Tycho – erhöll 1581 Östarp i förläning av Fredrik II i utbyte mot två gårdar på Själland. De som bebodde och brukade gårdarna var Oluff Tordsen och Mårten Jensen; fru Beate satt ju på Knutstorp och skiftet innebar väl för hennes del ett led i en strävan att koncentrera sin egendom till Skåne.

Man vet inte med säkerhet, vem som ärvde Östarp efter fru Beate Bille – hon dog 1605 – men Karlin antager på goda grunder, att dottern Sofia, gift med Otte Thott, fick ärva dem. Annars kan man inte förklara, hur Dorte Rosencrantz, som var gift med Otte Thotts sonson och namne, i Malmö läns jordebok 1659 nämnes som ägare till två mantal »Adelns utsockne Frälse, Östarp». Hon sålde år 1671 sina Östarpsgårdar till Christian Foss, professor i medicin och curator för Lunds universitet, som emellertid tre år där-efter sålde dem till svenska kronan.

Det svensk-danska kriget medförde för Östarps del ett inlemmande i Karl XI:s indelningsverk, i det att de två Östarpsbönderna blev rusthållare för en gemensam soldat. Detta rusthåll följde sedan gården fram till 1900-talet.

En ny tid inleddes för Östarp år 1725, då professorn i grekiska Peter Estenberg blev ägare av båda gårdarna. Han behöll dem inte länge, utan sålde dem 1730 till generalauditören Jakob Lagercreutz. Karlin anser det säkert att det var Lagercreutz, som uppförde den ståndsmässiga bebyggelsen och även anlade en fransk trädgård, som markeras på en karta från 1799. Nu var alltså Östarp ingen vanlig bondgård längre. Det hade befordrats till om inte en herrgård, så åtminstone ett hem för »ståndspersoner». La-

gercreutz bodde verkligen på Östarp, där gifte han bort sin dotter 1745 med historikern Sven Bring och där avled han år 1756 och blev begravnen i Everlövs kyrka.

Svärsonen Sven Lagerbring – han blev adlad 1769 – ägde Östarp i tjugio år, från 1761 till 1781. Hans gärning är ju helt knuten till universitetet och den historiska vetenskapen; någon insats för Östarps förkovran lär han väl knappast ha gjort. Men man vågar kanske instämma i Karlins förmodan att Lagerbrings ferievistelser där »icke varit utan betydelse för hans stora livsgärning».

Hur Östarps åkrar och marker tedde sig och hur ägoförhållandena var kring enskiftesförhandlingarna 1799 och därefter, kan läsas på annat ställe i denna årsbok. Här räcker det att påminna om, att det gamla Östarp från Lagercreutzarnas tid brann ner 1810 och att den nye ägaren Anders Pålsson byggde ett nytt Östarp strax därefter, den gård som nu äges av Kulturen. Två generationer av hans efterkommande ägde gården, innan den såldes. Jöns Persson, som var dotterson till Anders Pålsson, avled 1923 strax efter det han undertecknat köpekontraktet.

Karlin hade stora planer för Östarp. Kanske det i förstone inte låter så märkvärdigt, när han i sin festskrift talar om det gamla skiftesbrukets återinförande och räddande av äldre husdjursraser. Men läser man i detalj om de rön han gjort, och de åtgärder, som redan vid starten vidtagits, blir man imponerad. Han ville på Östarp konservera ett gårdsbruk, sådant det bedrivits i sekler, orört av den nya tidens rationalisering. Entusiasmen var stor, men han fick redan från början kompromissa, i fullt medvetande om det omöjliga att göra gårdens huvuddel räntabel, samtidigt som ett »arkaiskt» jordbruk skulle drivas på de centrala delarna. Följaktligen byggdes en ny gård – Möllegården – på platån, där Vipeholmsmöllan fick sin plats. Här skulle »gårdsfogden» bo, för att Gamlegårdens interiörer skulle kunna återföras till sitt ursprungliga skick och bibehållas så för framtiden.

Djurbeståndet på Östarp var för Karlin ett centralt spörsmål. Han inventerade förekomsten av äldre häst- och kreatursraser i södra Sverige och förvärvade goda representanter för dessa till Östarp. De svarta Färsingahästarna med hingsten Taman i spetsen, de mörkröda korna – »rössorna» – och den märkliga »urkon», de

Östarpgårdens belägenhet på höjdsträckningen invid den lilla Röddeån framträder bäst under vinterhalvåret då träden är avlövide.

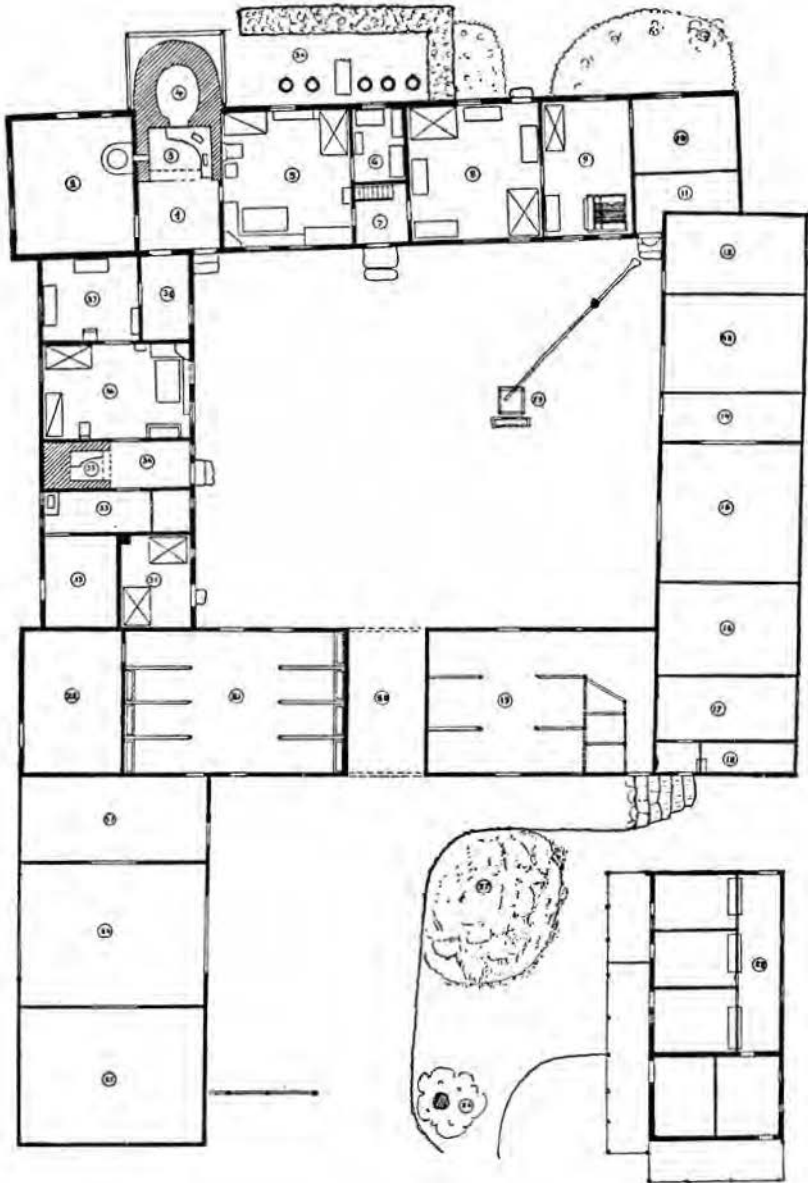
svartfläckiga svinen och de små halländska fåren, allt detta är frukten av många inventeringsresor och djupgående studier och är i och för sig en märklig prestation. Det har skämtats mycket om Karlins »urko», men man bör observera, att han själv betraktade den »mera som ett intressant kuriosum och museiföremål» och denna atavism av uroxen får inte bortskymma de verkligt värdefulla rön, som Karlin gjorde och i form av levande djur visade på Östarp.

Karlin hoppades, att Vipeholmsmöllan skulle »jämte vattenkraftsbrodern nere vid bäcken mala den råg, som Östarp's tretton tunnland vida rågfält skola lämna». Och han såg gården i framtiden som ett levande museum inte bara för byggnader och inventarier utan också för lantbruket och boskapsskötseln. Väsentligt för honom var också bevarandet av ett stycke skånskt kulturlandskap.

Men lantbrukets utveckling lade hinder ivägen. Det skulle krävt stora kostnader – större än det lilla Östarp kan avkasta – att bevara lantbruksmetoder i praktiken, att hålla en husdjursavel med sikte på bevarande av på andra håll utdöda raser och att låta dessa djur leva och arbeta efter gamla betingelser. Att efter dessa villkor uppställa ett arrendekontrakt är i längden omöjligt. Men även om man övergivit tanken på det ålderdomliga skiftesbruket och de gamla kreatursrasernas bevarande, är dock Östarp tillförsäkrat en djurbesättning som i görligaste mån till antalet motsvarar den som förekommit på gården.

Östarp har som friluftsmuseum funnit den form, i vilken det i våra dagar är möjligt för en sådan institution att leva och det intar en rangplats bland »hembygdsgårdar» i vårt land genom Karlins framsynthet att förvärva inte bara gårdens byggnader utan också hela dess areal av åker, skog och betesmarker. Besökaren på Östarp har alltid en hel del att se, om han vill göra sig besvär.

Själva gården ter sig nerifrån backen som en ogästvänligt sluten fasad av skånsk korsvirkesarkitektur, men i portgången får besökaren erfara en fläkt av välkomnande. De fyra längorna omsluter en kvadratisk gårdsplan och mittaxeln för direkt fram till stugans ingångsdörr. Rundvandringen i byggnaderna ger inblickar i den skåniske bondens hemliv och arbete. Rummen är lagbundet grup-

Östarps Gamlegård. Plan över byggnaderna.

perade i bostadslängan med dagligstugan som den centrala uppehållsorten intill köket. Bland de målade möblerna och panelerna står sättugnen – eldad från den stora köksspisens på andra sidan väggen – som en svart skulptur i låg relief. Den var stugans enda uppvärmningsanordning och detta rum var det enda, som kunde hållas någorlunda varmt på vintern. Detsamma är förhållandet i undantagslängan, vars lilla kök också betjänar en sättugn i dess dagligstuga. För den fyrlängade skånska gården var vådelden en fruktad fiende. Kan man häri finna en del av förklaringen till de stora, murade köksspisarna med de anslutna sättugnarna i stugor och kammare? Ju färre eldstäder, desto mindre eldfara. Och naturligtvis sparade man också bränsle. Vad denna brist på eldstäder betydde för tjänstefolkets del, kan lätt tänkas. Det var regel att de sov i oeldade utrymmen; legostadgan föreskrev visserligen att de anställda skulle ha »tjänliga» bostäder, men kraven på sådana var förr inte desamma som i vår tid. Och att man såg allvarligt på eldfaran, därom vittnar just samma stadga, som innehåller en paragraf om ovarsamhet med eld.

Detta är en sida av det skånska lanthushållets vardag. En vandring genom rummen ger flera sådana inblickar. Men besökaren är i allmänhet mest intresserad av de skönhetsvärden som uppenbarar sig i de fantasirikt och färgstarkt målade möblerna och fasta inredningsdetaljerna, i de många traditionellt vävda och mönstrade textilierna och i utblickarna genom de små fönstren mot trädgård och vångar. Såväl den egentliga bostadslängan som undantagsstugan har mycket av sådant att visa upp.

Undantaget, ja här demonstreras utan åthävor en av grundvalarna för urgammal nordisk socialvård, »födorådstagarnas» pensionärshem, en ytterst vanlig företeelse i svenska bondgårdar. Allt efter råd och lägenhet avstods eller uppfördes utrymmen för de

1. Kök	9. Vävkammare	16. »Logoly»	24. Nya logan	31. Drängkammare
2. Stårset	10. Kistekammare	17. Hönshus	25. »Logoly»	32. Huggebod
3. Spis	11. Rustkammare	18. Gåshus	26. Kastanjen, numera fälld	33. Spiskammare
4. Bakugn	12. Fårahus	19. Fåhus	27. »Möddingen»	34. Förstuga
5. Dagligstuga	13. Vagns- o. redskapshus	20. Port	28. Svinhus	35. Spis
6. Kammers	14. »Logoly»	21. Stall	29. Brunn med brunnjong	36. Undantagsstuga
7. Förstuga	15. Loga	22. Fölahus		37. Kammers
8. Sommarstuga		23. »Logoly»		38. Kistekammare

gamla på gården, som där kunde leva sitt eget liv utan risk för friktioner med sonens eller mågens familj och ändå känna sig som ett med gården.

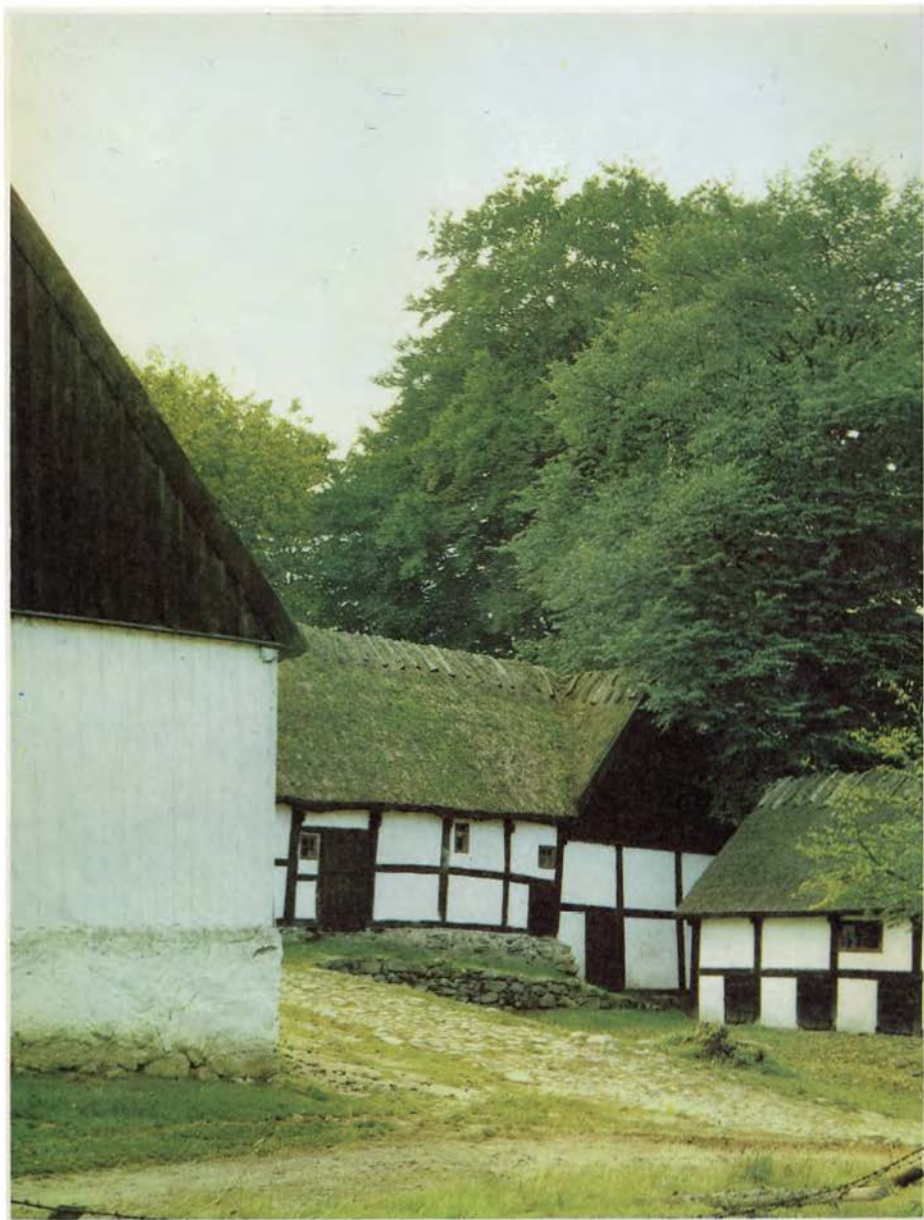
På annat ställe i denna årsbok blir vi upplysta om Östarp trädgård och dess enklare och mera vanliga motsvarigheter på skånsk landsbygd; jag vill här bara framhålla dess läge på den lilla höjden och utblickarna mot sänkan i väster, som förr var platsen för en kvarndamm.

Besökaren på Östarp nöjer sig kanske med att före – eller efter, om han så orkar – en måltid på gästgivargården promenera till Gamlegården, bese dess logar, stallar och bostäder och njuta av vyerna mot Romeleåsen från olika utsiktspunkter. Men Östarp har mer att visa, även om somligt ligger långt från gården. Det är utägorna i norr och söder: skogen vid Orehus och fäladsmarken Humlarödshus. Naturälskaren – för att inte tala om geologen och botanikern – har här åtskilligt att njuta av och studera. För den som kan läsa sin bilkarta, är det inte svårt att finna vägen till dessa platser. Skogen är välskött och vacker och Humlarödshusområdet är ett stycke urgammalt skånskt kulturlandskap: den magra jordbit, som inte kunnat uppodlas, men som mellan enebuskarna ger gott bete åt kreaturen. Det finns anledning att i någon kommande årsbok närmare studera denna intressanta rest av de gamla fäladsmarkerna.

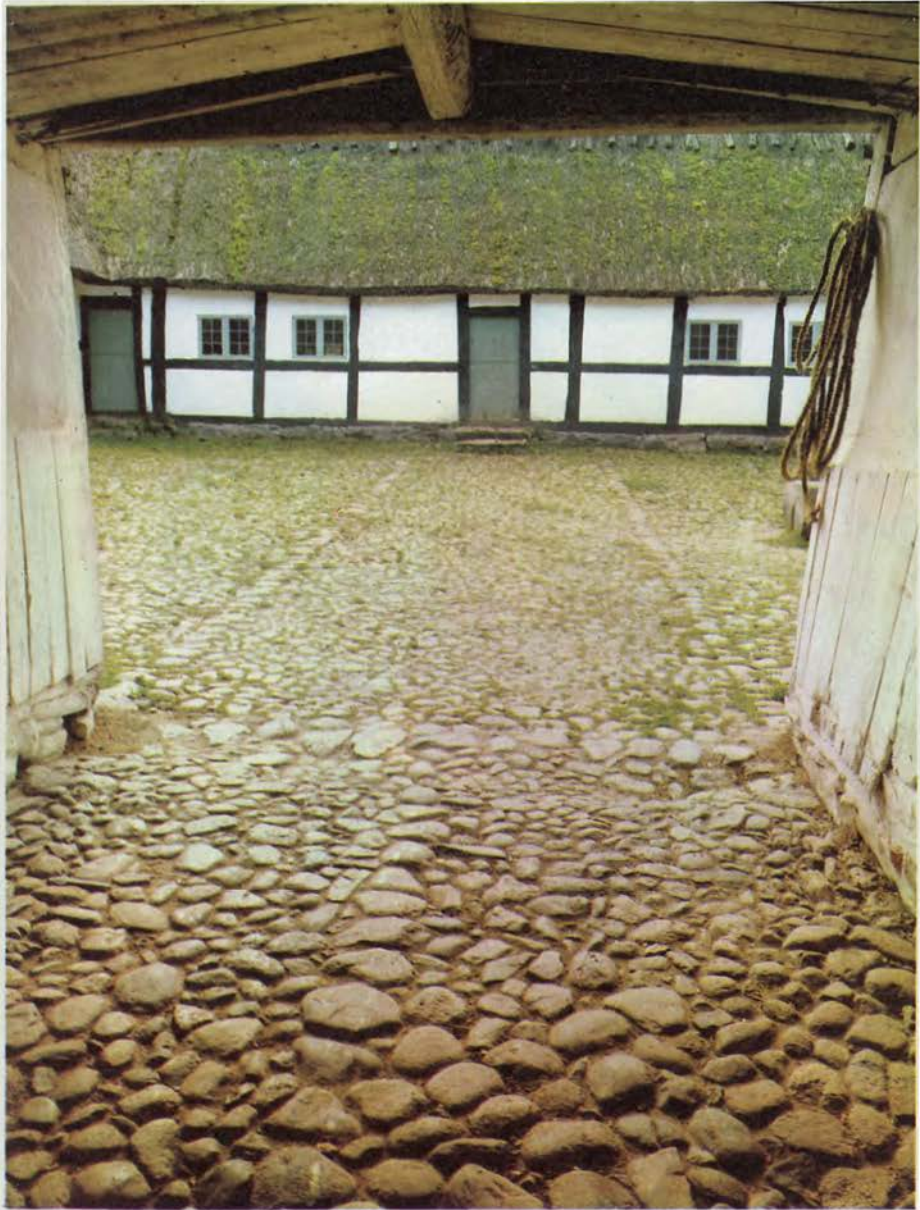
Bengt Bengtsson

Mältan från Stora Rödde ligger i slutningen
vid vägen till Gamlegården.

Uppkörseln till Gamlegården.

Gårdens beläggning av kullersten. I bakgrunden vagnboden.

v

Trillan står i vagnboden, färdig till användning.

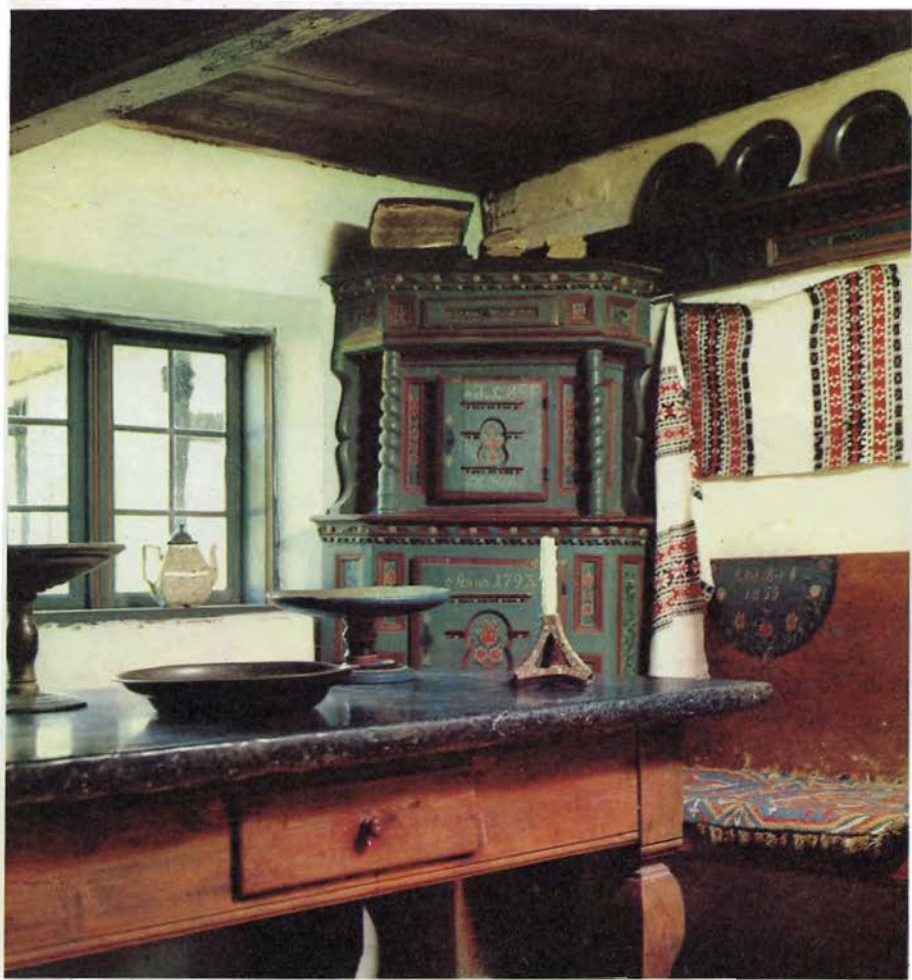

Genom vägbrons valv ses kvarndammen och vattenmöllan.

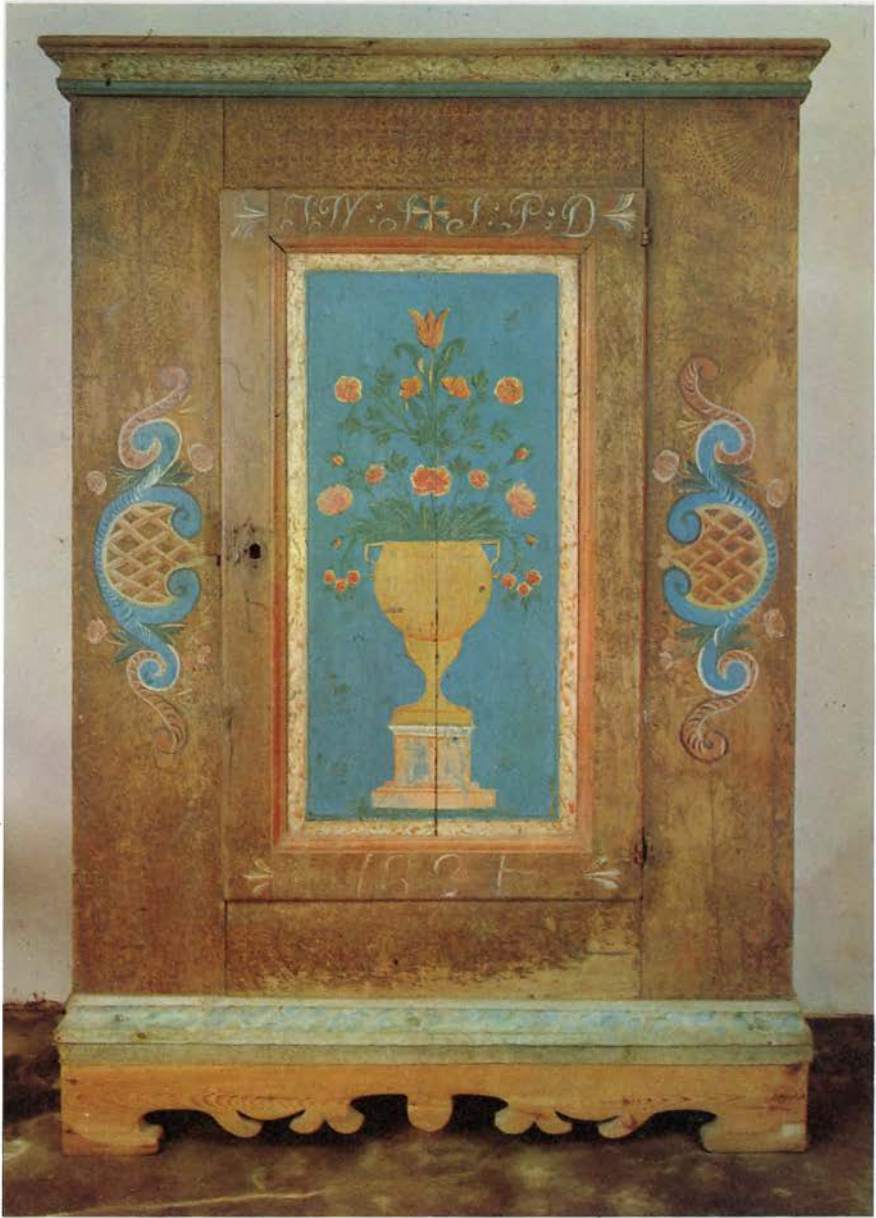

Bordet av svart Komstadskalksten står i dagligstugan och i hörnet ses det vackert bemålade skåpet.

Trädgården är anlagd på 1900-talet, men bevarar mycket av den skånska bondgårdstämpans traditioner.

Smörgåsbordet på Östarps gästgivaregård har internationellt rykte.

Östarp under äldre tider

Äldre svenska agrarförhållanden framträder kanske bäst i våra lantmäteriakter, d.v.s. lantmäterikartor med bifogade beskrivningar. De äldsta av dessa härstammar från 1600-talet eller från 1700-talets förra hälft. De är avritningar i mycket stor skala av antingen ett enstaka hemman eller av en by och visar förhållandena före de genomgripande förändringarna under främst 1800-talet.

Ofta anges i ingressen till dessa gamla kartbeskrivningar, hurvida det behandlade området låg »i slättbygden», »i skogsbygden» eller »i risbygden», vilket sistnämnda ibland uttryckes »i skogskanten», »mellan skogen och slätten» eller »mellan skogen och plogen». De citerade termerna tillhörde ursprungligen folktraditionen men upptogs av lantmätarna, som genom dem placerade ifrågavarande bebyggelse i ett område med speciell struktur vad beträffar hushållning, odlingssystem, hägnadstyp etc.

En bys – eller ett enstaka hemmans – ägoområde uppdelades före 1800-talets skiften i inägorna och utägorna eller utmarken. Utägorna var ofta skogbevuxna och brukades gemensamt av åborna i en by eller i flera angränsande byar som betesmark. Inägorna, som bestod av åker och slätteräng, var genom hägnad noga fredade för den på utägorna betande boskapen.

I den s.k. *slättbygden* var åkern det viktigaste ägoslaget, medan ängen kunde vara inskränkt till ett minimum. Utmark saknades många gånger fullständigt. Härigenom kom byarna att ligga tätt, ofta med inägorna gränsande intill varandra. Överskottsprodukten var spannmål. Brist rådde däremot på virke, ved, ris och ibland också på beten, i vilket fall man måste leja sommarbete till boskapen på annan ort. Odlingssystemet var den tidens mest avancerade med inägorna uppdelade i minst tre särskilt inhägnade områden, s.k. vångar eller gården. En treårig rotation rådde med en vång varje år i träda, använd som betesmark, och två vångar besådda.

Detta system kallas tresäde eller treskifte. Där slättbygdshushållningen inte var alltför utpräglad, kunde dessutom en speciell ängsvång förekomma, vilken höstades varje år för att ge vinterfoder åt boskapen. Samtliga vångar, vare sig de kallades åker- eller ängsvångar, innehöll såväl åker som äng, om än i skiftande proportioner. Hägnaden utgjordes mestadels av jordvallar eller möjligen av torvvallar, bådaddera ibland förstärkta med sten.

Åkern var av mindre betydelse i områden, som enligt kartorna låg i *skogsbygden* och det rådde här brist på spannmål. I stället var det skogen, som lämnade avsaluprodukterna – virke, ved, träkol, pottaska, tjära. Även boskapsskötseln spelade en viss roll. I inägorna intog alltså ängen den största arealen. Det fanns god tillgång på skogbevuxen utmark, i vilken de små byarna eller ensamgårdarna låg som öar på långt avstånd från varandra. Hägnaderna var uppförda av ris eller av ris och sten. Odlingssystemet kunde vara det mest primitiva av alla, det s.k. ensädet, med hela inägområdet inom samma hägnad, i en vång, vilken aldrig i sin helhet låg i träda. Där inte skogsbygdshushållningen var alltför utpräglad, kunde man också finna s.k. tvåsäde eller tvåskifte, d.v.s. ett system med två vångar, varav en varje år i träda. Man hade ofta även en speciell ängsvång.

Det som i kartbeskrivningarna betecknas som *risbygden* var ett slags mellanbygd, som ofta led brist på såväl de speciella slättbygds- som på de speciella skogsbygdsprodukterna. Boskapsskötseln var den viktigaste inkomstkällan, och tillgången på bete kunde vara så riklig, att även främmande kreatur kunde mottagas på gräsgång över sommaren. Tvåsådet var denna bygds speciella odlingssystem, men även de övriga kunde förekomma. Hägnadsmaterialet kunde vara såväl ris som torv eller sten, ofta en förening mellan två av dem.

Bild 1 visar en sammanställning av de geometriska kartorna från 1700-talets första år över Östarp med omgivande byar, Hemmes-torp, Everlöv samt Stora och Lilla Rödde. I beskrivningarna till samtliga kartor angivas byarna ligga »i skogsbygden». Med undantag av Östarp hade ovannämnda byar vardera tre vångar, varav två var åkervångar. Dessa var enligt dåtida bruk uppkallade efter väderstrecken, vilket framgår av kartan. Nämnade byar ägde dess-

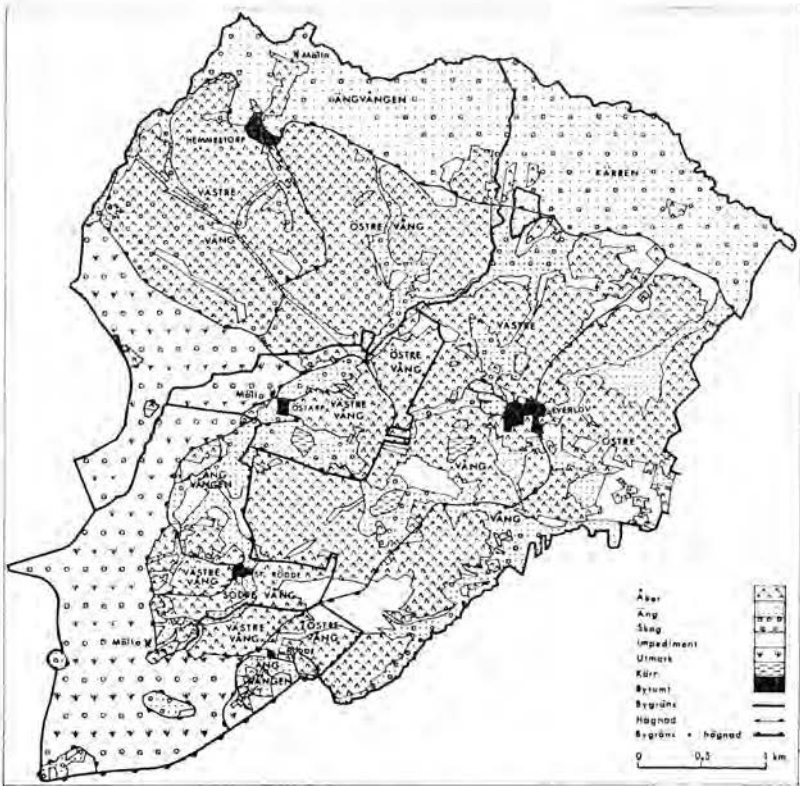

Bild 1. En sammanställning av de geometriska kartorna över Östarp, Everlövs, Hemmestorp samt Stora och Lilla Rödde från 1703-06. (Efter Dahl: Torna och Bara, fig. 29.)

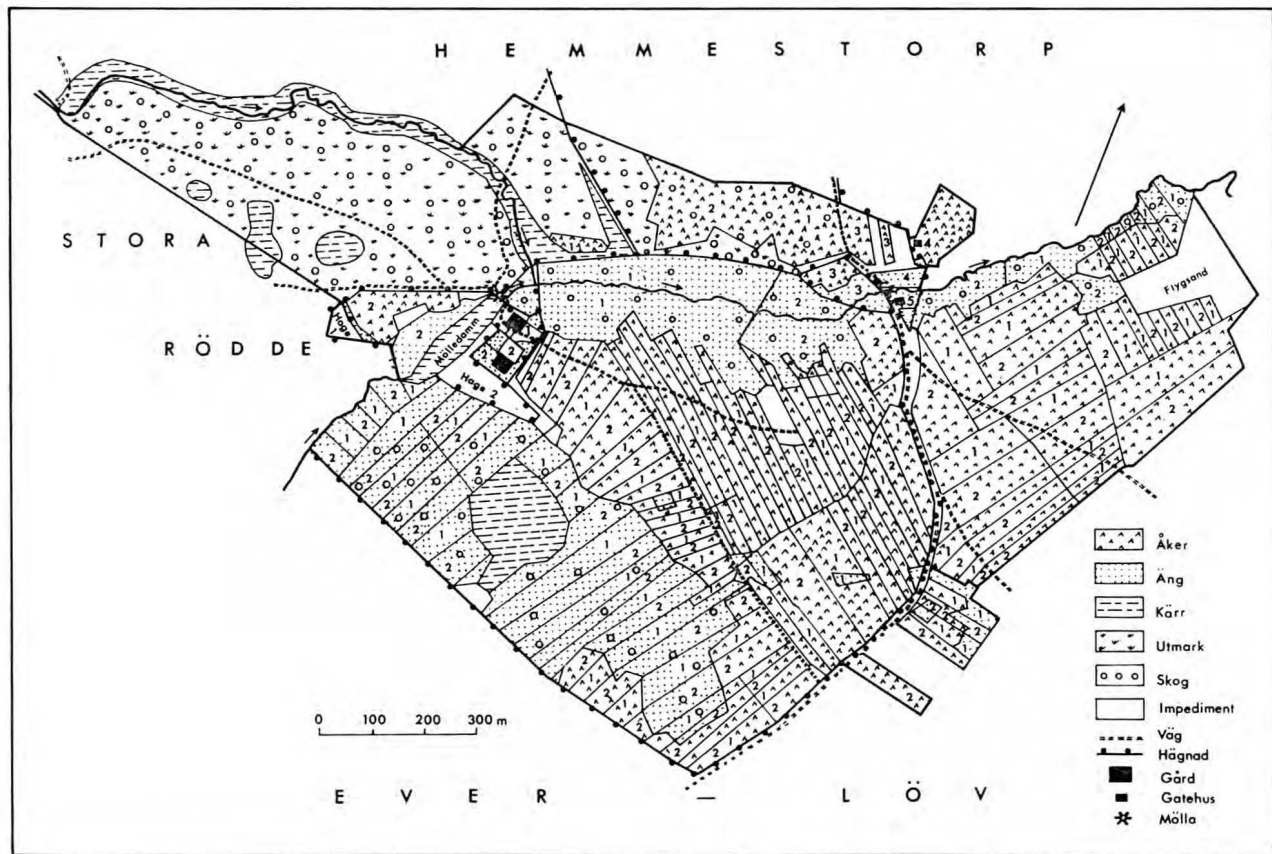
utom var sin ängsvång, vilken här liksom ofta var fallet benämndes just »Ängsvången». Everlövs ängsvång kallades dock »Kärren». Ängsvångarna låg enligt beskrivningarna »årligen inne» d.v.s. höstades varje år. Odlingsystemet i åkervångarna var tvåsåde enligt den i Skåne vanliga typen med varje vång i träda under två på varandra följande år och därefter besädd under de två nästkommande. Östarp skilde sig från omgivande byar beträffande vång- och odlingsystem och kommer att noggrannare behandlas i samband med redogörelsen för byns geometriska karta.

Med undantag för Everlövs ägde samtliga ovannämnda byar utmark. Denna begagnades gemensamt av åborna både i dessa och i andra närgränsande byar. Av kartan framgår nämligen, att hägnad saknades såväl mellan de här behandlade byarnas andelar av utmarken som i vissa yttergränser mot intilliggande byar.

I kartbeskrivningarna omtalas, att hägnadsmaterialet för samtliga byar var ris. Hägnadsplikten var tung. Kunde man därför slippa att hägna någon del av vångagränsen, besparades man mycket arbete. Hägnad kunde vara onödig, där vångar, tillhörande olika byar med samma odlingssystem, stötte intill varandra. Så var som förut nämnts ofta fallet på slätterna, där ingen utmark längre fanns kvar, och där det förhärskande odlingssystemet var tresäde. Slättens vanliga hägnadstyp med jordvallar krävde dessutom ett ständigt underhåll för att tillfredsställande fullgöra sin uppgift. Det s.k. vångalaget eller gårdeslaget, som innebar slopande av hägnad vid två byars till varandra gränsande vångar, var därför vanligast på de större slätterna. Gränsen mellan byarna utmärktes då endast av upplöjda renar eller av utlagda stenar. Från Söder-slätt omtalas vångalag, som sträckte sig över mer än tio byar. Närgränsande vångar måste då samma år ligga i träda. Vångarna bildade under trädesåret en stor, gemensam betesmark. Vångalagsorganisationen tyder på ett mycket intimt samarbete inte endast mellan åborna i samma by utan mellan åborna i ett stort antal byar. Vångalag förekom även såväl mellan angränsande ensädesbyar som mellan angränsande tvåsädesbyar, om än förekomsten av utmark och ett inte enhetligt odlingssystem över större områden inskränkte möjligheten.

De geometriska kartorna över Östarp med omgivning (bild 1) visar, att vångalag förekom även i dessa trakter. I så fall finnes ingen hägnad utsatt i bygränsen. Sålunda bildade Hemmestorps östre vång vångalag med Everlövs västre vång, Östarps östre vång, Stora Röddes södre vång och Lilla Röddes västre vång. När dessa vångar låg i träda, kunde alltså boskap från samtliga byar ströva över hela det område, som ovannämnda vångar bildade, utan att hejdas av några hägnader. Av övriga åkervångar låg Lilla Röddes

Bild 2. Den geometriska kartan över Östarp från 1704-05.

östre vång i vångalag med Everlövs östre vång och dessutom med till sistnämnda vång gränsande vång eller vångar. Likaså rådde vångalag mellan Hemmestorps västre vång och intilliggande vång eller vångar. Hemmestorps och Everlövs ängsvångar bildade vångalag inbördes och tillsammans med angränsande ängsvångar.

Kartbeskrivningarna lämnar även upplysningar om vilka avsalu-produkter byarna frambringade. Detta omtalas för t.ex. Östarp med följande ord: »Till Skatternas afbetalning och andra nödwändigheter hafwa Aboerna intet annat at använda än hwad Creatur de kunne upföda och försälja, och hwad lytet, som kan bekommas af Skogen». För Hemmestorp samt Stora och Lilla Rödde angives samma produkter. Det var vanligt med humlehagar intill själva åbyggnaderna, och i beskrivningen till Hemmestorps karta omtalas också humle till försäljning. Everlov skilde sig från de övriga byarna genom att ej ha tillgång till någon utmark. Aborna i denna by måste t.o.m. leja bete för en del av sin boskap på annan ort. Avsaluprodukterna var spannmål och kreatur.

Avkastningen beräknades för samtliga byar vid medelgod skörd uppgå till tre eller fyra gånger utsädet. För plogen behövdes tre eller fyra par dragare. I utmarken växte »skön» bokskog, och även ängen och i vissa fall åkern var skog- eller risbevuxen. Flygsanden härjade svårt och hade förvandlat ganska stora områden till värde-lös jord. Av bild 1 framgår det, att bönderna på utmarken hade tagit upp små kringgårdade intagor med främst ängsmark. Dessa låg antingen som öar ute på utmarken eller också vid gränsen mellan denna och inägorna.

Åren 1704-05 upprättade lantmätare Olof Naeringh en geometrisk karta över Östarps by, vilken förenklad framgår av bild 2. Originalet är mycket vackert med åkern målad grå och ängen grön. På de skogbevuxna områdena i såväl inägor som utägor har små träd uttritats med lummig grön krona. Husen ståtar med röda tak, men något begrepp om det verkliga utseendet får man ej, då en schablon använts, större för gårdarna och mindre för de s.k. gatehusen. Över utmarken står textat »Stor Böcke Skogh».

Enligt beskrivningen till kartan bestod byn då av två hemman, nr 1 och 2, tre s.k. gatehus, nr 3, 4 och 5, samt av en mölla, som för kort tid sedan byggts av åbon på nr 2. Den finnes utmärkt på

kartan vid dammens norra spets. Vardera hemmanet hyste endast en åbo.

Som synes låg de två gårdarna på gränsen mellan inägor och utmark invid den s.k. Mölledammen. Detta var det klassiska läget för den gamla bondebebyggelsen. Man ville bo i närheten av såväl lämpliga betesmarker som av områden, tjänliga till inägor. Dessutom var tillgång på vatten nödvändig och boningsplatsen var väl vald även ur den synpunkten. Läget intill utmarken innebar, att ingen speciellt inhägnad fädrift behövdes för kreaturens passage från gårdarna till betet.

De tre gatehusen ligger på utmarken men just intill inägorna på gränsen mellan Östarps och Hemmestorps ägor. Gatehusen beboddes av personer, som inte ägde andel i byns jord. De var således inte åbor utan kallades gatehusmän. Möjligen kunde de äga vissa mindre, oftast speciellt inhägnade lyckor intill själva gatehusen. Kartan visar, att så var fallet med gatehusmännen i Östarp. Gatehus nr 3 beboddes av den indelte ryttaren vid Södra skånska kavalleriet och kallades också för »Ryttare-Stufwan».

Byns utmark var belägen på Romeleåsen, medan inägorna tagits upp på sandområdena nedanför åsen. Av bokskogen på utmarken fick bönderna enligt beskrivningen »fry Eldebrand, något bygningstimmer, ållon när den tyden är». Ris till inhägnad kunde man få av den icke ållonbärande skogen i vångarna. Åbon på nr 1 skulle hägna 1119 famnar och åbon på nr 2 1535 famnar, d.v.s. omkring 2 resp. 2,8 km. Hägnadsskyldigheten var så viktig, att den alltid mycket noga angavs. Bygningstimmer av ek och fur måste man köpa från annan ort.

På utmarken hade åborna inhägnat tre små råg- och bovetelyckor. Av dessa låg en vid bydammen och två vid gränsen mot Hemmestorp mellan gatehusen och den bäck, som rann genom utmarken. Beskrivningen upplyser vidare, att »Fiskewattn finnes intet utan hwad som kan sättias och uprettas uti den lilla Mölledammen wed Möllan af Caruser, Foreller och Sutare».

Inägorna var uppdelade i två vångar, vilkas läge bäst framgår av bild 1. Enligt kartbeskrivningen var västre vång »årligen inne förmedelst Engen». Så gott som hela Östarps äng fanns i denna vång, vilket framgår av bild 2, där västre vång är det inhägnade stora

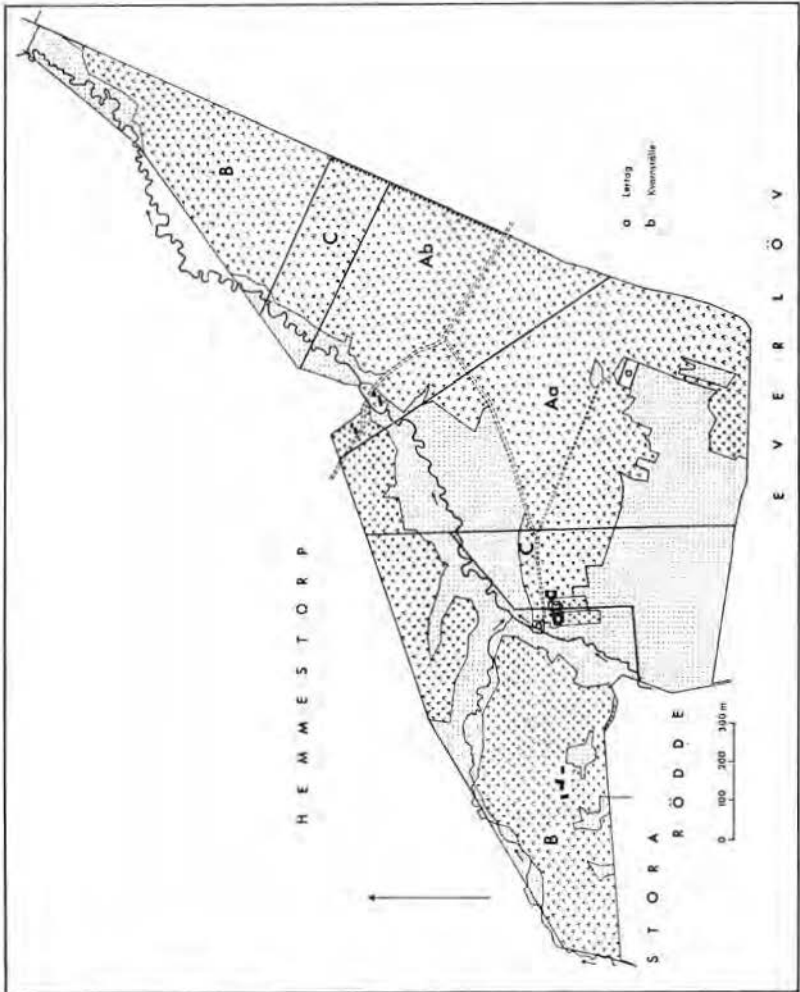

Bild 3. Laga skifteskartan över Östarp från 1830. Beteckningarna är desamma som på den geometriska kartan.

området intill och öster om byplatsen. För att få tillräckligt med vinterfoder måste åborna därför slå ängen i denna vång varje år. Däremot var åkern av en sådan kvalitet, att den ej kunde besås varje år utan tvärtom måste ligga i träda flera år än den brukades.

Varje liten ägo-parcell på originalkartan bär utom numret på det hemman, som ägde parcellen, även en annan beteckning, ofta en bokstav eller bokstavskombination. I den noggranna redogörelsen för ägor, som ingår i kartbeskrivningen, finns varje dylikt tecken förklarad, och man får här upplysning om såväl parcellens storlek som dess kvalitet.

Östre vång återfinnes på bild 2 öster om västre vång och alltså på andra sidan om den stora landsvägen genom inägoområdet. Denna vång bestod nästan uteslutande av åker och låg i vånglag med omgivande byars åkervångar, vilka samtliga brukades enligt tvåsädssystem. Det kan tyckas underligt, att en av byns vångar låg i ensäde och den andra ingick i ett tvåsädssystem. I kartbeskrivningen står också något dunkelt om att »åkeren uti förbemälte twenne wångar . . . brukas ymsewys». Detta uttryck användes ofta i samband med tvåsäde, då de båda vångarna ömsevis låg i träda och besåddes. Här torde det kunna tydas så, att västre vångs åker utnyttjades så mycket som möjligt under östre vångs trädesår, medan den å andra sidan till större delen kunde få ligga i träda de år östre vång besåddes. På så sätt rådde ett slags tvåsäde – dock ej ett regelrätt sådant – vad åkern beträffar men ensäde i det större ängsområdet. Det som skilde Östarp från omgivande byar skulle då endast vara, att ingen hägnad delade västre vång i en åker- och en ängsvång. Man kunde alltså ej utnyttja åkern i västre vång som betesmark under de år den låg i träda, som man gjorde med åkervångar under trädesår. Östarp uppvisade sålunda snarare en primitiv lyckodling än ett ordnat vångsystem. I skogsbygden var det inte ovanligt, att enstaka hemman och mindre byar hade ett antal lyckor, som man odlade vissa år och sedan lät ligga i träda, tills de åter dög att odla. Även i östre vång var åkern av dålig kvalitet och den kunde ej besås i den utsträckning tvåsädet innebar. Detta var ej något ovanligt. Speciellt i skogsbygden tillät ofta inte jordkvaliteten överallt i vången skörd så pass ofta som odlingsystemet föreskrev. Man lät då vissa områden ligga i träda även under vångens »sådesår».

Jordmänen bestod »en dehl af Sandmylla, Sand med något mullblandat, och en dehl af skarp Sand». På den bättre jorden såddes korn och på den sämre råg, havre, rovor och bovete.

I såväl slättbygden som risbygden låg inägorna så gott som alltid i ägoblandningssystem, d.v.s. åbornas ägoområden låg blandade om varandra. I skogsbygden förekom vid sidan härav i vissa byar sär-ägssystem. Varje åbo hade då sina ägor inom särskild hägnad. De olika ägoparcellerna kunde där ha en mera kvadratisk form, s.k. blockform. Den vanligaste parcellformen hade emellertid bandparcellen med en längd, som vida översteg bredden. I Östarp rådde ägoblandningssystem och bandparcellform. Det framgår tydligt av kartan, att en regelrätt delningshandling, ett s.k. tegskifte, gått över byn. Överallt växlar regelbundet parceller tillhörande byns båda hemman med varandra. Som alltid på de geometriska kartorna är ägaren noggrant angiven genom hemmansnumret. Detta har också satts ut på bild 2. Ägosplittringen var som synes stor. Antalet åkerparceller per åbo uppgick till bortåt 60 och antalet ängsparceller till mellan 15 och 20.

Intagorna på utmarken liksom de små kål- och humlehagarna intill själva byplatsen samt gatehusens små lyckor har i motsats till ovan behandlade åker- och ängsparceller blockform. Humlegården till nr 1 räknade 200 stänger och till nr 2 150 stycken.

Den geometriska kartan visar, att en mycket stor ägosplittring rådde även i en så liten by som Östarp med endast två åbor. Den måste i högsta grad hindrat all rationellare brukning av jorden. Under den på många områden så livaktiga och nydanande frihetstiden gjorde sig alltmera krav gällande på att något måste göras. Som ett resultat härav kom den första förordningen om storskifte 1757, följd av flera senare. Detta åsyftade en sammanslagning av de spridda ägorna till ett sammanhängande stycke eller i varje fall till ett fåtal områden. Ofta övergick ett storskifte inte en bys hela ägoområde, utan t.ex. endast inägorna eller endast utmarken. En av de viktigaste förordningarna i storskiftets släptåg kom 1783, då det blev tillåtet för en åbo att få sina ägor sammandragna till ett område, om byns övriga åbor ej led skada av det.

Storskifte övergick ingalunda alla byar, och där det genomfördes blev ofta resultatet endast en reducering av ägoparcellernas antal till hälften eller något mindre. Man beräknar, att cirka 1/3 av arealen i södra och mellersta Sverige aldrig blev storskiftad. Detta gäller främst skogsbygdens små byar. Något storskifte gick

heller aldrig över Östarps lilla by. Försök att få ett storskifte till stånd gjordes dock. I september 1799 inlämnade nämligen ägaren till nr 1 en ansökan att få sina ägor lagda i »Store Skiften». På grund härav förordnades lantmätare E. M. Rosell att företaga storskiftesförrättningen. Man kom först överens om att upprätta en ny karta. I byn fanns förutom den skiftessökande ytterligare tre åbor, samtliga på nr 2. En av dessa torde dock ha bott i Everlöv, där han även innehade en brukningsdel. För att nyfördelningen av ägorna skulle bli så rättvis som möjligt, måste en värdering av jorden ske. En mindre areal bördig jord skulle motsvara en större areal sämre. Då denna gradering av jorden skulle företagas, vägrade emellertid ovannämnda tre åbor på nr 2 att delta. Taxeringen förrättades dem förutan. Den bästa jorden ansågs kunna ge sex gånger utsädet, medan man på den sämre endast kunde vänta sig att få igen utsädet. Ängen värderades på likartat sätt. En förrättning som denna var nödvändig för genomförandet av såväl storskiftet som sedermera enskiftet och laga skiftet. Utan en dylik hade det varit omöjligt att åstadkomma en något så när rättvis omfördelning av ägorna.

Ovannämnda tre åbor fortsatte att göra motstånd mot storskiftet. De kom med allehanda förklaringar till sin vägran att medverka, bl.a. den, att det skulle förminska deras ägor. Lantmätaren betecknade emellertid deras uppträdande som »tredskhet». Åbon på nr 1 försökte genom hänvisning till 1783 års bestämmelser få genomdrivet sammanslagningen av sina ägor. Eftersom byns båda hemman var av samma storlek, hade lantmätaren delat ägorna i två likvärdiga delar. Den skiftessökande erbjöd de tre övriga åborna att välja den del de önskade. Han föreslog också, att fördelningen skulle ske genom lottdragning. Ingenting hjälpte emellertid, utan alltsammans rann ut i sanden.

År 1810 brann Östarps by. Tre gårdar uppfördes år 1812 vid den gamla byplatsen. Laga skifteskartan från 1830 (bild 3) visar en mycket hopträngd bebyggelse. Någon tanke på att en sådan kunde vara olämplig, hade man tydligen inte. Vid denna tid hade dock enskiftesstadgan kommit. Skåne var som bekant ett föregångsområde, när det gällde att radikalt förändra det gamla agrarlandskapet med dess koncentrerade bebyggelse och spridda ägo-

områden i ägoblandningssystem till ett landskap med ensamgårdar och sammanhängande ägoområden med individuellt brukande. Förordningen om enskiftet hade för Skåne utfärdats år 1803, för Skaraborgs län år 1804 och för resten av Sverige – med undantag av Dalarna och Norrland – år 1807.

Enskiftet med dess krav på att varje bonde skulle få sina ägor samlade i ett enda sammanhängande område, kunde endast genomföras på slätterna och fick därför betydelse blott i delar av Skåne och Västergötland. År 1827 kom förordningen om laga skiftet, som kom att spela en större roll, emedan det tillät mer än ett ägoområde per brukare. Såväl enskiftet som laga skiftet innebar en upplösning av de gamla byarna på grund av utflyttningstvånget för de åbor, vars nya ägor ej kom att omfatta den gamla gårdstomten.

Redan i augusti 1830 anhöll en av de tre dåvarande åborna i Östarp om laga skifte. Lantmätare C. M. Öhrström fick förordnande att förrätta laga skiftesdelningen, och redan i september månad började han arbetet. Samtliga 3 åbor tycks ha varit överens om att ett skifte borde verkställas. Man taxerade först ägorna enligt deras varierande godhet. Vissa flygsandsområden ansågs så gott som värdelösa.

För att man rättvist skulle kunna avgöra, vilken eller vilka gårdar, som borde flyttas ut från den gamla byplatsen, om en sådan utflyttning bleve nödvändig för skiftets fullgörande, företogs vanligen en besiktning av åbyggnaderna. En dylik ägde rum även i Östarp, varvid ett protokoll upprättades. Åbon Helje Nilsson, som ägde 1/6 mantal av nr 1 och 1/3 av nr 2, hade »stugulängan af Ekekorrvircke med Lerväggar under halmtak i godt stånd, 3^{ne} uthuslängor af samma byggnadssätt äfven i godt stånd, har en Trägård med monga frukt och vilda träd». Åbon Anders Pålsson ägde 1/3 mantal av nr 1 och hade »stugulängan af Ekekorrvircke med Lerväggar under halmtak i godt stånd 3^{ne} uthuslängor af samma byggnadssätt – äfven i godt stånd har en större trögård med monga fruktbärande och vilda träd». Den tredje åbon var gästgivare Per Nilsson, ägare av 1/6 mantal av nr 2, som hade »en mindre stugulänga af Ekekorrvircke med Lerväggar under halm-tak i godt stånd, Tvänne uthuslängor af samma byggnadssätt som

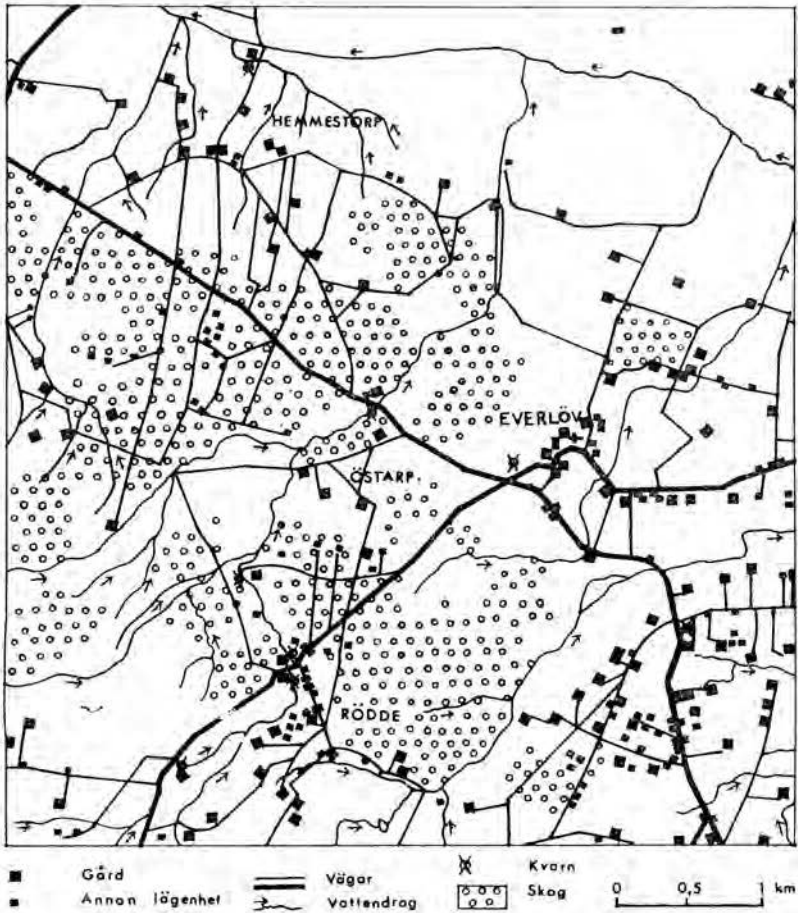

Bild 4. Östarp med omgivning enligt den topografiska kartan. (1939)

föregående, har en oinstängd hage med några större körrsbärs och vilda träd». Det var Anders Pålssons gård, som sedermera förvärvades av Kulturen. Helje Nilsson hade begärt skiftet, och han erbjöd sig också frivilligt att flytta ut från byn. De två övriga skulle få bo kvar i sina gamla gårdar vid byplatsen. Helje Nilsson skulle erhålla viss ersättning av såväl dessa båda som av staten.

Man beslöt, att vägen fram till stora landsvägen genom ägorna skulle bibehållas vid en bredd av tio alnar, d.v.s. bortåt sex meter. Vägen till det gemensamma lertaget skulle utstakas så bred, att tvenne körande kunde mötas på den. Man ansåg, att detta erfordrade sex alnars bredd. Bönderna fick rätt att inom sex år flytta bort de gamla hägnaderna. Stengärdesgårdarna vid rågångarna borde i görligaste mån få stå kvar, där så var möjligt mot att dylika på annat ställe lämnades i vederlag eller också mot att man erlade en viss avgift. Hägnaderna fick nu en annan roll än tidigare. De skulle ej längre avgränsa olika ägoslag utan olika ägares innehav.

Beträffande värdefullare skog skulle, såvitt möjligt var, byte ske mellan den gamle och den nye ägaren. I annat fall fick den, som erhöll mindre skog på sina nya ägor än han förut haft, avverka skillnaden inom tio år. För den sämre skogen, den s.k. surskogen, gällde tre år.

Den utflyttande Helje Nilsson fick mot viss ersättning till den nye jordägaren bo kvar på sin gamla tomt under sex år – den i dylika fall vanliga tiden. Husmännen, vars byggnader syns på kartan, dels väster om byplatsen på den forna utmarken, dels vid stora landsvägen där redan år 1704 gatehusmän bodde, fick bo kvar under sin livstid mot visst arrende.

Från början var de nya skiftena utstakade på ett sådant sätt, att varje brukare fick endast ett område. I så fall hade den utflyttande Helje Nilsson erhållit hela det av flygsand svårt härjade området i nordöst inom sin ägolott. Han klagade genom flera instanser och fick slutligen en ändring till stånd. Härigenom erhöll skifteskartan det utseende, som bild 3 visar. Originalen till denna karta har liksom den geometriska kartan åker och äng i olika färger samt jordens varierande godhet noga utmärkt. Tyvärr framgår det ej av kartan vilka områden, som var skogbevuxna. Helje Nilsson erhöll ett sammanhängande område, på bild 3 betecknat med Aa och Ab. De båda övriga åborna fick vardera två områden, Anders Pålsson de med B markerade och Per Nilsson de med C. Som synes är gårdarna utmärkta på kartan med figurer, som överensstämmer med byggnadernas verkliga form. Helje Nilssons gård är endast utmärkt med konturer, en av lantmätarna ofta använd metod för att beteckna en gård, som måste flyttas. Det var

sedan den utflyttandes ensak att placera gården var han önskade på det nya ägoområdet.

Redan 1836 anhöll Helje Nilsson om en hemmansklyvning av sina ägor, så att andelen av nr 1 kom att bilda en brukningsdel och andelen av nr 2 en annan. Hemmansklyvningen verkställdes av förutnämnde lantmätare Öhrström. Resultatet framgår av bild 3. Abon Helje Nilsson behöll själv andelen av nr 2, vilken på kartan markerats med Aa, medan sonen Pehr Heljasson i handlingarna står som ägare till andelen av nr 1, Ab på kartan.

Bild 4 visar i modern upplaga ungefär samma område som bild 1. Bebyggelsebilderna har helt förändrats. Den koncentrerade bebyggelsen, som varit förhärskande sedan medeltiden och som bild 1 visar, har försvunnit. I stället har från och med 1800-talets skiften en spridd bebyggelse börjat växa fram med alla de problem en dylik måste medföra i fråga om landsbygdens modernisering.

Ethel Wester

KÄLLOR OCH LITTERATUR

Lantmäteriakter från Lantmäteristyrelsens arkiv och Malmöhus läns lantmäterikontor.

CAMPBELL, A., Skånska bygder under förra hälften av 1700-talet. Uppsala 1928.

DAHL, S., Torna och Bara. Studier i Skånes bebyggelse- och näringsgeografi före 1860. Lund 1942.

HELMFRID, S., The storskifte, enskifte and laga skifte in Sweden - general features. Geografiska Annaler, vol. XLIII, 1961, sid. 114 ff.

KARLIN, G., Kulturhistoriska museets Östarp. Lund 1924.

Bild 1. Ståndskåp. K.M. 3817. Huaröds socken, Gärds härad.

Något om färg och form i skånskt möbelmåleri

»Sängen, vråskabet, ibland även bordet och bänkarne voro vanligen blåmålade med blad och blommor i bjärta färger samt i en stil som återfinnes på kyrkbänkar och herregodsens möbler från 1600-talet», skriver Nils Bruzelius i sin bekanta berättelse om allmogelivet i Ingelstads härad. Denna skildring bör i tid närmast gälla förhållandena mot 1800-talets mitt. En vandring inomhus på Kulturens Östarp med alla dess målade möbler ger en god illustration till denna beskrivning. Ty här i Torna liksom i de flesta andra skånska häradar var 1800-talets första hälft möbelmåleriets blomstringstid. Man målar alla sorters möbler, framför allt kistor och skåp, men även sängar, bord, golvur, bänkar och stolar. Även mindre föremål som skrin och skäkteträn, inredningsdetaljer som dörrar, t.o.m. vagnssäten, blev föremål för målarnas orneringslusta. Brokigheten i denna blommande interiör blir ytterligare understruken av de färgrika textilierna.

Undersöker man de målade möblerna på Östarp, så visar det sig att inte alla har tillhört gården ursprungligen. Museet har dock strävat efter, att tillföra gården möbler med Tornaursprung. Ur dateringssynpunkt är de samtliga från 1800-talets förra hälft. De sträcker sig t.o.m. in på 1850-talet. Detta är ovanligt, när det gäller skånskt möbelmåleri. I andra delar av Skåne, fränsett Österlen, blir måleriet på möblerna allt torftigare och inskränker sig i mitten av 1800-talet till initialer och årtal. Men i Torna existerar gott måleri ända in på 1860-talet.

Däremot kan man inte på Östarp se hur de första målade möblerna i skånsk bondemiljö såg ut. Att döma av bevarat material börjar de framträda från och med mitten av 1700-talet i Östskåne.¹ Centrum är Albo härad med utstrålningar åt norr, väster

¹ Material till denna uppsats är hämtat från en i manuskript föreliggande studie av förf. angående skånskt möbelmåleri.

Bild 2. Kista. K.M. 44309. Vallsjö socken, Färs härad.

och söder. Från 1760-talet finns två möbler i mycket karakteristisk stil på Kulturen, ett ståndsåp (inv.nr 3817) med inskrift NNS KOD AO 1765, bild 1, och ett kistbord (inv.nr 9829) daterat 1769. Bägge föremålen är från Huaröds socken, Gärds härad. I formen gör de båda ett ålderdomligt intryck; trots snickarmässiga ramverk och fyllningar lever den tunga formen kvar från timmermanstiden. Bordet har yttre gångjärn av äldre typ. Bägge möblerna vilar på sulor. Samma konstnär har målat dem. Han har dekorerat med stora fylliga akantusblad, som rullar upp sig i blått och rött med svarta och vita isättningar. På skåpets sidofyllningar är en bårdliknande upprepning av en sorts blad- eller blomformer mycket karakteristisk för just denna konstnär. Initialer och årtal är elegant formade i vit färg. Själva botten är tunt belagd med ljusbrun färg med tunna, mörka penselstreck efterhärmande finare träslag än den furu, som möblerna består av.

Just denna sorts måleri, akantusornamentik målad i oftast rött och blått mot en botten av ek eller furu överdragen med tunn, brun lasurfärg, är typisk för 1700-talets senare hälft. Helhetsin-

trycket blir ett ofta i form elegant, i färghänseende litet kallt och dovt måleri. På kistan, bild 2, från Färs härad (KM inv.nr 44309), har akantusbladen ordnat sig till en rocailleliknande inramning av initialer och årtal. Kistan är daterad 1790. På denna tid börjar man dock märka tilltagande lust att tillföra de i viss mån ornamentala akantusbladen ett tillskott av mera fritt blommande detaljer. Här sticker t.ex. kraftiga tulpaner fram ur bladverket. Under 90-talet utökas blomförrådet med en ros, som med eget bladverk strävar bort från akantusslingorna, vilka blir allt smalare och mer osammanhängande i sin teckning. Under denna tid finns det gott om målade möbler i Skåne. I allmänhet är det rokokon, som sätter sin prägel på ornamentiken. Tulpanen är den mest använda blomformen. Men ännu ett stycke in på 1800-talet kan man inte tala om ett verkligt rosmåleri, om man därmed menar fritt utformade blomster, som i många starka färger dekorerar möblernas ytor.

Först omkring 1810 kan man räkna med att det fria rosmåleriet mera tydligt sätter in på möblerna. En sådan kista, som synes på

Bild 3. Kista. K.M. 33251. N. Nöbbelövs socken, Torna härad.

Bild 4. Kista. K.M. 38262. Tottarps socken, Bara härad.

Bild 5. Kista. K.M. omärkt. Troligen från Torna härad.

bild 3 (KM inv.nr 33251), är ett typiskt exempel på denna nya, blommande stil. Bottenfärgen är nu täckande och klart blå. Mot denna avtecknar sig en ymnig blomsterornamentik, som breder ut sig över hela kistan, både på lock och framsida. Kompositionen på den senare består av två kransar upphängda i rosetter, som inramar initialerna SMD och året 1816. Vid sidorna växer upp en blomställning av huvudsakligen blad och tulpanformer, som i frodighet nästan kan tävla med Dalarnas kurbits. Från dessa stora former löper små fina rankor med blad i olika färger. Ty nu är färgskalan betydligt utökad; mot den blå botten avtecknar sig dekoren i rosa, vitt, svart, gult och grönt. Till brokigheten bidrar de svartmålade beslagen.

Målaren av denna kista, som är lätt igenkännbar på den sorts streckteckning, som han begagnar för att accentuera ljus- och skuggsida i sin växtornamentik, har utfört en hel del andra arbeten, mest kistor, men även skåp och sängar. Han har arbetat i Sydvästskåne, framför allt i Bara. Kulturens kista är från Nöbbelövs socken i Torna härad.

Till »Streckmålarens» skola kan man räkna flera målare, som arbetar i samma trakter. Bland andra en målare vid namn Stenström, som en tid skulle ha varit bosatt på Nevishög nr 8 i Bara härad.² Han kallades »den hellie målaren» på grund av sin stora religiositet, som tog sig uttryck i läsning av andaktsböcker samt långa vandringar till skilda kyrkor för att höra framstående predikanter. Han har målat dörrar från gården Tottarp nr 4, av vilka en nu befinner sig i Burlövs hembygdsgård. De är målade 1821. Botten är blå med en mycket sirligt utformad dekor i form av en blomvas liknande en skål fylld med rosor. Kistan, bild 4, som härstammar från Tottarps socken (KM inv.nr 38262), är förmodligen av hans hand. Två mjuka blomsterkvistar med skickligt målade rosor och fåglar inramar namn och årtal. Kulturen har även en annan kista med en liknande spröd dekor från 1832. På Östarp finns ett mindre skåp, daterat 1846 (KM inv.nr 30509), vilket troligen också kan räknas som hans arbete. Samma lilla sirliga ut-

² Enligt benägna upplysningar av fil. dr Ingemar Ingers och herr lantbrukaren K. Akesson, Lund.

fyllnadsranka i rött, svart och vitt återkommer på samtliga föremål.

Kistan på bild 5, daterad till 1837, måste vara av en helt annan målare. Från Stenströms litet tunna och petigt utförda arbeten skiljer sig dekoren här, som är kraftig i formen och utförd i glada färger. Botten är brun, flammigt målad, med blått mittband imiterande beslag. Mot denna avtecknar sig en elegant bandornamentik, som rullar upp sig i voluter och rosor. Rocailleerna med sitt rutnät är typiska för denne konstnär. Tyvärr vet man inte varifrån kistan härstammar, men just rocailleernas utformning, även färgställningen, gör att man kan misstänka, att ett skåp på Östarp är utfört av samme målare. Skåpet, (KM inv.nr 30226), som synes på färgbild X, härrör från Silvåkra och har ett måleri mycket typiskt för Tornaområdet. Bottenfärgen är huvudsakligen brun, målad på ett speciellt sätt närmast imiterande masur. Men själva dörrspegeln är klart blå. Mot denna avtecknar sig en urna med symmetriskt uppväxande rosor, ett motiv av närmast klassicistisk hållning, som starkt kontrasterar mot de robusta rocailleerna på sidorna. Dessa med sitt rutnät och sina varma brokiga färger påminner mycket om liknande ornament på den föregående kistan.

Dessa färger och deras fördelning på skåpet, brunt inramande ett blått fält, återkommer ofta, så även i skåpet, färgbild XII (KM inv.nr 28917), där dock färgen tyvärr mörknat och delvis falnat. Detta skåp, som har målats 1853, är försett med initialerna BAS och BND, vilket tyder på, att det tillhört dåvarande ägarna till Östarp, Bengt Andersson och Bengta Nilsson.

Målaren av detta skåp har utfört en hel del andra arbeten. De flesta av hans målade möbler härstamma från Everlövs socken. Han har varit verksam från omkring 1840 till in på 1860-talet. År 1853 har han av allt att döma vistats på Östarp en längre tid och målat en hel del möbler åt gården. En uppgift om tidens bonde-målare att »Di var på gården till di hade skilts vid» verkar att passa in här. Utom det nyss nämnda skåpet måste han då också ha målat två sängar och bordändesbänken i dagligstugan. Samtliga föremål har samma datum och initialer som ovan. Ett litet hängskåp är troligen också av hans hand. Sängarna, som i Torna på 1800-talet brukar vara rikt utstyrda med profilerade gavlar och

Bild 6. Kista. K.M. 37542. Målad av Jöns Persson, Valleberga socken, Ingelstads härad.

sidokarmar, är här relativt enkla i formen. De är helt blåmålade med rosor och tulpaner. Bänken, högsätet, som skymtar på färgbilden vid vråskåpet, är brunmålade och rosorna sitter här samlade på ett blått, ovalt fält överst på ryggstycket. Måleriet på de senast nämnda möblerna är smått i formatet, kanske litet torrt. Det är på de stora ståndskåpen, som denne målare bäst kommer till sin rätt. Hans älsklingsmotiv, den eleganta väsen med uppåtväxande blommor, synes där glittra med tätt isatta vita penseldrag mot den blå dörrspegeln.

Som jämförelse med detta Tornamåleri kan det vara intressant att se på någon målade möbel från ett annat område i Skåne, där vid denna tid fanns ett ännu rikare och mer blommande måleri, nämligen Sydostskåne, främst Ingelstads härad. Under 1840- till 50-talen upplever möbelmåleriet här en verklig blomstringstid. Här uppträder en hel rad med målare av vilka de flesta är kända.⁹

⁹ Osterman J., Allmogemålning i sydöstra Skåne. Ur Föreningens för fornminnes- och hembygdsvård i sydöstra Skåne skrifter II. Ystad 1926.

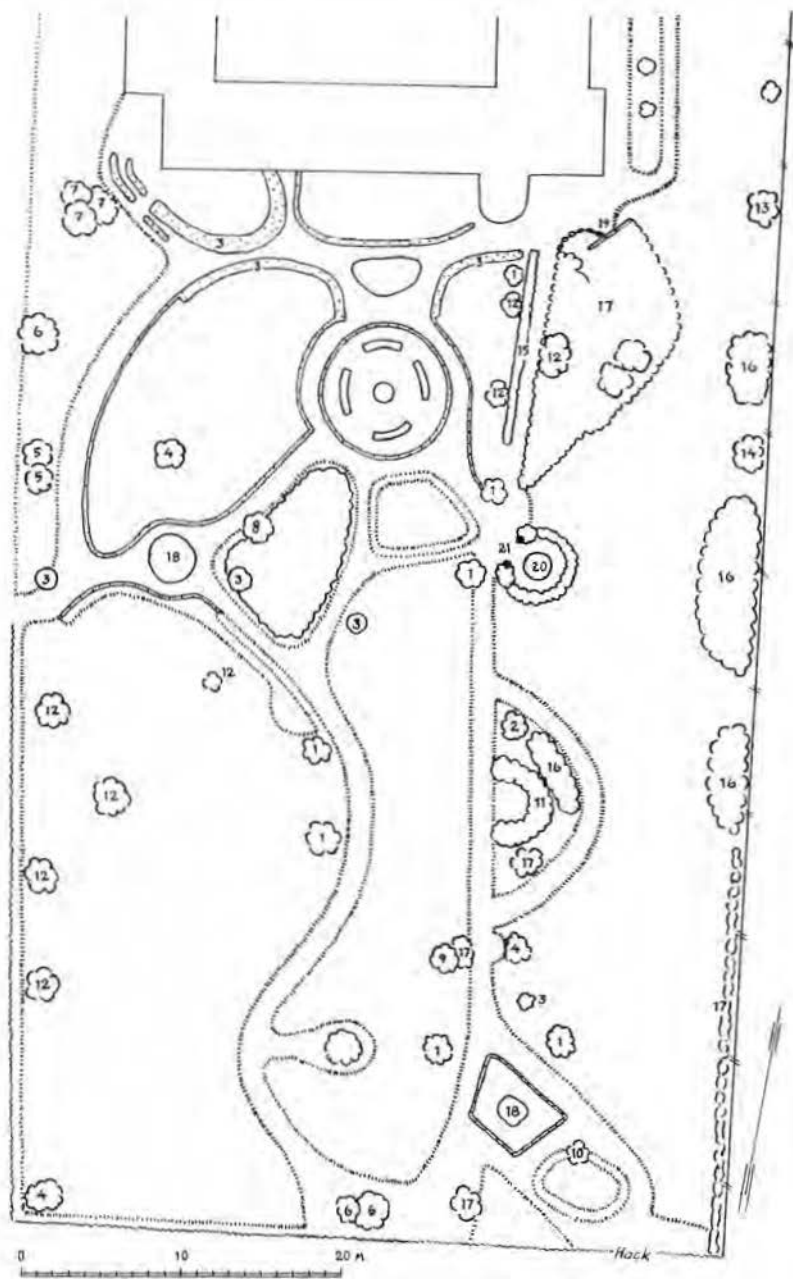
En av dem var Jöns Persson, Valleberga, född 1811, död 1866. Ursprungligen från Ingelstorp ägde han från omkring 1843 gården Valleberga nr 6. Han var en mycket flitig målare, vars alster är spridda till de flesta Skånemuseer. Kulturen äger bl.a. en kista, bild 6 (KM inv.nr 37542), som är mycket typisk för hans stil. Mot en ljus blå botten virvlar rocailler på locket som hjul av eldfärger, varmt gult, rött och vitt, och framsidans kransar är späckade med runda, röda och vita rosor mot gröna blad. Det är en glad, ur färgsynpunkt hart när explosiv konst, som Jöns Persson smyckar sina möbler med. Ibland har han en nästan impressionistisk teknik och färgerna kan få en viss genomskinlig skimrande effekt, som kan vara mycket fängslande. Men hans färger verkar inte alltid rätt tillredda och på många av hans alster har färgen slagit av sig och börjat suddas ut. Något av detta öde har drabbat Kulturens kista.

Anne Marie Franzén

Bondens trädgård

Trädgården, som hör till Gamlegården i Östarp, är en mycket stor anläggning. Den ligger söder om gården och är c:a 60 m lång. Från sommarstugan i boningslängans västra del leder en dörr ut i grönskan. Rabatterna intill huset är breda och den ena löper längs större delen av huset och avslutas vid den utskjutande bakugnen. De är båda omgärdade av buxbomshäckar. Trädgården är anlagd med utgångspunkt från längans mitt. Först när vi ställer oss mitt framför huset, får vi alltså den i sitt rätta perspektiv. Då har vi framför oss en liten halvmånformad rabatt och därefter, som trädgårdens centrum, en stor rundning, bortåt åtta meter i diameter, buxbomskantad liksom de stora rabatterna på ömse sidor därom. Innersidorna av dessa följer mittrundningens form. En tydlig strävan att nå symmetri synes ha förelegat vid anläggandet av dessa rabatter. Den övriga delen av trädgården är friare och mera parkliknande. I övergången till denna del ligger ett litet lusthus, en rosenrabatt, ett buskage samt snett bakom detta ett stenparti. Härifrån slingrar sig sedan en gång runt i trädgården under höga träd, bitvis åtföljd av små buxbomshäckar. Marken är här ojämn med kraftigt motlut mot öster, vilket förhöjer det parkliknande utseendet. I hög grad vildartad ter den sig med sin avslutande branta backe beväxt med träd och buskar.

Sommartid råder här stor blomsterprakt. I den breda rabatten närmast huset växer lavendel, krusmynta, renfana, körvel tillsammans med akvileja, ålandsrot och vårärt. Vårt öga fågnas i de övriga rabatterna av spirean, stormhatten, dagsliljan, prästkragen, libstickan, malvan, kärleksörten samt av en mångfald rosor. Förutom dessa fagra blomster tilldrager sig träden en icke ringa uppmärksamhet. Två granar dominerar rabatten till vänster om rundningen. I den till höger observerar vi en hängask, vilken ditplanterats av Karlin och i den yttre rabatten möter vi ett främ-

mande inslag, två akasior. Vid buskaget mitt i trädgården, vilket i huvudsak består av snöbär, står en ek av senare datum. I parken fångas våra blickar av två utomordentligt ståtliga silvergranar. Stammarna är pelarraka och den tjockaste mäter i omkrets 3 1/2 meter. Höjden är c:a 20 meter. De, som kan tävla med dessa granar i fråga om mäktighet är bokarna, som växer mellan trädgården och den å, som flyter därförbi på västra sidan. Så har vi parkens lönnar, ekar, bokar och almar, alla vackra representanter för den lövskog, som omger Östarp. Koncentrerade till västra delen av trädgården har vi ett flertal päron- och äppleträd, rester av den rika fruktträdgård, som en gång legat här.

Den gång som slingrar sig runt i trädgården passerar vid östra sidan förbi det lilla lusthuset. Detta är ingrävt i backen och består av en tät almhäck och murgrönklädd stensockel. Som bord tjänstgör en gammal kvarnsten. Här kan man ostörd njuta av de blomsterfyllda rabatterna, som man har utsikt över härifrån. – Gången fortsätter vidare ner mot dörren till ytterköket och åtföljes på ena sidan av en låg ligusterhäck. På den andra tornar jordkällarens höga jordvall upp sig, helt övertäckt av snöbärsbuskage med insprängda nyponrosor och fruktträd.

Trädgården sträcker sig även längs boningslängans östra gavel. Några plommon och äppleträd står här och de grå, knotiga stammarna röjer en hög ålder. – Trädgårdens yttre begränsning består av en jordvall, bitvis beväxt med buskage av olika slag.

I sådana trakter, där vackra lövskogar och lummiga dungar omsluter gårdarna, är det mindre vanligt med trädgårdsanläggningar av denna omfattning. Man har i omgivningarna redan en naturpark, som skyddar för vinden och vilda blommor som förnöjer

Plan över nuvarande trädgården på Östarps Gamlegård.

1. Gran	8. Ek	15. Ligusterhäck
2. Cypress	9. Kastanj	16. Snöbärsbuske
3. Buxbom	10. Alm	17. Träd och buskage
4. Hängask	11. Lönn	18. Stenparti
5. Akasia	12. Äppleträd	19. Nergrävd källare
6. Bok	13. Körsbärsträd	20. Kvarnsten från Vanstads väderkvarn
7. Lind	14. Törnbuske	21. Stenstolpar från Karlsborg

ögat. Behovet av trädgård är därför inte så stort som ute på den kala skånska slätten. Uppenbarligen har anläggaren av denna trädgård hyst ett speciellt stort intresse för trädgårdskonst. Enligt Karlin är det den sista ägarinnan av Gamlegård, Hanna Jöns Persson, som åstadkommit detta verk. Hon lär ha varit en mycket duktig kvinna, vars energi räckte förutom till hushåll och vävning också till anläggandet och skötandet av denna stora trädgård. För detta uppbar hon också diplom. Enligt uppgift är det hon, som lyckats rädda de stora bokarna intill gården undan bränslekommissionens skövlingar under första världskriget.

Pål Persson, 91 år i år och sväger till Hanna Jöns Persson, minns väl både Hanna och hennes trädgård. Han förtäljer följande: »Hon har ordnat hela anläggningen. Hon var så glad för sin trädgård. Gick där ute och putsade i sin frihet. Hon visste precis hur hon ville ha det. Där skulle det trädet stå och där skulle den busken stå. När hon någonstans fick syn på en blomma så nog skulle hon ha en sådan i sin trädgård. Hon hade gott om hjälp och varje vecka hade hon en man, som skötte om i trädgården. Jag tror också, att det är hon, som planterat de höga silvergranarna. Flera fruktträd satte hon också men de plommonträd, som växte där, plockade hon bort, för någon »stenfrukt» ville hon inte ha. Under äpple- och päronträden borta i trädgården växte alla slags bärbuskar t.ex. hallon och vinbär. Det växte ingen buxbom kring de stora rabatterna. I slutet av trädgården fanns ett lusthus av syrenträd. Bakom detta gick en gång. Den sträckte sig längs hela den hagtornshäck, som gick i öst-väst ovanför slätten. Hagtornshäcken fortsatte längs västra sidan upp till bokarna och där var en grind. Hanna hade många bikupor och de stod intill huset i stora rabatten. Grönsakerna fick inte stå i trädgården. De växte i ett särskilt litet land för sig på andra sidan vägen, som går upp mot gården. Där på slätten neråt ängen växte kål och bruna bönor.»

Lusthuset av syren, som Pål Persson omnämner, finns ej kvar och av hagtornshäcken knappt skönjbara partier. Den stora buxbomshäcken invid huset tålde ej 1940-talets stränga vintrar, utan har ersatts av en ny. Mittrundningens höga träd har fallit för åldersstrecket, men i övrigt bör trädgården se ut som då Hanna Jöns Persson själv vandrade däromkring.

Den gamla buxbomshäcken. På detta äldre fotografi synes den mäktiga buxbomshäck, som troligen är en rest av den på 1700-talet anlagda trädgården.

Blomsterprakt i trädgården på Östarps Gamlegård.

Inspirationen till en sådan trädgårdsanläggning, varifrån har den kommit? Först kan man konstatera, att vid denna gård funnits en viss »trädgårdstradition». Under Östarps glansdagar på 1700-talet låg här en trädgård, som framträder på Rosells karta av 1799. År 1831 inställde sig kommissionslantmätaren för att företaga besiktning av gårdarna och planläggning av ägoskifte och konstaterar då, att här fanns en »större trädgård med många fruktbarande och vilda träd». De går dock inte in på några detaljer. När Karlin på 1920-talet granskade trädgården fanns buxbomshäckar ännu från denna, som han benämner franska trädgård. Här har alltså funnits en stor trädgård med en viss plan. Huruvida något av denna fanns kvar, då Hanna Jöns Persson började sin omändring, är svårt att säga. Den plan det här är fråga om, var emellertid ej sällsynt vid denna tid. Däremot var det ovanligt, att en anläggning som

denna hade en gammal tradition att bygga på, ty allmogeträdgården som sådan är inte någon särdeles gammal företeelse.

Små hagar, t.ex. kål- frukt- och humlehagar, lite planlöst utlagda, var det utmärkande för bondens trädgård på 1700-talet. Om Domme by, Skytts härad, heter det år 1721: »Trädgårdar eller humlewäxt ähr intet til något dera hemman utjan allenast en nöd- torftig kålhage.» Denna odling bör egentligen inte benämnas trädgård, ty det skulle innebära, att man även lagt estetiska synpunkter på anläggningen och enligt flera samtida beskrivningar var det dåligt beställt med förskönandet av gårdens omgivning. Man måste räkna den allmogeträdgård, som C. von Linné beskriver i sin Skånska resa (1749), som ett undantag. Den röjer emellertid, att små idyller även då kunde dölja sig här och var. »Kålgården som nämndemannen i Fredshög inrättat, var täck, med den myckna ruta, buxbom och lavendel, som fants deruti, utom hvita liljor til stor myckenhet . . .» Huvudsakligen är det herrgårdarnas och slottens trädgårdar Carl von Linné ägnar detaljerade redogörelser.

Förutsättningar för planering och anläggning av trädgård vid den skånska gården förelåg först efter skiftet. Ernst M. Arndt berättar i sin Resa genom Sverige år 1804, att R. Maclean på Svaneholm redan på 1770-talet vid sin plan över skiftet upptog plats till trädgård. Men även 1800-talets första hälft karakteriseras av brist på försköning kring boningshusen, vilket både resebeskrivningar och femårsberättelser bekräftar: »Snyggheten hörde i allmänhet ej till deras dygder. . . . Ganska få hade kring sina gårdar någon trädgårdsanläggning. Det såg ut som om de hatade all trädplantering.» Inte förrän under 1800-talets andra hälft blev det allmänt med trädgårdar vid bondgårdarna.

Den skånska trädgården ägde sina särdrag och skilde sig från vad man kunde få se i övriga delar av Sverige. Där förlades trädgården vanligtvis på en lämplig plats ute i terrängen t.ex. vid någon bäck eller där jordmånen var gynnsam för växtligheten. I allmänhet nöjde man sig med den för köksväxterna nödvändiga kålgården samt kryddgården. I Skåne däremot låg den intill boningslängan, vanligtvis norr om och fortsatte ibland i en remsa längs gavlarna. Gick vägen fram här förlades trädgården åt söder. Typisk var dess kvadratiska eller rektangulära form och genom en ordent-

lig inhägnad avgränsades den från omgivningen. En jordvall eller en stengärdesgård kunde tjänstgöra som sådan inhägnad. I trädgårdens mitt låg ofta en rund rabatt, som gick under den gängse benämningen solrundningen. Här stod vanligen ett valnötsträd, päronträd eller något annat finare trädslag. Mellan denna rundning och boningslängan låg en halvcirkelformad rabatt, månrunningen. I övrigt indelades trädgården i olika kvarter. Vid den bortre gränsen låg vanligen ett lusthus, varifrån man hade utsikt över trädgården. Gångarna kantades med buxbom och i rabatterna blommade akvileja, malva, löjtnantshjärta, kärleksört m.fl.

På en något avsides belägen plats stod kryddorna. De var kanske inte så praktfulla för ögat men nyttjades både vid matlagning och vid kyrkobesök. Eva Wigström omtalar från 1840-talet: »Under vår, sommar ock höst utgjorde urtakostana, lavendel, salvia, isop, åbrodd ock krusmynta, allt sammanbundet med tre fyra blommor af lysande färg, ett af åhörarinor flitigt anlitat väckelsemedel. Dessa kvastar gingo hand ur hand i bänken, man luktade med besked, så det hördes, på alla örterna, innan kvasten med ett tyst uttalat tack lemnades till närmaste granne.»

Man lade ofta ner mycket arbete på trädgården. Buxbomen erhöll speciell omsorg. Den klipptes mycket konstfullt i pyramider, klot, kuber, spiraler etc. Skalden Th. Thufvesson berättar från sin hemtrakt: »Runt kvarteren löpte gångar, av vilka den närmast längan i regel – åtminstone i Österlen – aldrig krattades utan hölls hård och stampad som ett 'stuegolv' samt sopades och sandades om lördagarna alldeles som golvet inne i stuan.» Att man även på andra håll var lika angelägen om trädgårdens utseende, visar följande uppteckning från Väsby sn. Luggude härad. ». . . men om dagarna rothögg Griberg Hans Nils skog eller också körde han omkring i byn och tiggde tegelstensbitar, som han forslade hem med hjulbör och sedermera knackade sönder och lade i trädgårdsgångarna som röda lyste bland grönt gräs och blommor och var den finaste trädgården i byn.»

I planläggningen av dessa allmogeträdgårdar kan man ofta se tydliga spår av de förhärskande trädgårdsstilarna såsom de utgick från kontinenten. Men inflytandet skedde ej direkt. Gods och herregårdar var de, som noga följde det kontinentala modet. Ut-

bildade trädgårdsarkitekter ritade med noggrann hand deras stora anläggningar. På 1700-talet var den förhärskande stilen på slotten den franska med sina formala, symmetriska och ytterst konstfulla prydnadsträdgårdar. I slutet av detta sekel och i början av nästa bröts denna stil av den engelska parkanläggningen. Denna innebar ett kraftigt steg mot en friare natur. Man försökte imitera naturen genom att plantera träd oregelbundet och i naturligt formade bestånd. Gångarna slingrade sig fram mellan här och där anlagda små romantiska sjöar och dammar. Vid 1800-talets mitt kom influenser från ett annat land, Tyskland. Drag från den franska och engelska stilen kombinerades och nya arter av träd och buskar blev vanliga såsom gullregn, akasia, silverpoppel, platan, för att inte tala om en brokig mångfald av nya bladväxter och blommor.

I anläggningen vid Gamlegård finner vi en sammanställning av en symmetrisk rabattindelning och en friare parkanläggning med inslag av nya utländska trädsorter. I väsentliga delar skiljer sig ej trädgården från vad som kunde förekomma vid andra större gårdar. Den goda smaken samt måttfullheten har fått råda, och Hanna Jöns Perssons verk kvarstår som en värdig representant för den större skånska allmogeträdgården sådan den var utformad vid 1800-talets slut.

Marianne Mårtensson

Den skånska brytestugan och folklivsforskarna

Linets förvandling till spånadsämne är en lång procedur. Först måste det rötas och torkas, så att man kan få fram de spinnbara fibrerna i stjälkarna. Torkningen har skett genom uppvärmning och vanligen i särskilda torkhus som i södra Skåne kallats brytestugor efter nästa arbetsmoment: de torkade linstjälkarnas bråkning eller brytning. I Skåne har detta arbete ofta varit förlagt till ett stort förrum framför själva torkkrummet. Liksom norr om Skåne finns däremot vid brytestugan i Östarp endast en mindre svale, där man stått med sina bråkor, bild 1. Nu är Östarp brytestuga varken från byn eller trakten utan är uppförd efter en förebild från Agusa, tre mil åt nordost i Albo härad.

Byggnadssättet i dessa skånska brytestugor verkar mycket ålderdomligt, bild 2. Förrummet har tjocka och låga väggar av stora stenar utan murbruk, golvet är ofta nedsänkt, utmed väggarna gå bänkar av sten, gaveln har tidigare varit flätad av ris. Detta primitiva byggnadssätt kom en gång Nils Lithberg, vårt lands första professor i folklivsforskning, att se den skånska brytestugan i ett perspektiv, som sträckte sig vida både i tid och rum. Den liknar, skrev han i Svenska turistföreningens årsskrift 1919, på pricken den bostadsform som finns på Island och på Färöarna med sittbänkar och en takfot som vilar på muren ett stycke innanför väggens ytterkant. Men detta hus är från förhistorisk tid känt från Vestlandet i Norge, varifrån det förts över till Island. Det har också, fortsätter Lithberg, funnits på Gotland, där grunderna av folkfantasin uppfattats som kämpagravar. Lithberg menar, att det gotländska kämpagravshuset och den skånska brytestugan visa, hur den enlängade skånska gården en gång sett ut, innan den nuvarande kringbyggda planen kom i bruk.

Ett årtionde senare är den skånska brytestugan föremål för en ny diskussion, nämligen 1929 i Ake Campbells Skånska bygder

Bild 1. Brytestuga på Östarp uppförd efter förebild från Agusa, Andrarums sn, Albo hd, Skåne. Foto: G. Hultzén 1949, Kulturen.

under förra hälften av 1700-talet, den första svenska doktorsavhandlingen i folklivsforskning. Brytestugans ålder, menar Campbell, är en helt annan än vad Lithberg ansett – Campbell hade observerat att dessa byggnader inte voro markerade på de äldsta lantmäterikartorna och han hade därtill i riksdagsberättelser funnit direkta uppgifter om att brytestugorna voro nyheter. Vad angående de anbefallte brytestugorna ordinerat är, säges sålunda 1738, så ha sådana uppförts vid varje by och enligt föreskrift placerats på avsides platser. Även omtalas från Frosta och Färs härader att brytestugor »finns överallt i hela fögderiet uppbyggde och märker allmogen därav en stor förmån». Campbell menar att någon förebild till brytestugorna inte funnits i Skåne, utan att de antagligen uppförts efter anvisningar som statsmakterna utfärdat i samband med propagandan under 1700-talets första hälft för ökad linodling.

Nils Lithbergs djärva tanke om att ett forntida byggnadsätt skulle ha bevarats i de skånska brytestugorna var en skrivbords-

Bild 2. Brytestuga i Akarp, S. Mellby sn, Albo hd, Skåne. Foto: förf. 1923, Folkklivsarkivet.

konstruktion. Men var den därför till alla delar fel? Åke Campbell byggde å sin sida sina påståenden i huvudsak på äldre arkivmaterial. Men den förordning som enligt honom borde legat till grund för de skånska brytestugornas utformning har aldrig påträffats. Det finns därtill ett material i fältet som ingen av de båda nämnda forskarna tagit hänsyn till, nämligen andra byggnader med motsvarande byggnadssätt. Detta föranledde också förf., att i en föreläsningsserie 1948 om allmogens äldre byggnadsskick framkasta tvivel om huruvida Campbells uppfattning av den skånska brytestugans tillkomst kunde vara helt riktig. Jag ställde frågan i en föreläsningrubrik: Har den skånska »brydestuan» förhistoriska traditioner?

Härom året disputerade i Stockholm numera professorn i Åbo Ilmar Talve på en stor och värdefull avhandling om Bastu och torkhus i Nordeuropa. I den figurerar på nytt den skånska brytestugan av här aktuell typ. En av bokens många utbredningskartor

visar att brytestugor av sten funnits i Skåne nordost om en diagonalinje från Sandhammaren till Skälderviken och att inom risbygden av detta område också funnits ingrävda torkhus med välvda tak av samma slag som på Östarp. Sammanfattande påpekar Talve, att i de delar av sydvästra Sverige, där man haft stenbyggda torkhus, har också funnits back- och jordstugor med samma byggnadssätt: ingrävda i en backe, kallmurade väggar, fri gavel med ingångsdörr och tak med ryggås. Hur gammal tradition dessa backstugor kunna ha är en öppen fråga. I varje fall äro de äldre än brytestugornas av Campbell antagna tillkomsttid. Detsamma gäller böndernas välvda stenkällare. Det finns därför, menar Talve med rätta, skäl att tro, att bönderna, när de skulle realisera myndigheternas uppmaningar att bygga brytestugor, tillämpade de tekniska kunskaper om jordgrävda och stenbyggda hus som de kände förut. Likformigheten inom området skulle då mer bero på spridning än på någon statlig förebild.

Brytestugan på Östarp åskådliggör ett viktigt avsnitt i forna tiders folkliv. Det gäller inte bara arbetet utan också festlivet, eftersom den gemensamma mödan ofta utlöste ett avslutande brytegille. Mycket vore att säga härom, men dessa rader ha istället velat antyda något om hur forskningen om folklivet arbetar och om hur äldre arkivnotiser och sentida fältmaterial komplettera varandra. Men omistlig är trots allt därtill den konstruktiva fantasi som kom Nils Lithberg en gång att uppfatta den skånska brytestugan som ett fornminne. Häruti hade han rätt om också på ett annat sätt än vad han själv tänkte sig.

S. S.

Bild 1. Uppmätning av nordskånsk hjulkvarn, nu i Broby hembygds-park. Konstruktionen är i stort sett samma som på den äldsta kända, romerska kvarnen. Efter Ek, Väderkvarnar och vattenmöl-lor.

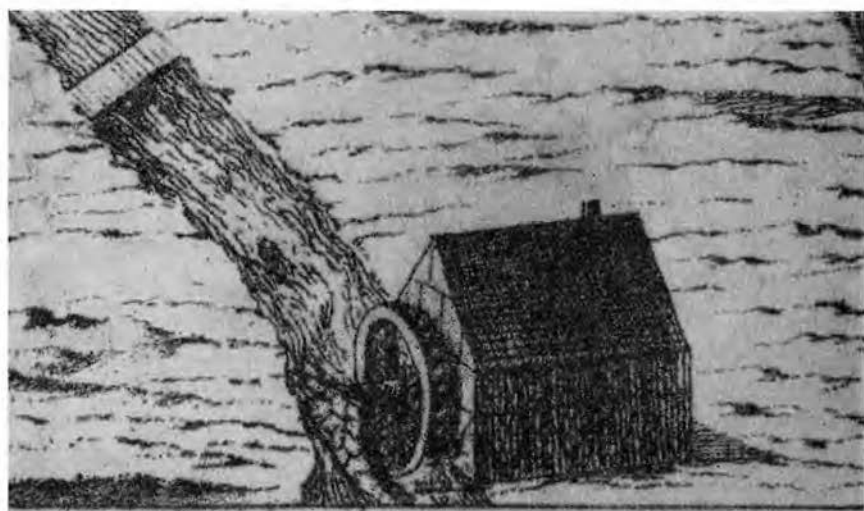
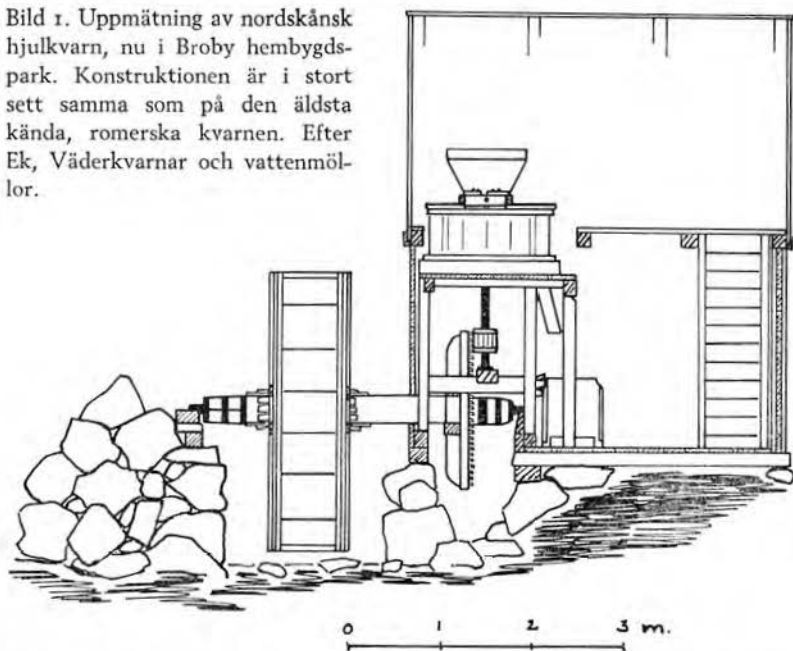

Bild 2. Herrevads klostets mölla 1680 i Riseberga sn. Märk vattenhulets ålderdomliga konstruktion med från axeln utstrålande ekrar. Jfr bild 10. Efter Scania antiqua.

Sägen och sanning om skånska kvarnar

Östarps bägge kvarnar undgår inte att fånga besökarnas uppmärksamhet. När man vandrar vägen mellan gästgivargården och Gamlegården har man vattenkvarnen i kärmarken på vänster hand och stubbamöllan på höger.

Vattenkvarnen hör orten till och är ett gott exempel på den enkla hjulkvarnen. Sådan var den romerska vattenkvarnen med stående vattenhjul vid vår tideräknings början, så enkla var de flesta hjulkvarnarna i Skåne, när de under 1800-talet blev vanligare här. Karlin kallade östarpskvarnen för »skvalta». Troligen använde han helt enkelt ortsbefolkningens benämning. Termen avsåg i detta fall en mindre husbehovsvattenkvarn oavsett den tekniska typen. De riktiga skvaltorna, som också förekommit i trakterna, hade emellertid ett annat utseende. På dessa låg vattenhjulet parallellt med vattendragets botten och var anbringat vid en lodrät axel, som utan utväxling förmedlade vattenhjulets rotation till kvarnstensparets löpare, d.v.s. översten. I den skogiga och vattenrika bygden var betingelserna för vattenkvarnar goda. Mera tvivelaktigt är det väl om stubbamöllan i Östarp fått en tillfredsställande placering. Kvarnens upphöjdhet till trots måste de kringliggande skogspartierna utgöra ett svårt hinder. Så har den också i sen tid flyttats från Lund. Man behöver dock inte avlägsna sig långt från Östarp för att finna platser, där väderkvarnar funnits och fungerat väl. Vanligare än stubbamöllorna var dock de under 1800-talet uppförda hättkvarnarna eller »holländarna», som de vanligen – fast litet missvisande – kallas.

Östarpstrakten har inte spelat någon roll i kvarnteknikens historia, området var en mottagande part. Där avspeglade sig en utveckling som skedde på andra håll i landskapet och utanför dettas gränser. Första gången man finner en kvarn omtalad i Östarp är 1705, då en vattenmølla nyligen hade uppförts på hemmanet nr 2.

Bild 3. Skabersjö stubbamölla. Stora tillbyggnader på kvarnens baksida blev ganska vanliga i sydvästra Skåne. Efter Ek, Väderkvarnar och vattenmöllor.

Byggherren till kvarnen hette Alexander Scharp. Det var således den nye hemmansägaren med det utländskt klingande namnet, vilken introducerade vattenkvarnen i byn. Nu var det visserligen inte fråga om en uppseendeväckande utländsk nyhet. – I närheten av byn låg bl.a. Rödde mölla. – Men händelsen för i tankarna just uppgifter om antagna eller verkliga införanden av kvarntyper eller tekniska nyheter från utlandet till Skåne.

I Olof Christofferssons »Skytts härad» (2:a uppl.) uppges att holländarna noga sörjde för att ritningarna av deras väderkvarn

ej kom till främmande länder. Likväl lyckades det en svensk, vars ritningar hade beslagtogs i Holland, att bygga en »holländare». Pekande på pannan sade han: »Däri sitta de ritade och det gör ingenting med papperet.» Så skulle alltså hättkvarnen ha införts till Sverige. Säggen har måhända haft allmän anknytning till den »holländska» kvarntypen men har också kommit att hänföras till den bekanta Kronetorps mölla vid Arlöv.

I en uppteckning om kronetorpskvarnen heter det: »Byggmästare var möllebyggaren Sjöström från Svedala. Det berättas att han varit inne i Köpenhamn och fått ritningarna »men de knyckte ritningarna ifrå han, men de gjarr ingenting, fårr de siddor här, å så pega han po hoed». Tron att hättkvarnen under dramatiska former skulle ha införts till Sverige tycks ha varit ganska vanlig. I sin värdefulla inventering av »Möllorna i Trelleborg och Skytts härad» säger sålunda Otto Andersson, att holländarkvarnar infördes till Sverige år 1840 av Christian Sjöström i Svedala. De tre uppgifterna tycks vara variationer av samma sägen. Vid den åsyftade tidpunkten var emellertid åtskilliga hättkvarnar uppförda och i gång på Skånes slättbygder.

Man frågar sig om säggen har något verklighetsunderlag. Om nu inte möllebyggaren Sjöström från Svedala hade behövt resa till Holland eller Danmark för att komma de holländska kvarnbyggarnas hemligheter på spåren, kan ju den dramatiska berättelsen ha varit verklighet för en tidigare verksam skånsk möllebyggare.

Den äldsta från Skåne kända hättkvarnen uppfördes emellertid vid 1700-talets början i Malmö av en från Göteborg tillkallad byggmästare vid namn Jacob Fiegell. Kvarnen tycks dock varit ett unikum för sin tid. Att emellertid också de kring sekelskiftet 1800 på den skånska landsbygden uppförda hättkvarnarna byggdes under andra former skall visas längre fram. Det kan även påpekas, att det på 1700-talet förelåg en god teknisk litteratur med utmärkta beskrivningar på bl.a. kvarnar av »holländsk» typ. Ett av dessa verk har för oss särskilt intresse, nämligen »Architectura mechanica, Moole-boek» (Trol. 1692). Boken beskriver ingående existerande och funktionsdugliga kvarnar, i motsats till vad den äldre tekniska litteraturen oftast gjorde, och författaren var

Bild 4. Kronetorps mölla vid Arlöv, Burlövs sn. Byggt omkring 1840 av Christian Sjöström. Kvarnmaskineriet är ett storslaget exempel på en högtstående förindustriell maskinbyggnadskonst. Foto Folklivsarkivet.

en Pieter Linpergh. Mycket troligt är, som framförts av stockholmshistorikern Hans Thoresen, att denne var identisk med en svensk möllebyggare vid namn Peter Lindberg, vilken var verksam vid slutet av 1600-talet i Holland.

Helt utan verklighetsunderlag eller i varje fall överensstämmelse med verkligheten är sägnen dock ej. Det är väl känt att man i de olika länderna under äldre tider, liksom nu, sökte bevara

tekniska hemligheter. Och detta gällde även för kvarnarnas del. Ett utmärkt exempel härpå ger Polhem, då han i en av sina tekniska uppsatser kommer in på de kvarndrivna grynverken för tillverkning av pärlgryn. Av framställningen framgår, att Polhem ej kände till dem från Sverige men väl från Holland. Det heter: »Som holländrarna ähro rädda om dena invention att vijsa för främad fälk så har iaj väl icke så noga fått see alla delar; dåk tilltror mig att kuna göra en sådan quarn likkafult; effter en svänsk må åtminstone kuna penetrera huad en hålländare förmåhr.»

Möllebyggaren Sjöström tycks verkligen ha gjort liknande erfarenheter. Den skånske folklivsforskaren Bengt Engström, som var god vän med en av Sjöströms söner och tydligen fått upplysningar om möllebyggaren genom denne, har berättat en belysande episod. Sjöström, som var född år 1804 i Häckeberga, visade tidigt prov på en anmärkningsvärd teknisk fallenhet. Redan 18 år gammal skall han ha byggt sin första mölla men företog senare flera resor till utlandet för att göra nya erfarenheter. Vid ett tillfälle besökte han en oljekvarn i Köpenhamn. När man där fann att besökaren var ivrigt sysselsatt med att göra konstruktionsskisser, körde man honom på porten. Något mer än en spontan irritation och misstänksamhet tycks det dock ej ha varit fråga om, för Sjöström blev senare åter inkallad och fick fritt göra sina iakttagelser. (SDS 13.8 1944)

Hur det förhöll sig med beslagtagandet av Sjöströms ritningar förefaller Engström också ha givit svaret på, ehuru han inte själv nämner något om den folkliga traditionen. Engström berättar, att Sjöström hade gjort en resa till Holland, där han gjort ritningarna till Kronetorpskvarnen. – På den punkten är väl berättelsen knappast helt korrekt. – »Då han vid resans slut landsteg i Ystad, möttes han av några yrkesbröder. Det blev ett livligt pokulerande, varunder man passade på att stjäla hans i Holland gjorda ritningar, vilka senare inte kunde skaffas till rätta. Sjöström yttrade då, att förlusten inte vållade honom minsta skada, ty han hade alltsammans i huvudet.» (SDS 20.9 1942) Således en dramatik av mera folkligt slag än traditionens.

Kulla-Gunnarstorps kvarn i Allerum sn är en av de kulturhistoriskt mest intressanta kvarnarna i Skåne och väl jämte Kro-

Bild 5. Kulla Gunnarstorps hättkvarn i Allerum sn. Byggt 1809 av Georg Soffel. Märk hättans form, i senare tid en ovanlig konstruktion i Skåne.

netorps mölla den mest kända. Kvarnens utseende skiljer sig ganska klart från den gängse nordvästskånska hättkvarnen, till exteriören framför allt genom hättans utseende. Medan hättorna på de skånska »holländarna» vanligen är lök- eller marängformade, har Kulla-Gunnarstorps kvarn s.k. båthätteform. Denna erinrar om en upp och nedvänd båt. Båthättan är känd i några exemplar från sydöstra Skåne, där de äldre kvarnarna enligt uppgift hade sådana hättor. I nordvästra delen av landskapet hade utom Kulla-Gunnarstorps kvarn även Gäddsholms kvarn denna hättyp. Även där har typen förekommit i något större utsträckning, ehuru hättorna av detta slag senare har ombyggt.

Möllebyggarna till hättkvarnarna i nordvästra Skåne är väl kända, främst tack vare framlidne kvarnbyggaren Bror Tellström. Möllebyggaren till Kulla-Gunnarstorps och Gäddsholms kvarnar – två av de äldsta kvarnarna i området – uppges ha hetat Soffel.

Om denna Soffel har traditionen olika uppgifter, dels heter det att han var holländare, dels att han »troligen» var dansk som lärt yrket i Holland. Återigen spekuleras det således över förbindelserna med Danmark och Holland, f.ö. knappast överraskande. I detta fallet är det så lyckligt att man kan konstatera kvarnbyggarens identitet.

År 1805 hade plats för kvarnen utsetts vid Kulla-Gunnarstorps säteri. Först år 1809 blev emellertid kvarnen, som skulle ersätta en raserad vattenkvarn vid namn Gröntemölla, färdig och skattlagd. Följande år finner man i Allerums församlings vigselbok en notis om vigseln mellan byggmästaren Georg Soffel på Kulla-Gunnarstorp och dygdädla jungfrun Gunnila Dahl därstädes. Man kan sedan följa Soffel till Eldsberga i Halland, där han år 1811 står som ägare till Tönnersa kvarn, och till Hälsingborg, där hans dotter döptes 1815. Först i Hälsingborgs husförhörslängd av år 1818-1819 erhåller man emellertid en uppgift om Soffels härkomst. Han var då skriven under Kopparemöllan och hade titeln länsbyggmästare. Det omtalas nu att han var född år 1780 i Tyskland. Tydligt hade han som utbildad kvarnbyggare kommit till Skåne vid 1800-talets början, möjligen inkallad av någon av säteriägarna i Nordvästskåne. Måhända byggde han ytterligare någon av de äldre hättkvarnarna i området, men när hättkvarnen började bli allmänna var det inhemska kvarnbyggare som tog vid. Soffel tycks helt ha övergått till annan verksamhet.

Om flera kvarnar än Kulla-Gunnarstorps har uppgivits att de byggts av danska möllebyggare. Av intresse är att dessa uppgifter gäller just kvarnar i nordvästra Skåne. Den senare traditionen överensstämmer här med äldre uppgifter. E. F. Tengbom säger nämligen i »Helsingborg år 1816» (1869) om en holländsk väderkvarn på en onummerad tomt i elfte roten: »Det berättas att en Dansk man hade uppbyggt denna wäderqwarn och att den war den förste i sitt slag i Sverige. (Öfriga egarne af de gamla odalqwarnarne tilläto ej wanlig qwarnbyggnad, hwarför denna uppfördes i annan stil.) Men enär han icke såsom Dansk undersåte egde rättighet till Possession i Sverige, måste det gå under gehänget, så att en Swensk man war skrifwen för den;» Att hättkvarnen i Hälsingborg var den första i Sverige var naturligtvis en

Bild 6. Tranekärns hättkvarn i Jonstorp sn, Skåne. Byggd 1841. De nordvästskånska hättkvarnarna hade som regel detta utseende, med gesims, spänklädsel, krökverk (ifrågavarande vidningssystem) och rundad lökkupol. Efter Ek, Väderkvarnar och vattenmöllor.

lokalpatriotisk överdrift. Likaså oriktig var den angivna orsaken till varför det just blev en hättkvarn som uppfördes. Bakom framställningen på denna punkt döljer sig emellertid säkerligen en verklig kontrovers mellan den nya kvarnägaren och ägarna till de gamla tullkvarnarna. Av större vikt i sammanhanget är emellertid

uppgiften om byggherrens nationalitet, antingen denne nu själv var kvarnbyggaren eller hade tillkallat en landsman för själva byggnadsarbetet. Tengboms berättelse bestyrker de senare traditionsuppgifterna om ett danskt kvarnbyggande i nordvästra Skåne, även om också den har sägenkaraktär i mångt och mycket.

Kulla-Gunnarstorps kvarn hade haft en tysk som möllebyggare. På Själland fanns även ett mindre antal kvarnar med båthättor, som framgår av bilderna i Danske Møller. Genomgående var dessa kvarnar bland landskapets äldsta. Vanlig var denna hättyp i södra Jylland, där dess nordgräns kan sägas ha gått i varje fall i senare tid. Den vanliga hättformen i övriga Danmark var emellertid kupolen. Den danske ingenjören Anders Jespersen har i en av sina skrifter lämnat en beskrivning av den för nordöstra Själland typiska hättkvarnen. Denna hade rundad kupolhatta, vreds med krökverk och hade segelduk till vingarna. Kvarnkroppen hade gesims och var klädd med spån. Stundom visar bilderna i Danske Møller, att vingarna var s.k. laxade vilket också omtalas i uppteckningar. Detta är samma hättkvarnsvariant som vi finner i nordvästra Skåne och södra Halland. Även kvarnarnas proportioner visar, att vi här står inför ett samhörigt väderkvarnsområde. En gemensam variant hade utbildats, av allt att döma ursprungligen i Danmark. Att den spritts öster ut genom danska möllebyggare är dock ej så säkert. Framlidne kvarnbyggaren Bror Tellström berättar om en av sina företrädare, timmermannen Per Larsson, att denne hade lärt yrket under fyra år i Danmark och på 1840-talet börjat bygga hättkvarnar i norra Skåne. En mängd kvarnar byggdes av Per Larsson, som är den äldste kände kvarnbyggaren i området med mer omfattande byggnadsverksamhet. Det finns ingen anledning att betvivla Tellströms uppgift. Var det direkta danska kvarnbyggandet inte så betydelsefullt i Skåne, så hade den danska kvarnbyggnadskonsten dock indirekt kommit att spela stor roll.

På de skånska väderkvarnarna vid 1800-talets början fångades vinden upp av segelduk och kvarnen eller hättan vreds runt med handkraft. Förbättringar – eller förändringar – genomfördes emellertid så småningom på en del håll. Till dessa hörde på hättkvarnen den automatiska drejningen med s.k. vindrosett, som var ett mindre vindfång på hättans baksida, vinkelställt mot det riktiga

Bild 7. Bölse hätkvarn i Morup sn, Halland. De sydhalländska hätkvarnarna var som regel av detta utseende. Efter Ek, Väderkvarnar och vattenmöllor.

vindfånget. En annan nyhet var de självreglerande seglen och segel som med ett enkelt handgrepp kunde anpassas efter vindändringen. Även om dessa nyheter har sägenartade traditionsupplysningar lämnats. En sagesman uppger, att den dåvarande patronen på Komstadsmölla, Herman Holst, bördig från Slesvig-Holstein, hade varit i Tyskland och studerat systemet med »självseglare» och därefter inlagt detta på sin kvarn. Uppgifterna hade sagesmannen fått från sin fader som på 1890-talet var möllesven på kvarnen. I en annan uppteckning heter det, att Komstadkvarnen

Bild 8. Övraby hättkvarn. Byggt 1887. Kvarnen är försedd med patentsegel. På hättans baksida skymtar vindrosen eller självdrejaren. Efter Ek, Väderkvarnar och vattenmöller.

»nog» var den första i Sverige med självreglerande vingar och självvridning. »Detta system å vingarna var en tysk uppfinning som Holst tog med sig hit till Sverige.» En tredje sagesman omtalar att patentvingar förekom i Skåne på 1800-talet. Han uppger likaledes att patentseglen var en tysk uppfinning samt säger att Holst var den som introducerade det nya segelsystemet i Sverige. »Han höll svensk kvarnbyggare (Alexander Sjögren) i Tyskland i och för studier av detsamma.»

Sagesmännens versioner skiljer sig som synes något åt. Att ny-

heterna på Komstad mölla hade införts direkt från Tyskland var man dock enig om. Två av sagesmännen hävdade att patentseglen var en tysk uppfinning och uttalade, med olika bestämdhet, sin uppfattning att Holst hade introducerat nyheterna i Sverige. Man kan emellertid omedelbart fastslå att en av uppfattningarna var oriktig. England var hemlandet för de automatiska och med dessa besläktade seglen. Skotten Andrew Meikle, som brukar anses ha skapat den första verkligt funktionsdugliga tröskmaskinen, ges även äran av att år 1772 ha konstruerat det första i raden av självreglerande segel. William Cubitt patenterade år 1807 sin nyskapelse av det automatiska vindseglet och blev därmed upphovsman till det mest spridda av de självreglerande seglen. Av C. H. Königs »Inledning til mekaniken» (1752) framgår dock, att Polhem redan varit inne på tanken att konstruera väderkvarnsvingar med reglerbara segel. En modell förfärdigades även, men därvid tycks projektet ha blivit. I varje fall kände ej König till att vingar av Polhems typ kom till användning i verkligheten. Dock, säger han, »skal Herr Tunberg wid fästningsbyggnaden i Finland inrättadt en qwarn med nästan sådane wingar.» Förhållandet mellan de svenska och engelska strävandena skall här inte studeras. Ett samband är emellertid ej omöjligt med tanke på de ganska talrika svenska studiebesöken i England. Att projekten tidigare

Bild 9. Interiör av hättkvarn. Ofta är maskinerierna så gott som uteslutande av trä. Märk här drevets ålderdomliga konstruktion med stavar mellan hela träskivor. Efter Ek, Väderkvarnar och vattenmöllor.

skulle realiseras i England är bara väntat med tanke på den mekaniska industrialiseringens snabbare frammarsch därstädes och kanske inte minst med hänsyn till den i England större konkurrensen inom kvarnindustrin.

Den s.k. vindrosen kan iakttagas på engelska 1700-talsavbildningar. Redan år 1745 erhöll Edmund Lee patent på en sådan konstruktion. Denna hade dock föregångare av enklare slag. På de små holländska »tjaskerkvarnarna» för dränering förekom tidigare en i princip likartad konstruktion. Vindrosetten med dess rörliga vingar motsvarades dock här av ett fast brädsegel. Denna mot vindfånget vinkelställda vridningsanordning togs även i bruk på något större dräneringskvarnar och försågs med segelduk. Vid 1700-talets mitt hade dräneringskvarnar med sådan automatisk reglering kommit till användning även i Skåne, vilket omtalas i Hårlemans tryckta dagboksanteckningar (1750). För dränering av området kring Kristianstads fästning »war man nu i begrepp, at genom Conducteuren wid fortificationen Herr Rudker låta tilreda pumpar, som utan annan tillhjelp, än wädrets allena, ständigt må kunna arbeta på watnets både hastiga och mindre kostsamma ut-tömmande, och det på sätt, fast med långt mera drift och nytta, som de sig sjelfwa wändande och efter wädret rättande qwarnpumpar Herr Grefwen sett nyttjas til wattnets updragande utur de smärre grafwarne i Holland.» Dräneringskvarnar av detta slag befanns redan vara i verksamhet i Landskrona. Dessa var, ovanligt nog, femvingade och av ett enkelt slags hättkvarnskonstruktion, som framgår av de i dagboken tryckta figurerna. Som konstruktör angavs Christoper Rüdker. Det bör dock tilläggas att denna automatiska vridningskonstruktion utan tvivel var otjänlig för riktiga hättkvarnar. I förhållande till den av Holst på Komstadmölla utnyttjade vindrosetten har den främst ett teknikhistoriskt intresse.

De bägge uppfinningarna var således inte tyska. Att Holst skulle ha introducerat nyheterna i Sverige är naturligtvis à priori mycket osäkert. Den mänskliga vetgirigheten med dess öppna sinne för det dramatiska söker gärna utpeka en upphovsman, men det är säkerligen sällan tro och sanning överensstämmer i sådana fall. På 1800-talets slut fanns i varje fall på flera håll i Skåne kvarnar med

Bild 10. Lärka-Sjöhults kvarn i Örkelljunga sn. I bakgrunden synes dammen och till höger utsläppsrrännan. Kvarnhjulet är av nyare konstruktion, jfr bild 2. Efter Ek, Väderkvarnar och vattenmöllor.

automatiska segel och vridningsanordningar. I en uppteckning omtalas sålunda detta om Mälinge kvarn på Bjärehalvön. Uppgiften är säkerligen riktig. I en illustrerad katalog utgiven av Helsingborgs konstkvarnstensfabrik år 1913 återfinner man en bild av kvarnen.

Var det då så att nyheterna måste införas under så anmärkningsvärda förhållanden vid 1800-talets slut som traditionen velat göra gällande? En titt i Ferdinand Jensens »Handbok i kvarnindustrin», utgiven av Malmö franska kvarnstensfabrik år 1893, övertygar om att så ej var fallet. Häri propageras nämligen för bl.a. »självsvickningen» och det heter: »Jag åtager mig icke dessa arbeten, men kan, om så önskas, leverera järnarbetet, och anvisar hvar och en, som därom vänder sig till mig, en kunnig kvarnbyggare som åtager sig utförandet under full garanti.»

Omöjligt är det dock ej att traditionen kring Komstad mölla är sann såtillvida att möllebyggaren Sjögren kan ha sänts till Tyskland för studier. I varje fall är sammanhanget mellan vindrosetten och patentseglen å ena sidan och Slesvig-Holstein å andra inte helt uppdiaktat. Den tidigare nämnde Ferdinand Jensen omtalar nämligen, att »själsvickningen» var sällsynt i Skåne och på Själland men att den däremot var vanlig i Jylland och på Fyn samt Slesvig-Holstein och Nordtyskland, en uppgift som är med sanningen överensstämmande.

Ifall nu traditionerna om de här nämnda kvarnarna inte i allt har överensstämt med verkligheten, så har de dock – som redan framgått – innehållit en kärna av sanning. Östarpskvarnarna och de andra skånska kvarnarna var delar av en europeisk, teknisk gemenskap. – Den historiska bakgrunden har jag närmre behandlat i »Väderkvarnar och vattenmöllor» (1962). – Tydligast avspeglar sig denna samhörighet i kvarnarnas konstruktion, som för de olika kvarntyperna i huvudsak var likartad över hela världsdelen.

Även språket bär vittnesbörd om den nära släktskapen. I en undersökning om folkkulturen i Hannover möter uttryck som »Stirnrad, Kronrad, Stert, Presse, Heck, drehen» med skånska och nordiska motsvarigheter i »stjärnhjul, kronhjul, stjärt, pers eller press (broms) häck (häckverk) och dreja (vrída). Man kan också taga exempel från anglosaxiskan, t.ex. »bridge, spindle, drive, shoe» med motsvarigheterna »bro (broloft, brohäst), spindel, drev och sko». Den västeuropeiska samhörigheten framgår naturligtvis även av benämningen på hättkvarnen »holländare, Holländermühle, Dutch mill».

Det kunde ha förefallit som om steget från Östarps kvarnar borde vara långt till Danmarks och kontinentens, men som vi sett är det istället ganska kort. Inte minst i våra dagar har vi skäl att erinra oss om att det lokala ej är något isolerat fristående. Och nog är det väl egentligen så, att det lokala inte blir mindre intressant genom det historiska och geografiska perspektivet.

Sven B. Ek

Två vikingatida gudabeläten

På 1930-talet tillvaratogs i Lunda-jorden, närmare bestämt i det kvarter nordost om domkyrkan, där Kulturhistoriska museet är beläget, ett egendomligt fynd: en liten statyett snarast av valross-tand, formad som en man sittande på en stol (KM 38.252). Mannen är utrustad med ett överdrivet långt skägg, som han tvin-nar eller stryker med händerna. I denna detalj leder statyetten genast den kända freysfiguren i tankarna, som kom i dagen i Rällinge, Lunda socken, Södermanland, året 1904, och förvaras i Statens historiska museum, Stockholm. Den långskäggiga Lunda-figuren har därför gått för att vara en gudabild från vikingatidens senare del, samma tid som den Bernhard Sahlin på goda grunder tillskrev Rällinge-figuren.¹ Men man har inte vågat att närmare bestämma den, vare sig identifiera den med den skäggstrykande Frey eller över huvud taget utpeka någon annan av de kända gudarna.

Saken är den, att det inte existerade någon ikonografi för de fornnordiska gudarna, däri emblem och andra kännetecken skulle vara specificerade, såsom fallet är exempelvis för de grekiska, italiska eller galliska gudarna. Ingen enda kultbild från vikingatidens gudahov är veterligen bevarad, och detta fastän en samtida skribent, Adam av Bremen, uttryckligen på åtskilliga ställen i sin biskopskrönika omtalar sådana. Mest känd är hans skildring av det gyllene avgudatemplet i Uppsala, däri en besökare under tak såg tre statuariska gudar uppställda, nämligen Thor sittande på en *thronus* i mitten och på ömse sidor om honom Wodan, d.ä. den fornsaxiska formen för Óðinn, utrustad med krigsvapen, tyvärr ej närmare angivna, och så Fricco, utmärkt med en väldig manslem (*cum ingenti priapo*); 4:e boken, kap. 26. I ett föregående

¹ Opuscula archaeologica Oscari Montellio octogenario dicata, Stockholm 1923.

Bild 1. Gudabeläte av valrosstand, funnen 1936 i kvarteret Kulturen nr 25.
H. 4,7 cm. KM 38252.

kapitel har han nämnt bornholmarnas avskyvärda avgudabeläten och Fricco i Skara, som biskop Eginio av Dalby och Lund högg i stycken. Beträffande den sistnämnda guden har man allmänt tänkt sig att själva namnet Fricco skall vara en fornsaxisk motsvarighet till Freyr, ehuru naturligtvis ej täckande efter härledningen: *Freyr* är ju genomskinligt, ett samgermanskt ord för »herre», men *Fricco* till sin etymologi oklart, kanske ett fornsaxiskt diminutivum (på *-ko*) ytterst besläktat med ord som fornsaxiskans *freund*, tyskans *Freund*; rot *prī* »älska».²

Intressant är nu, att i och med Sahlins identifiering av den i Stockholm-förvarade gudabilden med den nordiska fruktbarhets- och fruktsamhetsguden – den är nämligen starkt ithyphallisk – man får en bekräftelse på Adams utsago och därmed för första gången ett skandinaviskt vikingatida gudaemblem dokumentariskt fastställt. Skillnaden i framträdande är oväsentlig: den ena en kultbild i ett tempel, ett folks föremål för gudadyrkan, den andra en enskild människas i koppar gjutna version av den stora kultbilden, utförd i ett diminutivt format. Den summariska skildringen av den stora offentliga bilden blir på det viset, kan vi väl våga tänka oss, supplerad i en viktig punkt, ty Rällinge-figuren är sittande med på österländskt vis hoplagda underben, något som den norske arkeologen Knut Berg har påpekat vara överensstämmande med den keltiska fruktbarhetsguden Cernunnos' sittställning, t.ex. på Gundestrup-kitteln.³ Med åberopande av Cernunnos och Rällinge-figuren kan man väl våga tänka sig Gamla Uppsalas *Freyr/Fricco* framställd sittande på detta karakteristiska vis.

Bredvid honom och i förnämre pose sitter Thor, och det på en »thronus»; Adam säger ifrån, att det gör han som den förnämste. Jag nämner här, att nordbornas uttryck för *thronus* är *stóll*. Sålunda kallades kejsaren i Byzans för *stólkonungr*. Men det är naturligtvis inte nödvändigt att Adam av Bremens åsyna vittne har skådat en regelrätt sydländsk tron som säte för den förnämste Uppsalaguden; det kan ha varit någonting mycket mer primitivt, en inhemsk motsvarighet till en tronstol, som författaren har kal-

² Sophus Bugge, Videnskabselskabets forhandlinger, *Fricco, Frigg og Priapos*. Kristiania 1904.

³ Knut Berg i *Viking*, Oslo, 1958 i en not å s. 229.

lat så på sitt sirliga latin. I en fornsvensk laghandskrift äger vi en bild av en typisk svensk konung sittande på en stol, som inte är någonting annat än en enkel bondsk trebenastol.⁴

Märkligt är nu, vill jag leda uppmärksamheten på, att en isländsk källa, *Fóstbróðra saga*, sätter guden Tor i samband med en stol som har stolsrygg i ty att han är skulpterad där. I ett kapitel, däri de agerande är sagohjälten Thormod och hans två beskyddare undan förföljelse från ett fientligt par, låter gumman Gríma sin skyddsling taga plats på en helig stol, som hon sätter fram i en skum liten kammare, tydligen halvt gömd för kristna mäns blickar och av henne tillskriven förmåga att göra osynlig. Det heter om stolens utseende: *Enn Gríma, kona Gamla, átti stól einn mikinn; enn á brúðum stólsins var skorinn Þórr, ok var þat mikit líkneski*. Längre fram i sammanhanget sägs det: (förföljarna ser ned i stugan från takgluggen, som de har öppnat), *séa um alla stofuna; geta þá at líta stól Grímu, þar er hann stóð á miðiu gólfi; þau sá Þór með hamri sínum skorinn á stólsbrúðunum; enn þau sá ekki Þormóð*.

De av sagans ord, som står i centrum, är *á brúðum stólsins* och *á stólsbrúðunum*, och det skall översättas, fastän grundordet egendomligt nog står i pluralis, med 'å stolsryggen'; lexikografen Fritzer har visat vägen, då han återoppar det norska dialektordet (från Telemark) *brugd*, femininum, eller *stolsbrugda*, femininum, 'stolsrygg'; så Ivar Aasen, *Norsk ordbog* (1873), s. 755; han hänvisar i sin tur till Landstad, *Norske Folkeviser* (1853), s. 492. Av stort intresse är, att Aasen anger att det inte är fråga om en påsatt rygg, han definierar nämligen så: 'opadbøiet Kant, en ophøiet Karm eller List paa Siden af en Ting' och anför sammansättningarna *Sadelbrugda*, *Sledebrugda*, *Stolsbrugda*. Det tillhörande verbet är *brygda*, översatt av Aasen med 'bøie; forandre'.⁵

Ifall Fostbrödrasagan står till troendes, är då där omtalad en

⁴ A ett tillhörigt skriftband läses: *Data est ei potestas* och undertill *Konungsbalker*, Codex B 68, UB Uppsala; praktfullt avbildat Proxima Thule, hyllningsskrift till H.M. Konungen, 1962, plansch vid sid. 236.

⁵ Sådana stolar med »brugda», kubbstolar, har musealt behandlats av Bernh. Sahlin i Fornvännen 1916 och av Sune Lindqvist o. Ebba Hult de Geer i Fataburen 1939.

stol, som ackurat har liknat den stol, som vi finner snidad på Lunda-figuren, med det enda undantaget, att sagans stol var av mänskligt format och hade den stora torsbilden utskuren på framsidan av »brugdan», alltmedan statyetten har stolen i passande förminskat format och guden Tor sittande utskuren på sin stol med brugdan som gott stöd för ryggen. Det torde vid det här laget vara tämligen uppenbart, att gudabilden i Lund föreställer Tor.

Den slutliga bevisningen har jag funnit, när jag vänder på den snidade figuren och betraktar dess baksida, enkannerligen de med en djupt gröpande passare åstadkomna ornamentala cirklarna, som omkretsar var sitt mitthål och till antalet är 10. Det är visserligen sant, att dessa kan tas för enbart ornament i stil med liknande cirklar, som är så vanliga på tidens benföremål, jag nämner benkammar från Lund. Men här är en omständighet, som må väcka en slumrande misstanke, och det är den, att cirklarna har en märklig fördelning, sålunda att de inte bara ornerar stolens

Bild 2. Frey-bilden från Rällinge i Södermanland. Statens historiska museum.

Bild 3. Sittande figur på bildsten från Sanda socken, Gotland.

baksida utan med två stycken räcker utöver denna begränsade yta, nämligen en på vardera skuldertrakten av manskroppen.

Jag nödgas nu bli något omständlig, i det jag vill diskursivt utreda, vad jag på ett tidigt stadium av studiet i en blink såg på figurens ryggsida; det var väl nu över 10 år sedan, i sällskap med Ragnar Blomqvist.

De ornamentala cirkelarna är så anordnade, att de inbjuder till en ideell förening, konfiguration, i två grupper, en övre och en undre. Den undre är den tydligaste, ty 5 cirkelar är ställda i en ring, om än en liten smula skev (oregelbundet avlång). Denna ringlika konfiguration befinner sig på ett bestämt ställe, på den del av stolens baksida som är nedom stolsryggen, och den intager sålunda en underordnad ställning. Tre cirkelar återstår på själva stolsryggen; de är ordnade till en perpendikulär, nästan rak konfiguration. Nu återstår till slut de två höger- och vänsterställda cirkelarna, en på vardera skuldran. Förenar man för sitt öga i en linje de 3 översta cirkelarna, framträder ett galgformigt kors, däri en stam är förenad med en balk (i ornamentikens stilistik kallat T-formigt kors, egyptiskt kors eller Antoniuskors). Men under omständigheterna är detta i själva verket omöjligt att skilja från det nordisk-hedniska hammartecknet: *Dørshamarr*.

Kanske tydligast framträder det med den förtydligande utritning jag har företagit på ett originalfotografi. Jag har där förenat cirkel med cirkel med hjälp av två dubbeldragna – parallella – streck i vitt tusch, så som jag finner dem höra samman. Man lägger därvid särskilt märke till ett karakteristiskt drag: T-korsets balk är icke fullkomligt horisontell, utan de två ändpunkterna är utsatta något litet nedom centrallinjens toppcirkel. Man får ovillkorligen intuitionen av det smedsverktyg, vi kallar hammare.

Ett välkänt sätt att anbringa ett hammartecken är just att som här låta skaftet peka rakt nedåt. Hammaren är hållen upprätt till slag. Om skaftet är det guden håller, när han med höjda händer skall till att släppa hammaren i väg att fara mot målet: det är *at føra å lopt*; så Snorra Edda om gudens hantering av Miöllnir. Detta är den mest kraftutstrålande synen av thorshamar. Vi finner hammarskaftet så anbragt, förmodligen som verksamt skydd, i Danmark på runstenen från Læborg, inhugget upptill över de

lodräta inskriftsraderna på ena sidan (Lis Jacobsen o. Erik Moltke, Danmarks runeindskrifter, Atlas, 1941, planschen 29), och i Sverige på runstenen från Södra Aby i Södermanland, inhugget som stor mittfigur i en nära cirkelformig runslinga, som upptill är avbruten av bilden av ett mustasch- och skäggytt ansikte, däri ögonen är, om man så vill, hieratiskt arkaiskt cirkelrunda liksom på Lunda-figuren: antagligen ett porträtt av guden Tor (Sveriges runinskrifter, 3:e bandet: Södermanlands runinskrifter av Erik Brate o. Elias Wessén, II, planschen 43).

Till den sistnämnda bildframställningen, med ett hammartecken och sannolikt ett Torsansikte, ges märkvärdigt nog en litterär kommentar i själva runinskriften; ty där kan man, om man förstår språkets uttrycksmöjligheter att bilda märgfulla adjektiv, läsa: *Ásmundr auk Fraybiorn létu gera me(r)ki si(g)r-ynn at Herbiorn, faþur sinn*, d.v.s. 'Å och F har låtit göra de segervinnande tecknen efter H., sin fader'. Det så utlästa adjektivet, som ock förekommer på Stenkvista-stenen, Södermanland, *raistu merki sirun*, där även en *hamarr*, men hängande, finns i mittfältet, tolkar jag som samhörigt med frasen *vinna sigr* (Eysteins Lilja, 62), och jag hänvisar för bildningens art till Alf Torps Ordavledning (i Hægstad, Gamalnorsk ordbok, 1909), s. XXXIV: Ordskap med j, Verbaladjektiv, t.ex. med rotens svagaste avljudsstadium *slyngr*, bildat ungefär som det liktydiga *sløgr*, och särskilt sammansättningar som *féskyflr*, *auðfyndr*. Hypotetisk grundform *wunn-i-*.

Det har inte litet värde att se, hur de forna svenskarna själva talade om det vi gärna vill stämpla som »symboler». Det var för dem maktfullt laddade järtecken.

Vi har en fornsagas ord på att en sådan liten bild av Tor kunde bäras av en troende i en pung och bliva besvuren med bön och dyrkan. I Hallfreds saga,⁶ berättas, att den nyomvände skalden Hallfred, som tjänade konung Olav Tryggvason, inför konungen blev beskylld av en ovän, att han trots sin kristenhet hade kvar vanan att blota guden Tor i löndom: *Hann mun enn hafa vanda sinn at blóta á laun ok hefir hann likneski Þórs* (en bild av Tor)

⁶ Sagan senast utgiven av Bjarni Einarsson, København 1953 hos Samfund til udgivelse af gammel nordisk litteratur (upplagens s. 65).

Bild 4. Kubbstol med djurornamentik. Från Sauland i Telemarken, Norge. Nordiska museet.

Bild 5. Baksidan av Kulturens gudabeläte, visande stolen samt de inristade ringarna. De vita linjerna inritade av förf.

i pungi sínum, af tǫnn gert. Hur en sådan bild gjord av en tand, förmodligen en valrosstand, tedde sig, kan nu Kulturhistoriska museet visa för en värld. Men å sin sida visar det litterära stället, vad tingesten brukades till: det lilla belätet är att bestämma som en kultidol.

Ett drag i totalbilden, som är främmande för källorna skall jag slutligen notera. Den ring, som tecknar sig nedtill på baksidan, ger ingen säker tankeförknippning. Om den övre konfigurationen förmedlar bilden av hammaren Miðlnir, måste den undre också förmedla bilden av någon ring, som hör med i sammanhanget. Är Miðlnir en dyrgrip, som är alla hamrars hammar, så är i gengäld Draupnir alla ringars ring, en gudadyrgrip som dröp av sig andra ringar. Men Draupnirs ägare var Balder, och efter hans död

Óðinn, Balders fader och arvinge. Enligt myten kom den inte Tor vid.

Den enda beröringen mellan Miðllnir och Draupnir är den, att de blev smidda under Lokes uppseende av en och samme dvärg, Sindre, och vid ett och samma tillfälle, som slutade högdramatiskt. När Sindre och hans medhjälpare som drog bälgen ville utkräva Lokes huvud, som var panten, unddrog denne sig med en list, sade att han visserligen hade lovat huvudet men inte halsen, och gjorde sig snabbt osynlig med hjälp av ett par underbara skor. De två dvärgarna vädjade till den som höll på tro och loven, Tor, och han kunde snart inhämta Loke. Sin egen mun, som hade uttalat lögnen, fick han sätta till; den förorättade dvärgen tilläts att med en pryl sy igen Lokes läppar, och det hjälpte föga, att lönguden efteråt rev loss sömmen: han hade alltid efter svåra märken.

Om än inte denna gudasaga kan hjälpa oss att lösa gåtan med ringen, har den själv ryckt in i synkretsen på det allra sista. Jag syftar på tolkningen av ett vikingatida bildverk, som har blivit publicerat i KumbL av Glob och i ett följande nummer av tidskriften (Århus 1962) närmare och på ett mycket överraskande vis belyst av Gisli Gestsson. I korthet sagt ser man på en typisk kantsten till en ässja, med hål för bälgen och allting, ett i vikingatidens illustrationsmanér utfört mansansikte utmärkt av tunna mustascher och snibbig haka och så en mun, som har läpparna sönderskurna av streck. Där var ingenting att taga fel på. Man kunde inte tänka sig Loke bättre avporträtterad. Dvärgarnas ässja i myten har gett konstnären i Snaptun idén.

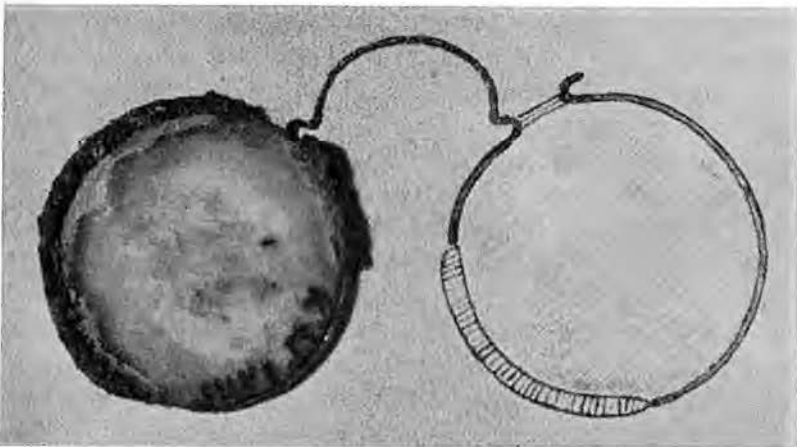
I sin mån har denna en islänningss goda bestämning, som i sin finhet och stringens är helt övertygande, givit mig stöten till att i skrift utföra min bestämning, på ikonografiska grunder, av Lunds gudabeläte, och det blir då, på trots av den gåtlika ringen, skåningarnas åskgud. Ingenting hindrar väl att antaga, att myten inte i allo har lytt lika i Skåne som på Island. Hammartecknet är för mig huvudsaken.

Ivar Lindquist

Om glasögon

Glasögonens uppfinnare var europé, därom är glasögonforskarna för närvarande eniga. I ett par sydtyska minnessånger från 1270-talet har vi de första skriftliga beläggen på läsglasets användning. Förmodligen nöjde man sig från början med bara ett glas. Sammanfogning av två skaftade monoklar med en nit blev ett par nitbrillor, som allmänt anses var den äldsta glasögontypen. Från 1300-talet finns inte bara nitglasögan utan även bygelglasögon avbildade. De senare bestod av två runda infattningar, som förenades med en på näsan fjädrande båge. Infattningarna gjordes ofta av läder.

Endast ett fåtal glasögon äldre än 1700-talets mitt finns bevarade. Kulturen lämnar ett bidrag till denna exklusiva grupp. Det är ett optiskt glas, delvis kantat av oxiderad metall. Med stor san-

Optiskt glas från ett par nürnbergiska trädglasögon. K. M. 14111. Jordfynd från Lund, kvart. Altona n:r 5.

nolikhet har glaset suttit i ett par nürnbergska trådglassögon från 1600-talet. Typen har fått denna benämning, därför att infattning och bygel gjordes av en mässingstråd, ursprungligen hamrad men senare valsad.

I en kalkmålning från 1450-talet i Torshälla kyrka framställs Abraham med ett par nitglasögon på näsan. Denna anakronistiska scen är den äldsta avbildningen av glasögon i Sverige. I detta fall användes glasögon som hjälpmedel att framställa Abraham som en vördnadsvärd person. Det finns också många exempel på glasögonens uppgift att förlöjliga; djävulen och narren förses ofta med glasögon.

Sällan förekommer glasögonprydda läkare på avbildningar. Där-
emot sitter det ofta ett par brillor på charlatanens näsa. Det är ett känt faktum, att läkarna ända in på 1800-talet ställde sig mycket skeptiska till glasögonen. Under nämnda sekel blev det en modesak att bära dylika antingen man var i behov av syninstrument eller ej. Det var framför allt monoklar och lorgnetter man uppträdde i. Denna nya inställning till glasögonen kan kanske förknippas med läkarnas ändrade syn på optiken.

A.W.M.

Arsenik och gamla hästar

Liten studie i hästskojarmetoder

»Ingenstädes får man wara mer på sin wakt, än wid hästhandel, som tywärr ofta icke åsyftar något annat, än att genom allehanda bedrägliga medel, i hwilka hästförsäljare äro utomordentligt öfwade, bortprångla dåliga och lytta hästar.» Dessa varningsord står att läsa i en bok om hästuppfödning från 1852, och de ägde med all säkerhet sin giltighet, när skillnaden i pris på gamla hästar till liv och till slakt gjorde det lönande att syssla med sådana affärer. I Skåne fanns kring sekelskiftet, då hästen inte var våra dagars »raretet», en femtedel av landets hästbestånd, det vill säga gott och väl 100 000 hästar. Kreatursmarknaderna var välbesökta, inte minst av välrenommerade och hederliga häst- och kreaturshandlare, men de var också hästskojarnas givna tummelplats. Hästtjuvar, zigenare, tattare och annat löst folk träffades på dessa marknader för att försöka lura varandra och förmå tilltänkta kunder att köpa deras tvetydiga hästar. De drog från marknad till marknad för att göra goda affärer med dåliga hästar, och mången bedragen och lurad köpare erinrade sig för sent rådet, att unga hustrur och goda hästar hämtar man säkrast från bekanta orter.

A och O vid alla hästköp var att ha ögonen med sig. Ett gammalt ordspråk säger med rätta, att den som ej ser upp med ögonen måste se upp med pungen. Skojarna uppträdde ofta i par. En av dem utgav sig för att vara spekulant och fäste köparens uppmärksamhet på hästens förtjänster. Till lycka för hästskojarna kunde ju även en dålig häst avvinnas fördelaktiga sidor. Ett vackert huvud och en grann svans, kombinerade med lämplig försäljarsvada, kunde göra att köparen förbisåg väsentliga fel. En god regel var därför att syna hästen nerifrån och uppåt, från hov till öronspets. Då kunde man kanske upptäcka att bedrägliga säljare fyllt hästens hovsprickor med vax, som till yttermera visso brukade döljas av

»En hästmarknad i Lund.» Detalj av O. Anderssons teckning, införd i Ny illustrerad tidning nr 18 1865.

En notis i samma tidning ger oss följande upplysningar. »Då artisten O. Andersson nyligen under sin hemresa från Düsseldorf passerade Lund, gjorde han den här afbildade teckningen af en hästmarknad derstädes. Enligt en urgammal tradition, som vederbörande myndigheter förgäfvets sökt i ordningens intresse utrota, hållas dessa marknader i Lund hvarje onsdag under fastlagen, och man får då tillfälle att i mängd beundra den präktiga skånska hästafveln. Ej under att detta ämne anslog på den talentfulle hästmålaren hvars teckning vi i gravyr återgifva.»

marknadsplatsens sörja. Ofta var det väl så, att prånglaren ljög bättre än hästen travade, och även om tre av hästens ben var felfria, kunde ett fel på det fjärde göra honom mindre användbar. Sådana saker gällde det att se upp med, ty knepen och konstgreppen var många, när det gällde att dölja en hälta. Om en svullnad på ena bakbenet gjorde hästen halt, dolde man detta genom att borsta upp håret på motsvarande ställe på det andra benet och samtidigt tillfoga det ett sår i närheten av hoven. Ibland använde man sig i stället av ett hamprep, som drogs fram och tillbaka ovanför hoven för att åstadkomma en mera naturlig svullnad. Det är nämligen lätt att förbise en hälta på båda bakbenen. Skulle köparen i alla fall anmärka på att det var något besynnerligt med hästens gång, visade man på det sår man själv åstadkommit, och sade, att det uppstått genom den andra skons strykning. Ett annat knep bestod i att man plockade av hästskon från det sjuka benet och sedan gjorde gällande, att hältan uppstått på grund av att hästen tappat skon och därför blivit öm i foten. Enklast var det ju att skylla på att smeden skott den halt. Det var också svårare att upptäcka en hälta, om hästen hölls i ständig rörelse och visades upp på ett mjukt underlag. När det gällde att sälja en sådan häst, måste man låta den springa omkring på marknadsplatsen utan några längre vilopausar, så att benet inte hann stelna till och hältan blev märkbar.

Sjukliga förändringar i hoven, som medförde en smärtsam hälta, hävde man genom ett s.k. nervsnitt. Detta tillgick så, att nerverna, som ledde till hoven, skars av. Hoven blev därigenom okänslig och hältan upphörde. Ingreppet ledde emellertid i regel till senbristningar och någon tid efter »operationen» uppstod recidiv. Ärret efter ett sådant nervsnitt var obetydligt och därför svårt att upptäcka. Det var inte ovanligt, att en mindre bristfällighet framkallades på konstlad väg för att dölja ett större lyte. En bedräglig hästhandlare kunde sålunda avsiktligt framkalla en tillfällig ögoninflammation hos en häst för att dölja att denna i verkligheten var blind på ena ögat. En köpare av en sådan häst fick anledning att begrunda sanningen i det gamla ordstävets »ruinerad den, som köper för att bota».

Ett ordspråk, som har sin direkta motsvarighet i många språk,

»Att skåda häst i munnen.» Detalj av kalkmålning från tidigt 1500-tal i Lojo kyrka, Nyland, Finland. Foto T. Eriksson.

säger, att man inte skall skåda given häst i mun. Tändernas utseende kan för en hästkännare sägas motsvara prislappen, ty därav kan han med stor säkerhet bedöma hästens ålder upp till elva år. Felbedömningar på mindre än ett år saknar praktisk betydelse utom när det gäller unga hästar. Det kan däremot vara nog så föregligt att köpa en nittonårig häst för tolvårig. Denna åldersbestämning grundar sig på iakttagelsen, att hästens tänder växlas i bestämd ordning och slits lika mycket varje år. På grund av nötingen blir föltänderna kortare och kortare för varje år. Med ersättningständerna är förhållandet omvänt; tillväxten är större än

nötningen. Det är här som hästskojaren kommer in i bilden och ställer till oreda i kronologien i syfte att antingen göra yngre hästar äldre eller förnygra gamla hästar. Att här närmare gå in på hästens tandömsning samt tändernas och bettets utseende vid olika åldrar skulle bli alltför vidlyftigt.

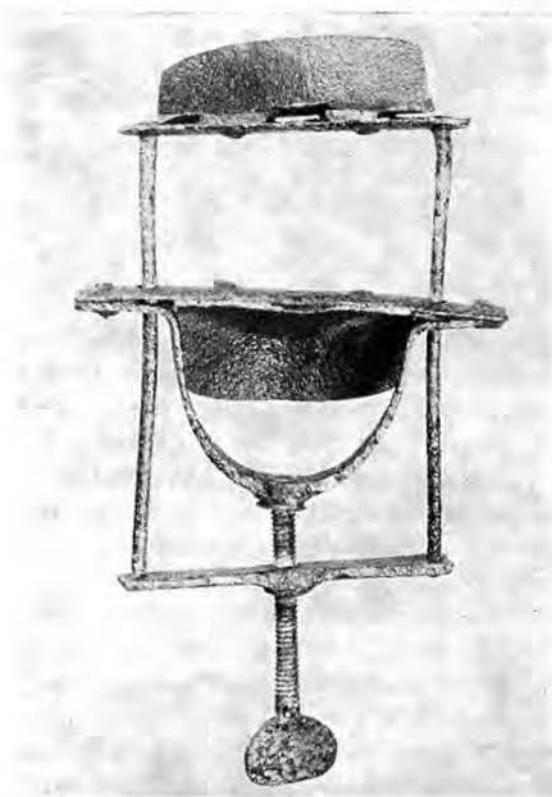
När hästen är fyraårig anses den färdig att sättas i tyngre arbeten. Den är då i stånd till att utan risk för framtida men göra fulla dagsverken. Skojare brukade därför bryta ut föltänderna på kraftigare hästar för att på så sätt få bettet att visa en högre ålder och därmed göra hästen »värdefullare». Vid 2 1/2 års ålder skiftas »tångtänderna» (de två mellersta framtänderna), vid 3 1/2 års ålder växlas mellantänderna och vid 4 1/2 bytes hörntänderna. Dessa tänder drogs alltså ut allt efter den ålder i vilken säljaren ville uppvisa hästen. Detta skedde i god tid före försäljningen, emedan en i förtid tagen föltand avslöjas genom att ersättnings-tanden sitter för djupt nere i tandhålan. Ett alltför tidigt avlägsnande av föltanden ansågs däremot allmänt påskynda ersättnings-tandens uppväxande.

När det gällde att göra äldre hästar yngre, var det i stället ersättningständerna, som råkade illa ut. Det var vanligt i hästskojarkretsar att fila ner tänderna till lämplig försäljningsålder. Man använde sig då av en munstege för att underlätta arbetet med tandraspen. Dessa munstegar fanns i ett otal modeller och kom oftast till legal användning, när det gällde att knipa av uppstående emaljkanter och underlätta ingivningen av hästmediciner. Den här avbildade munstegen sattes in i hästens gap mellan över- och underkåkens framtänder och sedan skruvade man isär käkarna. Den har tillhört en av Skånes mera kända hästhandlare, men då man på grund av appliceringssättet ej kan komma åt att fila av framtänderna och det i främsta rummet är dessa, som kommer ifråga vid åldersbestämningen, får man förmoda, att hästägare med sådana avsikter, använt en munstege som kunde sättas in mellan hörn- och kindtänderna. Dylika munstegar var dock inte nödvändiga för utförandet av denna tandfilning utan kunde ersättas av en grov trädgren.

Ett ålderdomstecken för hästen är, att den s.k. kärnsäcken, dvs. en fördjupning i tandens tuggyta försvinner. Med en gravstickel

åstadkom hästskojarna en liknande urholkning. För att denna skulle verka naturlig, fördes ett glödjande järn ner i den, så att säcken fick den karakteristiska svarta eller mörkbruna färgen.

Tändernas utseende kunde inte endast avslöja falska åldersuppgifter utan även en del lyten hos hästen, t.ex. krubbitning. Det hände därför, att bedrägliga hästhandlare sökte komma ifrån en granskning av munhålan genom att göra hästen »huvudskygg». Detta gick så till, att ägaren före uppvisningen för den eventuelle köparen stack hästen i munnen med en nål. I fruktan för en upprening av sådan misshandel tillät inte hästen någon att röra vid dess huvud, långt mindre att skåda den i munnen. En klok köpare

Munstege. Ramens längd 18 cm, bredd 13 cm. Tillverkningen avslöjar att det här rör sig om en »hemmasmidd» variant av ett gängse veterinär-instrument.
K.M. 54835.

Pung med arsenik. Det var i denna form arseniken (arseniktrioxid) försålades av kringresande gårdfarihandlare, som i smyg köpte den av arbetarna på glasbruken. Arsenikbitarna har en vit porslinsliknande yta, som de erhållit på grund av luftfuktigheten. Pungen med arsenik inköptes av Karlin till museet 1920, men om den tillhört en hästskojare eller ej finns det inga uppgifter om. K.M. 27629.

hade emellertid ingen tanke på att avsluta affär om en häst, som han inte »skådat i mun», det vore att »köpa grisen i säcken».

Arseniken spelade en stor roll vid de bedrägliga hästaffärerna, men var även en fullt legitim hästmedicin. I senare fallet ordinerades den av veterinären för hästar som fått mask i magen. Denna arsenik var apoteksvara, men för doseringen fanns en viss marginal, och överbliven arsenik togs till vara. Tattare och andra hästskojare gav magra och eländiga hästar arsenik av en ärtas storlek för att förläna unghästens livlighet åt en nästan uttjänt hästkrake. Endast i undantagsfall användes apotekararseniken på detta sätt. Det var nämligen lätt att komma över giftet utanför apoteken. Arseniken salufördes av gårdfarihandlare, framför allt av glasknallar. Vanligt var att de frågade, om det inte skulle vara »lite vitt», dvs. arsenik. Denna kom de antagligen över vid de småländska glasbruken, där man använde sig av arseniken som avfärg-

ningsmedel vid framställning av ofärgat glas. – Det kan i detta sammanhang nämnas, att dessa gårdfarihandlare till kunder inte endast hade hästskojare utan även ett kvinnligt klientel, som använde sig av små doser arsenik för att få glansigare ögon.

Vid hästkommersen spelade även brännvinet en stor roll. Det var inte endast så att köparnas omdöme försvagades genom frikostig traktering ur medhavda brännvinspluntor, utan en kvarts liter brännvin i hästen gjorde även denne mera uppspelt och medgörlig.

För att tröga hästar skulle få en livligare svansföring använde man sig allmänt av knepet att föra in antingen en bit pepparrot, ett krossat pepparkorn, en ingefärspropp eller i brist på annat en tobaksbuss i hästens ändtarmsöppning. Ännu ett sätt att »liva upp» tröga hästar var att ge dem ett duktigt kok stryk, innan de fördes fram på marknadsplatsen. Uppskrämd härav misstänkte hästen vid varje ryck i tömmen, att misshandeln skulle börja på nytt, och hästens nervösa rädsla gjorde på den oerfarne köparen ett livligt och piggt intryck. – Magra hästar gavs före försäljningen en blandning av salt och krossad havre. Av detta blev de törstiga och drack stora mängder vatten, vilket gjorde att deras bukar såg trindare ut. Det påstods också att tattare brukade piska sina magra hästar med klappeträ, så att djuren såg riktigt fylliga och välmående ut på grund av de svullnader som uppstod.

Skengalna hästar, s.k. slåkolor, var bland det värsta man kunde råka ut för. De var livsfarliga att handskas med, och den som köpte en sådan häst hade all anledning att känna sig missnöjd med affären. Hästprånglare, som skulle göra sig av med en sådan häst, lät den stå utan vatten i två till tre dygn. Då blev den lugn och foglig och kunde omgående säljas.

De vita hår, som brukar komma fram på en gammal hästs ögonbågar, färgades mörka för att de ej skulle förråda dess ålder. När man skulle sälja parhästar ansågs det fördelaktigt om båda hade samma teckning på pannan. Då den ena parhästen saknade en sådan bläs eller stjärna kokte man en beta och skar ut ett mönster i den form man ville ha det vita. När man så tryckte »mönsterformen» mot hästens panna skällades det gamla håret bort och det nya som växte ut blev vitt. Denna metod förefaller

otrolig men lär faktiskt ha förekommit eller för att citera min sagesman: »visserligen är jag hästhandlare men sant är det».

Hästköpen bekräftades med ett handslag mellan parterna och för att köpet skulle vara riktigt säkert brukade en tredje person »slå av». Handpengar eller hela köpesumman överlämnades beroende på när hästen skulle hämtas. I skojaraffärer kunde det hända att större delen eller hela köpesumman betaltes med en revers, som inte hade större värde än papperet den var skriven på. Efter köpet var det säljarens skyldighet att bjuda köparen och alla som stått bi med goda råd på likköp. Detta kunde bestå av så kallade »diskare» dvs. uppslagna snapsar som togs direkt från disken på närmaste näringsställe. Var det många som skulle inviteras blev det förmånligare för säljaren att köpa en liter brännvin och bjuda på kaffekask där kaffet kunde spela en underordnad roll.

Före 1905 fanns det i handelsbalken en paragraf som vid hästköp medgav tre dagars frestetid. Detta innebar att en missbelåten köpare inom tre dagar hade rättighet att låta köpet återgå. Efter det att de tre dagarna hade gått till ända och säljaren ej ville återtaga hästen gällde det för köparen att påvisa att hästen vid köpet varit behäftad med dolda fel dvs. sådana fel som ej visat sig förrän efter frestetidens utgång. Det var därefter domstolens sak att pröva om tillräckliga skäl förelåg för en återgång av köpet. Hästskojare som medvetet sålde sådana hästar skuddade emellertid omgående marknadsstoffet av fötterna och uppsökte en hälsosammare omgivning.

Ingemar Jeppsson

KÄLLOR

De här lämnade upplysningarna om hästskojarmetoder kring sekelskiftet har erhållits av ett stort antal personer, som välvilligt ställt sina erfarenheter till mitt förfogande. Ytterligare belägg finns i uppteckningar på Folklivsarkivet i Lund och Nordiska museet. I samtida hästlitteratur varnas det allmänt för de här skildrade hästskojarknepen.

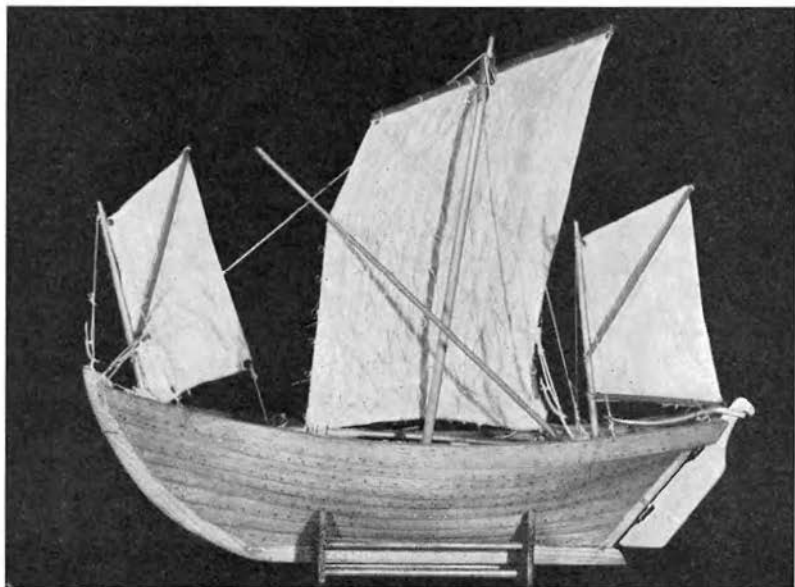
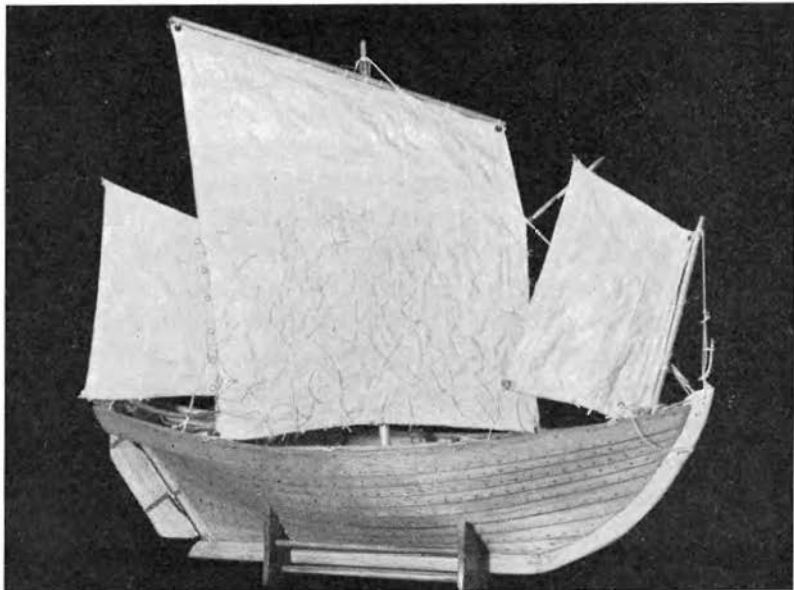

Bild 1 och 2. Modell av en vrakeka från Kivik. Längd: 66 cm. Höjd: 55 cm.
K.M. 39.894.

Vrakeka

Vrakekan var i gamla tider blekingefiskarnas och de skånska ostkustfiskarnas största båt. Med den for man »i vrak» som det hette, d.v.s. man for på drivgarnsfiske efter sill ute på öppna havet. Ofta »vrakade» man i det s.k. Bornholmshålet, det djupaste partiet av Hanöbukten, norr om Bornholm. Ordet vraka betyder att driva »vind för våg», men i verkligheten var detta fiske inte fullt så äventyrligt, som det låter, ty båten var förtöjd vid den långa räckan av sillgarn och även om båt och garn fick driva utan förankring, fungerade den långa garnlänken som det effektivaste drivankare. Att ha det hela fast förankrat ute i öppna sjön skulle ha frestat båt och garn mycket hårt, så mycket mer som detta fiske huvudsakligen bedrevs under hösten, med dess ostadiga väderlek.

Vrakekan var riggad med ett enda osymmetriskt råsegel, närmast en sorts loggert, som hissades på en mast mitt i båten. Masten var stagad med förstag och vant. Vid varje vändning måste seglet firas, lyftas runt masten och hissas på nytt på läsidan. När man seglade bidevind spändes förliket ut med en spristång, »spröstaken», för att seglet skulle stå väl. Förliket kunde fås ännu styvare genom att man satte en »ri» (ett tåg från förliket), som gjordes fast i fören och fungerade som bolin. För att få seglet bättre upp i vind och motverka att riggen tyngde ner i lä brukade man »masta över», d.v.s. man förlängde läsidans vant och förkortade lovartsidans så att masten kom att stå nästan lodrätt trots båtens krängning. Denna manöver med vantens underlättades av tågnålarna, som fungerade som »snabbkopplingar» för vantens. Tågnålen var ett vinkelväxt trästycke, vid vars kortända vantet var fäst. Den långa delen stacks genom en vid relingen fästad stropp och drogs in mot vantet där den låstes i läge med en liten ögla (se bild 3, tågnålen är här begagnad vid det lilla förseglets

stag). För varje vant hade man flera stroppar av olika längd och ändringen på vantets längd skedde genom att man kopplade tågnålen i en längre eller kortare stropp. Tack vare tågnålarna gick det också lätt att fälla masten, vilket alltid gjordes innan garnen sattes ut.

Det säger sig självt att den här beskrivna riggen var avsevärt svårhanterlig och därmed också farlig. Under 1800-talet blev det därför vanligt att komplettera den med två små sprisegel, ett i fören och ett i aktern, samtidigt som det stora råseglet skars ner något. På så sätt fick man en mera lätthanterlig rigg. Vändningarna blev mindre riskabla, då de små seglen kunde gå över stag utan särskilda omständigheter och höll båten vid fart medan råseglet firades och hissades. Och vid dåligt väder kunde ett eller båda de små seglen tagas ner helt och hållet. Vår modell visar en vrakeka från Kivik från 1870-talet och den har just denna uppdelade rigg. Förutom i Skåne förekom denna på Bornholm och möjligen i västra Blekinge. På det hela taget synes den emellertid aldrig ha blivit vanlig i Blekinge, utan det enda råseglet bibehölls här, tills man vid 1800-talets slut övergick till en rigg av sprisegel och trekantssegel (fock och klyvare).

Vrakekorna var av den båttyp, som brukar kallas blekingseka. Andra varianter av samma typ var sättekan, krokabåten och hommebåten. Sättekan användes då man »satte fast», satte sillgarn nära land, krokekan begagnades till krokfiske efter torsk och ål och hommebåten till ålfisket med hommor. Som synes hade båternas namn efter vad de användes till. Benämningar av typen blekingseka, kosterbåt eller gotlandssnipa hade helt naturligt ingen aktualitet för fiskarbefolkningen, som intresserade sig för de olika båtarnas funktion, inte för deras konstruktiva egenheter eller båttypens ursprung. Namnet blekingseka syftar självfallet på att båttypen ursprungligen hör hemma i Blekinge. Där har den ännu den dag som i dag är sin största spridning och var fram till 1800-talets slut den absolut dominerande båttypen. Dess särdrag är den lilla akterspegeln överst på den djupa och starkt lutande akterstäv, det fylliga förskeppet och den relativt flata bottnen. Denna skrovform gjorde båten lättrodd och snabbseglande vid länsning, däremot mindre god som kryssare. Den ovan omtalade

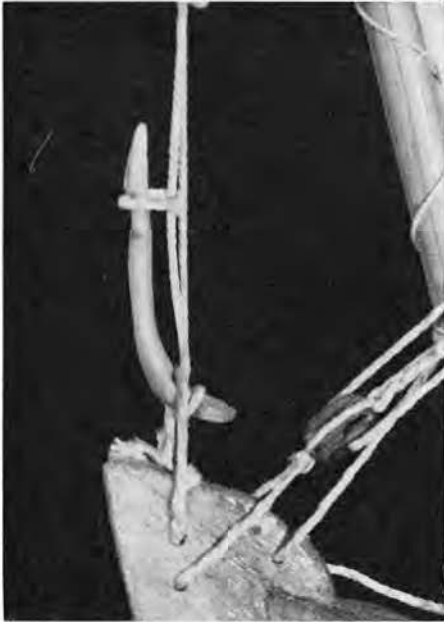

Bild 3. Tågnål (vantnål) på staget till det lilla spriseglet i vrakekans för. Detalj av modellen K.M. 39.894.

Bild 4. Tågnål (vantnål) som tillhört riggen på en blekingseka. Från Skägganäs i Kalmarsund. Längd 24 cm. K.M. 46.027.

råsegelsriggen var också den bäst lämpad för länsning och de gamla vrakekorna roddes mycket ofta, då vinden var ogynnsam.

Som nyss nämnts hade fiskebåtarna av blekingsekans typ sin egentliga hemvist i Blekinge. De skånska vrakekorna var också i stor utsträckning byggda i Blekinge, men även i Skåne fanns båtbyggare, som gjorde blekingsekor. Ibland förekom det att båtbyggare från Blekinge kom ner till sina skånska beställare och byggde båtarna där. Det var överhuvudtaget vanligt före tiden omkring 1900 att båtbyggaren gjorde sitt arbete hos beställaren, som då ofta inte bara släppte till virke utan även bidrog egenhändigt med handräkning och svarade för en del enklare detaljer som åror, tofter, mast m.m. Segel och för övrigt hela riggen gjorde fiskaren oftast själv. Båtbyggarens verktygsutrustning var på den tiden

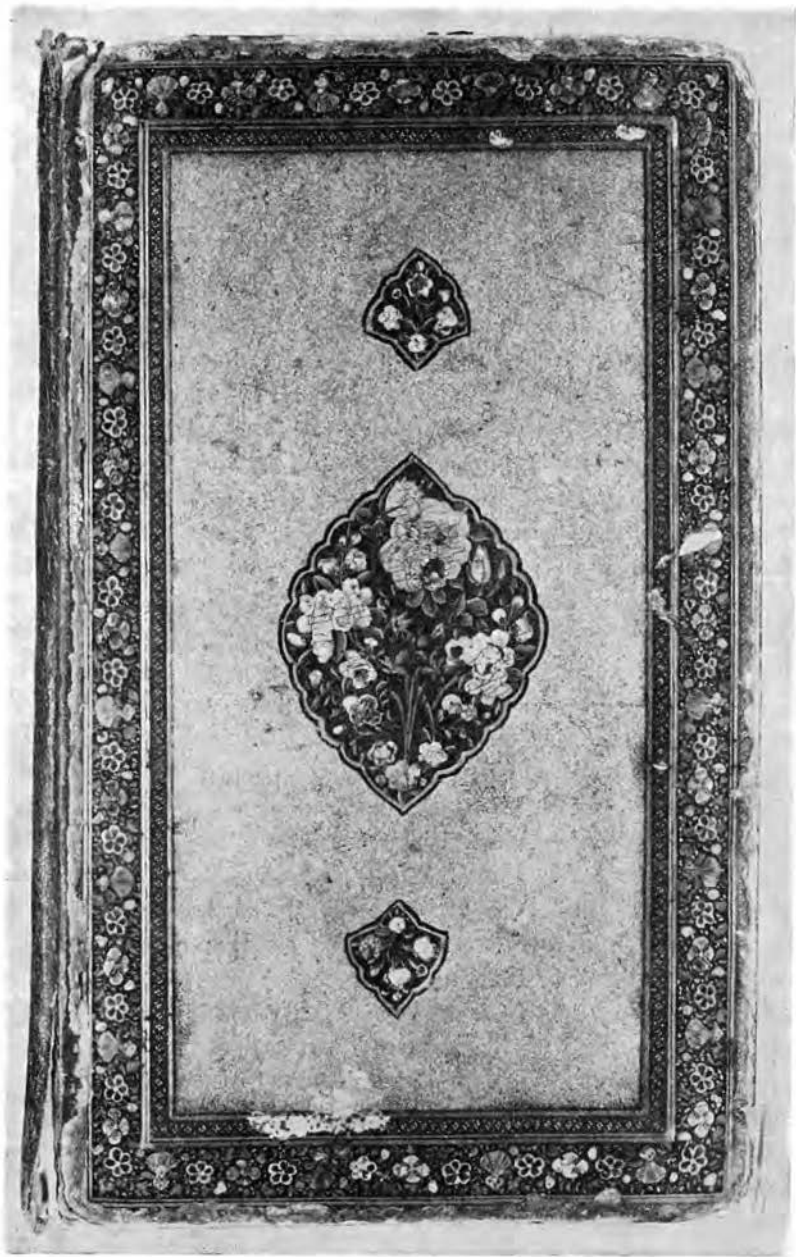
heller inte mer omfattande än att den lätt kunde bäras med från plats till plats. Några yxor och sågar, ett par navare och hyvlar var jämte hammare och knivar allt vad han behövde.

Kulturens modell av vrakeka är gjord på 1930-talet efter en äldre modell, som finns i Kivik. Båtmodeller som dessa är naturligtvis utomordentligt värdefulla för vår kännedom om gångna tiders båtar, möjligheten att finna farkoster i original från så lång tid tillbaka som c:a 100 år eller mer är ju mycket små. Men man måste hålla i minnet att det är förenat med stora svårigheter att i modell rätt återge ett båtskrovs former och att möjligheterna till fel är stora. Detta gäller överhuvudtaget alla slags båtmodeller, såvitt man inte vet att de tillkommit efter regelrätta uppmätningar. Det är därför av största vikt att iakttaga försiktighet då man med utgångspunkt från modeller vill bilda sig en uppfattning om äldre tiders båtar och fartyg.

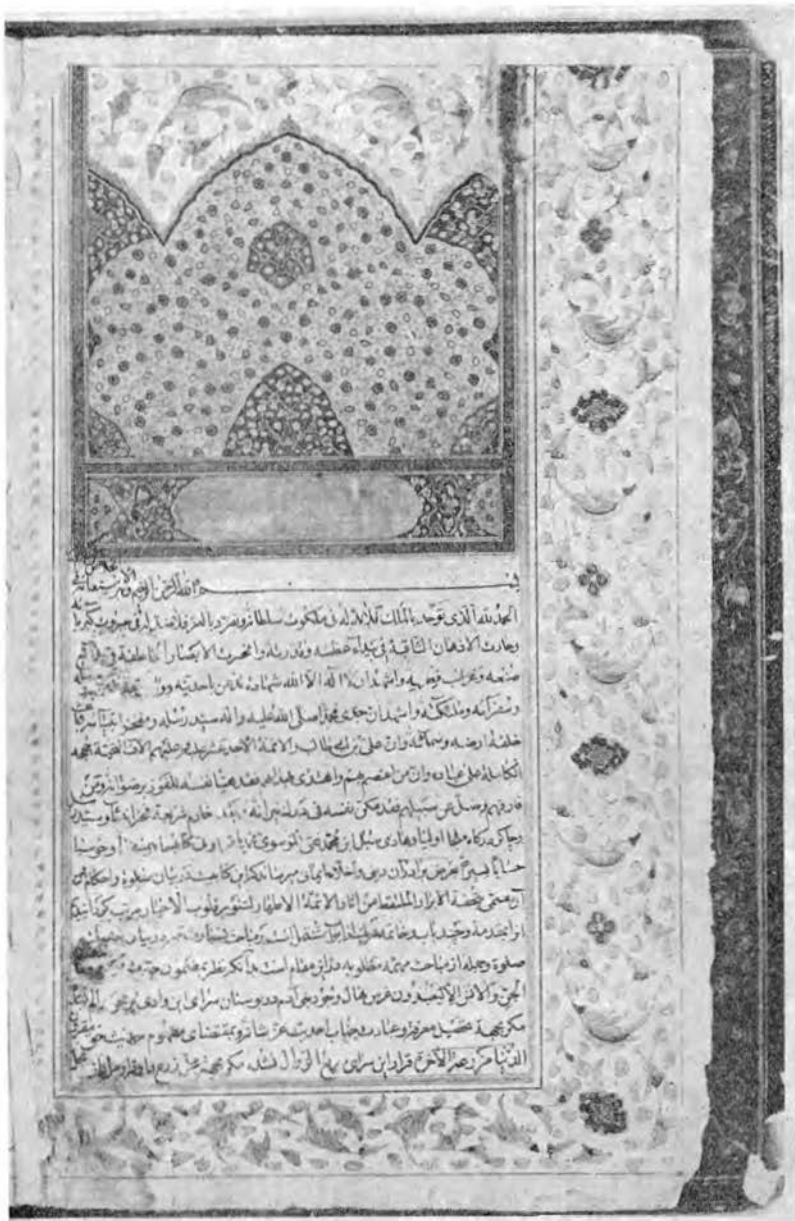
Nils Nilsson

En arabisk handskrift

Profeten Muhammed efterlämnade som bekant ingen son. När han dog, var det ingen som framstod som hans självklare efterträdare, som med odiskutabel auktoritet höjde sig över de andra. De första kaliferna tillhörde alla profetens vänkrets. Den fjärde kalifen, Ali, hade dock en kvalifikation, som berättigade honom till en särställning. Förutom att han själv räknade släktskap med Muhammed var han gift med Fatima, »Muhammeds icke sköna men dock dotter», och alltså fader till profetens barnbarn. För denna saks skull möttes han med vördnad och tillgivenhet bland muslimerna. De första kaliferna var fromma och anspråkslösa män. Men ledningen av det växande världsväldet blev alltmer åtråvärd för maktlystna ståthållare. Fromheten kunde inte i längden gälla som första befodringsgrund. Då kalifen Ali en dag år 661 vandrade in i moskén Kufa föll han för mördarehand. Kalifvärdigheten vilade nu helt på politisk och militär maktställning. Det fanns emellertid de, som inte accepterade denna sakernas ordning utan fortsatte att betrakta profetens ättlingar som de rättmätiga kaliferna. De, som hyllade den ärftliga successionen, tillhörde den s.k. schiasekten. Denna sekt lever fortfarande kvar, och har sin utbredning framför allt i Persien och i Irak. Förutom Ali och hans båda söner Hasan och Husain – vilka f.ö. även dessa ljöt en bråd död – räknas Husains nio avkomlingar i rätt nedstigande led som kalifer. Dessa var de s.k. tolv imamerna, vilka åt-njuter nästan gudomlig vördnad bland schiiterna och vilkas gravar visar oss härliga prov på persisk konst. Enligt schia dog inte den tolfte och siste imamen utan försvann i en grotta vid Samarra. Dold för människors ögon lever han fortfarande. En gång skall han träda fram och störta Antikrist. Detta skall hända omedelbart före domens dag.

Arabisk handskrift från Schia-sekten. Den förgyllda och rikt målade fram-
pärmens. KM 35940.

Den arabiska handskriftens titelsida.

Schia-sekten har en rikhaltig litteratur, vars innehåll ofta har en dragning åt det apokryfiska eller det mystiska. En god representant för denna litteratur är det praktband, som ingår i Kulturens samling. Pärmarna är utförda av skinnklädd papp, som lackerats i rik blomsterornamentik mot guldgrund. Även pärmarnas insidor är lackerade med gyllene bladslingor mot röd bakgrund. Bokens textdel består av papper av europeisk, möjligen portugisisk, tillverkning. Papperet är starkt limmat eller »planerat», d.v.s. doppat i en lösning av lim och alun, varefter bladen glättats genom gnidning med agat. Denna glättning kunde i senare tid ske genom att bladen pressades mellan blankslipade stålvalsar.

Volymen innehåller en 276-bladig handskrift i två delar, en större och en mindre, i vackert persiskt utförande. Verket saknar titel; det innehåller i löpande följd påståenden och frågeställningar, som kommenteras på ett blandat arabiskt och persiskt språk. Anonymiteten behöver inte nödvändigt vara tillfällig; det kan ha varit fördelaktigt att låta skriften sakna ursprungs-beteckning. Första sidorna i de båda delarna är rikt dekorerade i flera färger, och de övriga textsidorna är vackert inramade i guld. Textens skönhetsintryck förhöjes ytterligare genom att nyckelorden skrivits med rött bläck. Med rött bläck har skrivaren dessutom dragit ett streck ovanför vissa ord, vilket motsvarar vårt sätt att stryka under. På vardera av de båda delarnas sista sidor finns en liten notis – av en andra hand – som intygar, att verket kollationerats.

Då handskriften saknar varje som helst datering, är det omöjligt att yttra sig om dess exakta ålder. I bokexemplaret ingår papper med minst 4 olika vattenstämplar. En undersökning av dessa tillverkningsbeteckningar ger vid handen, att boken inte kan ha färdigställts före 1700-talet.

Gösta Vitestam

Märkdukarnas alfabet

I de flesta textilsamlingar från äldre tider ingår märkdukar. Med en alldeles speciell förundran betraktar vi dessa arbeten, sirligt sydda i korssöm med silke. Tack vare de uppgifter om sig själva, som tillverkarna ofta lämnat genom broderade initialer och årtal, vet vi, att sömmerskorna varit flickor, vanligen i åldern 8–13 år. Det väcker vår beundran, att knubbiga barnahänder kunnat tränas till den precision, som ett dylikt silkesbroderi kräver.

Att märkdukarna i så stor utsträckning bevarats beror icke bara på tillverkarnas och efterkommandes uppskattning av det mödosamma arbetet. Det ligger i själva märkdukens natur av mönstersamling. Den kan sägas vara en sorts examensarbete, som skulle utföras, när man behärskade korssömmens grunder, men den syddes också för att vara en för hela livet bestående, lättillgänglig samling mönster.

Ju längre tillbaka i tiden vi följer märkdukarna, dess mer markerad är karaktären av mönsterförlaga. De äldsta kända europeiska märkdukarna, som stammar från tiden omkring år 1600, omfattar olika sorters trådräknade sömsätt. Hela ytan är så tätt som möjligt utfylld av mönster, och mera undanskymt förekommer alfabet.¹ Karaktären av förlaga avspglas också i språkbruket, såsom tyskans »Mustertuch», engelskans »samplers».

På 1500- och 1600-talen var det inte småflickor, utan unga damer av värld, som tillverkade dessa ting.² Mönstren hämtades ur

¹ P. G. TRENDSELL: Catalogue of samplers. Victoria and Albert Museum. London 1922. Pl. I–V. DONALD KING: Samplers. Victoria and Albert Museum. London 1960. Fig. 1–26.

² Ännu 1795 kunde det hända, att märkdukar syddes av vuxna. I »Årstadagboken» (Del I, Sthlm 1946. Sid. 92) skriver Märta Helena Reenstierna: »Jag ränsade ärter till salu, rullade en Herfva Lingarn och sydde en liten märkduk åt Herr Kindberg med hela Alphabetet och siffror till 12.» Den så-

Bild 1. Detalj av en spansk märkdud från 1600-talet, broderad på vitt linne i korssöm, tvistsöm och rutsöm med blått, rött och gult silke. Storl. 40×105 cm. MM: 45.948.

tidens mönsterböcker eller återspeglade den gängse broderitradition, som också inspirerat tecknarna av de tryckta förlagorna. Vid 1700-talets begynnelse hade seden att sy märkdukar blivit ett led i den väluppfostrade flickans utbildning över hela Europa.³ Härmed gavs allt större utrymme åt alfabet och intialer, främst på bekostnad av ytmönstren. Det är vid denna tid sedvänjan att sy märkdukar vinner insteg i Norden.⁴ Språket speglar den nya uppfattningen. I Sverige talar vi om »märkdukar», i Danmark och Norge säger man »navneklude» och »navneduker». Alla beteckningarna fäster avseende vid förekomsten av bokstäver. Danskan har dessutom ordet »læreklud», vilket tar fasta på märkdukarnas karaktär av elevarbete. Den norska benämningen »prøveduk» är mera mångtydig. Den karakteriserar arbetet som ett försök, som ett avlagt prov eller som en exempelsamling.

Det kan knappast ha varit för att uppöva skriv- och läskunnig-

lunda uppuktade informatorn avreste följande dag för att tillträda en tjänst på Saint-Barthélemy.

³ F. G. PAYNE: Guide to the collection of samplers and embroideries. National Museum of Wales. Cardiff 1939. Sid. 28.

⁴ KARIN LANDERGREN: Märkdukar. Kulturen En årsbok 1941. Sid. 83-102. MARITA LINDGREN-FRIDELL: Några uppländska märk- och mönsterdukar. Uppland 1941. Sid. 30-48.

het som flickorna fått sy alfabet på märkdukarna, ty även när de utförts av sexåringar har det säkerligen icke varit fråga om förstlingsarbeten. Så var det heller icke år 1813, då »St. Clara församlings skola för fattiga flickor» startade i Stockholm. I skolans första redogörelse omtalas, att endast två flickor, en trettonåring, f. ö. skolans näst äldsta elev, och en elvaåring hunnit börja på sina märkdukar. Från 1821 fram till skolans slut 1861 var en särskild sömnadsavdelning inrättad. Denna omfattade en »syskola» om åtta klasser, en »stickskola» om fem klasser, en »spånadsskola» om sex klasser och slutligen en »repetrande klass». Det sista arbetet flickorna skulle utföra i syskolans åttonde klass, innan de gick vidare till stickskolan, var en märkduk. I kursplanen anges det, att eleverna dessförinnan skulle ha tränat styngen först på papper och sedan på tyglappar. Dessutom sägs det ifrån, att alla förvärvade färdigheter skulle uppvisas i den repeterande klassen med undantag för märkduken, som var gjord en gång för alla.⁶ I skolor som denna gällde det att ge fattiga flickor en utbildning, som gav dem möjlighet att förtjäna sitt uppehälle med hemmens vardagssysslor; dit hörde spinning, stickning, linnenömnad, *märkning*, lappning och lagning. Någon utbildning i skönbroderi var det icke fråga om. Prydnadsbroderiet var en sysselsättning för det burgna borgerskapets, prästernas och adelns döttrar.

Märkduksmönstrens beroende av renässansens och barockens rikhaltiga mönsterboksflora har påvisats av så gott som alla som sysslat med märkdukarnas historia.⁷ Det är oftast de tyska modellböckerna av Schönsperger, Quentel, Jobin, Sibmacher och Fürst som återopas. Det ligger nära till hands att i dessa mönsterböcker också söka förlagorna till märkdukarnas olika alfabet.

Den första mönsterboken, tryckt 1523, bär Hanns Schönspergers namn. Men först i hans andra bok, 1524, finner man något alfabet.⁷ Det återkom några år senare i Peter Quentels kända »Eyn

⁶ HJALMAR BERG: St. Clara församlings skola för fattiga flickor 1813-1816. Stockholm 1933.

⁷ Se bl.a. HENRIK GREVENOR: Navneduker. Norsk Folkemuseum. Særutstilling nr 12. Kristiana 1921. Sid. 13 f.

⁷ ARTHUR LOTZ: Bibliographie der Modellbücher. Leipzig 1933. Sid. 38.

neue kunstliche Moetdelboech» 1529.⁸ Alfabetet är visserligen tryckt på rutad grund, men bokstavformen, som nära överensstämmer med Dürers gotiska majuskeltyp, tar ingen hänsyn till rutorna. Så gör däremot två andra av Quentels inalles fyra alfabet. Det ena är en rak antikvastil, tecknad över 15 rutor i höjd, med alla lodlinjer två rutor i bredd, utom staplarna i bokstaven N, vilka i likhet med övriga linjer upptar en rutas bredd. Bokstavsbredden varierar så starkt, att stilen får en oharmonisk prägel. Sålunda sträcker sig E över 7 rutor, M över 21 och W över hela 39 rutor.

I italienaren Giovanni Ostaus' mönsterbok »La vara perfettione del designo», Venedig 1591, förekommer ett mera välavvägt antikva-alfabet. Kapitälerna är här tecknade över 17 rutor i höjd, men bredden varierar endast mellan 11 och 21 rutor.⁹

Peter Quentels andra rutalfabet består av gotiska minuskler, en rak och kraftfull bokstavtyp, som förekommer i det samtida boktryckets textura-stil. Själva stapelns bredd är tre rutor och bokstavshöjden varierar mellan 19 och 25 rutor.

Johann Sibmachers båda mönsterböcker »Schön neues Modelbuch» från 1597 och »Neues Modelbuch in Kupfer gemacht» från 1601 fick stor spridning under 1600-talet, och deras inflytande återspeglas både i senare mönsterböcker och på märkdukar från skilda länder. Uppskattad var också Bernhard Jobins »New Künstliches Modelbuch», vilken utkom i åtta upplagor mellan 1579 och 1600. Den har använts som förlaga för en svensk märkduk år 1721.¹⁰ Sibmachers mönsterböcker innehåller inga alfabet och Jobins åtminstone icke något av de tre vanliga alfabet, som förekommer på nyssnämnda märkduk.

De tidigare omtalade alfabeten av Quentel och Ostaus återfinns icke på märkdukar. I en av de sist tillkomna tyska mönsterböckerna finner man däremot två alfabet av märkdukstyp. Mönstren är tecknade av Rosina Helena Fürst (el. Fürstin) och på sid. 30 i tredje delen av hennes »Model Buch», tryckt första gången 1676,

⁸ Musterbuch für Ornamente und Stickmuster von Peter Quentel. Facs. uppl. Leipzig 1882.

⁹ LEWIS F. DAY: Alte und neue Alphabete. Leipzig 1900. Fig. 91.

¹⁰ ELISABET STAVENOW: Korssömsförlagor. Fataburen 1959. Sid. 93 f.

finns två alfabet avsedda för korssöm.¹¹ Det är här icke fråga om någon antikvastil, utan om en rak romersk kapitälskrift, tecknad med jämntjocka linjer, och med schatteringar åstadkomna genom rutor vid sidan om staplarna. Det ena alfabetet är 7, det andra 5 rutor i höjd. Liksom på Peter Quentels antikva-alfabet är bokstavsbredden ytterst varierande. Några sidor längre fram i samma del av den förststa mönsterboken återkommer det mindre alfabetet, omtecknat i diagonal för trädning på knuten botten. I fjärde delen, tryckt 1728, förekommer några korta texter i samma stil, på sid. 1 tecknad över 9 rutor och på sid. 30 över 7 rutor.

Alfabeten hos Fürst är av samma huvudtyp som de vanligaste märkduksalfabeten, men vid en detaljgranskning finner man påtagliga skiljaktigheter. Icke heller denna mönsterbok kan anses innehålla förlagan för märkdukarnas alfabet. Dessas vanliga bokstavsform framgår av översta raden på bild 6. Det är fråga om ett sjurutsalfabet med schatteringar av sidställda styng, men dessutom förekommer mitt på varje stapel ett »öga». En sådan accentuering av mittpunkten på stapeln kan man iakttaga t. ex. på en gotisk majuskel-stil från Westminster Abbey, daterad till tiden omkr. 1400, eller på italienaren Ludovico Vincentinis fantasifulle alfabet av veckade band eller ett annat med konturerna flätade som snör-makerarbeten.¹²

Redan innan seden att sy märkdukar blev vanlig hos oss, i början av 1700-talet, förekom korssömsmärkningar med sjurutsalfabet. På t. ex. 1600-tals damast är det den vanligast förekommande märkningen, medan man på 1700-talet gärna använde sig av monogram tecknade med mjuka linjer och utförda i fria sömsätt.¹³ Det är först på 1800-talet märkdukssömmandet vinner insteg hos allmogen i vårt land, men någon större spridning hinner traditionen icke få. Sjurutsalfabetet däremot tas upp tidigare och förekommer på 1700-talet alltsom oftast i vävda eller sydda märkningar över räknade trådar.

De nämnda mönsterböckerna tycks inte i nämnvärd utsträck-

¹¹ ROSINA HELENA FÜRST: Das neue Model Buch. Nürnberg 1666-1728. Originaluppl. tillhörig Röhsska konstslöjdmuseet, Göteborg.

¹² DAY: a. a. Fig. 50, 70 och 73.

¹³ Iakttagelser gjorda på Malmö museums samlingar av linnedamast.

Bild 2. Märkduk av linne med dubbelsidig kors söm av rött silke. Broderiet utfört i Stockholm 1701 av Elisabeth Benedicta Spöring, f. Burmeister 1617, som gåva till hennes äldsta dotter och namne, f. 1700. Storl. 15×18 cm. MM: 47.045.

ning ha påverkat märkdukarnas alfabetsformer. Ej heller kan man obetingat fastslå, att de sistnämnda legat till grund för märkningarnas utformning. Det förefaller snarare ha varit så, att bokstavstyperna upptagits på märkdukarna först sedan de kommit på modet för märkning. Det sagda gäller förhållandena före 1830-talet. Därefter är det skolorna och dessutom billiga tyska mönstertryck i massupplagor, som lanserar nya alfabet för märkdukarna.

Märkdukarnas mönster är under 1700-talet i stort sett likartade över hela Europa. Man kan dock påvisa nationella särdrag, som kan ligga i kompositionssätt, färgställning eller förkärlek för speciella mönstermotiv. Nationella variationer kan man också iakttaga i alfabetens utformning.¹⁴

Störst spridning i både tid och rum har det romerska sjurutsalfabetet, en ren och enkel stil, vars form i mångt och mycket be-

¹⁴ Denna uppsats bygger på det 70-tal, huvudsakligen svenska märkdukar, som ingår i Kulturens samlingar samt 80-talet märkdukar i Malmö museum. Iakttagelserna har kontrollerats i tillgänglig märkdukulitteratur.

Bild 3. Detalj av linnemärkduk broderad i korssöm, petit point och plattsöm med silke i flera färger. Danmark 1747. Storl. 32×37 cm. KM 6.287.

tingats av tekniken, men som det oaktat visar många variationer. Den renaste utformningen av detta alfabet ses på bild 2, rad 2–3. Jämnheten i bokstavsraden får tillskrivas brodösens skicklighet. Styngen har, där så erfordrats, förskjutits endast en tråd i sidled. Stilen igenkännes på att både staplar och schatteringar är heldragna. Den kan stundom förekomma t. ex. i Danmark och Holland, men den hör hemma i Tyskland. I Sverige är den ytterst sällsynt. Märkduken på bild 2, från 1701, är visserligen tillkommen i Sverige, men den är sydd av en dam av tysk släkt, Elisabeth Benedicta Burmeister (1671–1725), maka till konrektorn vid tyska skolan i Stockholm, Eberhard Spöring. Den stammar således från en till sin kultur helt tysk krets i vårt land.

Lika utbredd, men därtill vanligare, är den typ av sjurutsalfabetet, som har schatteringarna åstadkomna med styng på bägge sidor om stapeln, bild 3 rad 2 och bild 9 rad 3. Som ovan nämnts förekom en liknande variant i Rosina Helena Fürsts mönsterbok från 1676 och redan 1661 förekommer alfabetet på en engelsk märkduk.¹⁵ Vanligast är det dock i Tyskland, varför det här nedan kallas det tyska sjurutsalfabetet. I Sverige är det under 1700-talet så sällsynt, att man, då det någon gång förekommer på en märk-

¹⁵ TRENDÉLL: a. a. Pl. III.

Bild 4. Detalj av linnemärkduk broderad i korsöm och rutsöm med rött och blått silke. Sydd 1756 av Henrietta Hill, Dumfrise. Storl. 56×21 cm. MM: 23.817.

duk, måste vara försiktig med attribueringen.¹⁶ Först vid 1800-talets mitt blir denna bokstavsstil mera allmän hos oss, bild 13 rad 1 och 16 rad 4. Dess uppdykande vid den tiden beror på att små prisbilliga tyska mönsterfoldrar – de välkända med blått tryck – då vann stor spridning.

I en mera dekorativ utformning har sjurutsalfabetet, förutom

¹⁶ Alfabetet finns på ytterligare två säkert svenska märkdukar, en daterad »Eksjö D. 9 Juli 1775», KM 9678, och en »Stockholm Den 17 April 1828», MM 18353, samt därutöver på fyra stycken, möjliga svenska arbeten.

Bild 5. Svensk märkdud av yllekanfas med korsstäm av mångfärgat silke. Sydd 1783 av Gertrud Christina Bauman-Liljestolpe, f. 1771. Storl. 43×33 cm. KM 43.084.

schatteringar av sidställda styng, även två sådana styng vid stapelns mitt. Styngtet mellan dessa saknas, varigenom ett »öga» uppkommit. På grund av detta alfabetets förekomst skulle man kunna

Bild 6. Märkdud av yllekanfas med korsöm av mångfärgat silke. Sverige 1784. Storl. 29×30 cm. KM 38.160.

kalla det för det nordiska – om icke rent av det svenska – sjurutsalfabetet.

Gör man en sammanställning av de märkdudkar i Kulturens och Malmö musei ägo, som har säkert svenskt ursprung, styrkt genom personuppgifter eller genom angiven tillkomstort, får man följande resultat. Av 42 märkdudkar sydda före år 1830 saknas ifrågavarande alfabet endast på Elisabeth Benedicta Burmeisters nyssnämnda arbete från 1701 (i övrigt se exempel på första raden i bild 5, 6, 10 och 14). Samtidigt saknas det på 10 utländska märkdudkar av 20. Efter 1830 saknas det på 7 av 33 svenska och 2 av 3 utländska.

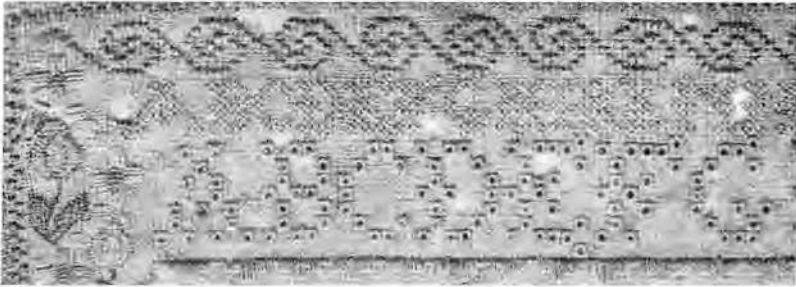

Bild 7. Detalj av dansk märkduk, broderad på yllekanfas i korssöm, plattsöm, rutsöm och petit point samt med ett alfabet i »dronningesting». Daterad 1795. Storl. 34×33 cm. KM 9.798.

Även om alfabetet ifråga icke förekommer så ofta i utlandet, omfattar dess spridning dock de flesta av Europas länder. Det förekommer tidigt under 1700-talet på franska och spanska märkdukar. Vi ser det exempelvis på den holländska märkduken bild 8 rad 3 och på den danska bild 7 rad 1. På norska märkdukar är det nästan lika vanligt som på svenska.

I England har detta alfabet en avvikande utformning, beroende på att stilen där sällan är ren. Bokstäver med och utan »öga» blandas om varandra, både i alfabetsraderna och i de på engelska märkdukar vanliga texterna. Dessutom har M och N nästan alltid ersatts med bokstäver snarlika gemena m och n i frakturstilen. Tvärstrecket på bokstaven A sitter vanligen uppe vid vinkelspetsen som på medeltida majuskler. Märkligt nog är en snarlik stilblandning påvisbar redan i anglosaxiska handskrifter från 700- och 800-talen.¹⁷

Såväl det tyska som de nordiska och engelska sjurutsalfabeten förekommer i en förstorad version. En tysk sådan finner vi på bild 9 rad 1. Den avbildade duken är, liksom en stor grupp nordtyska märkdukar från tiden omkring 1800, sydd med tvistsöm. En teknik som icke lämpar sig för den lilla formen, där varje mönster-ruta går över endast två trådar i tyget. Typiskt för danska och norska märkdukar är ett nordiskt sjurutsalfabet, sytt i vad danskarna kallar »dronningesting», bild 7 rad 2. Även den engelska

¹⁷ DAY: a. a. Fig. 36.

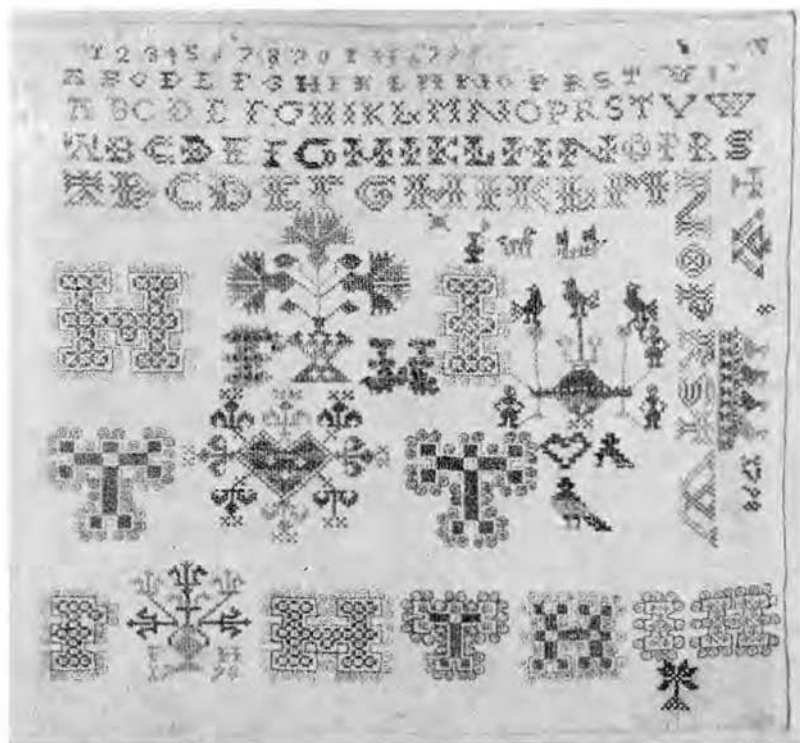

Bild 8. Holländsk märkdud från 1798, broderad på linne i korsöm och rutsöm med blått, grönt, vinrött, rosa, svart, brunt och gult silke. Typen hemma-
hörande i trakten av Groningen. Storl. 32×35 cm. MM: 51.260.

versionen av sjurutsalfabetet förekommer i denna teknik, så tidigt som 1659.¹⁸ Det är broderitekniken som orsakar den stora formen. Måhända kan man utläsa en sentida dansk påverkan i vissa skånska allmogemärkdudkar från 1800-talet, bild 12. Dessa har den förstörade bokstavsformen, ehuru detta inte framtvingats av tekniken. Varje ruta i mönstret består nämligen av fyra vanliga korsstyng.

Den holländska märkdudken bild 8 har en rad rikt utstyrda initialer. Grundformen för dessa är sjurutsalfabetet med eller utan »ögon», och schatteringarna är heldragna eller tudelade. Varje

¹⁸ PAYNE: a. a. Pl. V.

Bild 9. Nordtysk märkdud av linne, broderad i tvistsöm och korsöm med silke i dämpade färger. Sydd 1793 av Johanna Maria Dorothea Escherich. Storl. 43×43 cm. KM 47.044.

bokstav, ibland varje mönsterruta, är uppbyggd av en blandning av korsstyng och holbeinstyng. Denna frodiga bokstavsfantasi är karakteristisk för holländska märkdudkar. Den visar sig också i alfabeten rad 4 och 5 på samma bild. De är båda av romersk typ. På grund av bokstävernas form och färggrannhet ger dessa alfabet intryck av dekorativa bårder. En likartad lust att dekorera bokstäverna kan man se på engelska märkdudkar, bild 4, och även på en del tyska. Alfabet med bokstäverna omvärvda av tunna rankor var omtyckta under renässansen.²³

²³ KING: a. a. Sid. 7 samt fig. 25 och 64.

Bild 10. Svensk märkduk med korssöm av mångfärgat silke på yllekanfas. Sydd 1822 av Sigfrid Eufrosyne von Post, f. 1815. Storl. 22×31 cm. KM 38.150.

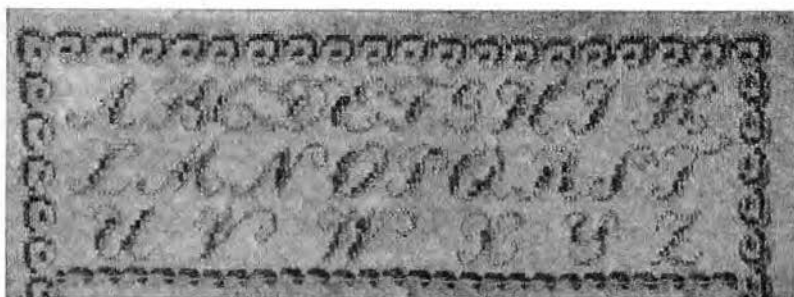

Bild 11. Detalj av märkduk broderad på bomullsetamin i korssöm och petit point, på här synlig del med svart, blått, ljusblått och gult silke. Sydd 1835 i Malmö av sjuåriga Mathilda Trotzig. Storl. 25×28 cm. MM: 2.233.

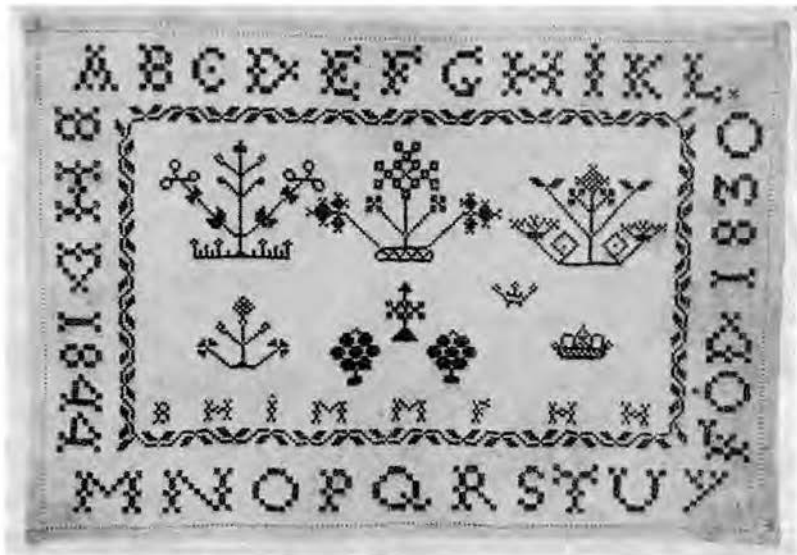

Bild 12. Märkdruk av bomullslärf med korssöm av rött bomullsgarn. Sydd 1844 av Bengta Hansdotter, f. 1830, från Hög, Harjagers hd, Skåne. Storl. 24×34 cm. KM 964.

Allt emellanåt dyker på svenska märkdukar upp en tunnlinjig skrivstil, som ses på bild 10 rad 3-4. Detta alfabet överensstämmer i stort sett med en stil, som på 1740-talet utformades av tysken J. H. Tiemroth.¹⁹ Stilen måste dock vara äldre. Ett alfabet av närstående typ, tecknat över 7-8 rutor, finns på den svenska märkdruk från 1721, som omtalats i samband med Bernhard Jobins modellbok.²⁰ På bild 5 återges en märkdruk från 1783 med samma alfabet på andra raden. Flera av motiven på denna märkdruk är hämtade från Rosina Helena Fürsts mönsterböcker. Det lilla strecket över bokstaven U tyder på tyskt ursprung för alfabetet, men på tyska märkdukar är det ej vanligt.

På den förutnämnda holländska märkduken bild 8 rad 5 ses ett alfabet, tecknat med dubbla linjer. Konturtecknat är även ett stil-

¹⁹ DAY: a. a. Fig. 86.

²⁰ STAVENOW: a. a. Fig. sid. 97.

Bild 13. Märkduk av gulrandad bomullsetamin, broderad i korssöm och petit point med blågrönt, vinrött, rödbrunt och gult silke. Den är sydd 1844 av en trettonårig flicka, enl. uppg. från Ystad. Storl. 36×28 cm. KM 28.491.

Bild 14. Märkduk sydd i Stockholm 1847 av Maria Theresia Hagelin, arbetet trol. utfört vid Katarina församlings flickskola. Kronobergs läns textilinventering nr 1370. Smålands museum, Växjö.

rent antikva-alfabet på en spansk märkduk, bild 1. Denna är inte daterad men kan på stilistiska grunder hänföras till 1600-talet. Bokstavstypen finns kvar på spanska 1700-talsmärkdukar.²¹ En snarlik stil dyker upp på en grupp svenska märkdukar från mitten av 1800-talet, bild 14 rad 2-3. Dessa märkdukar tycks stamma från stockholmska flickskolor, och stilen är säkerligen hämtad från de samtida tyska märkböckerna.

Dessa märkböckers popularitet berodde inte enbart på prisbil-

²¹ TRENDÉLL: a. a. Pl. XI. JUSTUS BRINCKMANN återger i »Bericht für das Jahr 1910, Museum für Kunst und Gewerbe in Hamburg» sid. 10 en holländsk märkduk från 1600-talet med i stort sett samma alfabet och bokstavsformer som på bild 8.

Bild 15. Märkdud av stramalj, broderad i korssöm och petit point med silke och ullgarn samt med påsydda pärlor. Utförd 1853 i Lund av Kersti eller Carolin Ekekrans. Storl. 36×43 cm. KM 53.680.

lighet utan också på att de var lätt tillgängliga, ty de distribuerades bl. a. av garnfabrikanter och av de allt vanligare vecko- eller månadsbladen för fruntimmer. Genom dem infördes många alfabet, som tidigare icke förekommit på märkdudarna. Förutom den ovan nämnda antikvastilen spreds genom dem engelsk skrivstil, bild 13 rad 3 och bild 15 rad 2-3. Denna stil kunde stundom vara dekorerad med skuggningar, som på bild 11, eller med blommor som på planscherna 19 och 23 i »Magasin för Konst Nyheter och Moder» år 1837. Det mest iögonfallande och ännu påvisbara inflytandet från tyska märkböcker är det gotiska alfabetet. Före 1830 finns det inte på någon av här genomgångna säkert eller förmodat svenska märkdudkar, men efter 1830 förekommer det på 13 av 33. Såsom framgår av bild 13 rad 2, 14 rad 5-6, 15 rad 1-2 och 16 rad

Bild 16. Märkdruk av stramalj med invävd bård, broderad i korssöm med silke i klara färger. Sydd i Malmö 1874 av Ellen Möller f. 1860. Storl. 30×30 cm. MM: 25.541.

1-3 kan stilen ha skiftande utformning, vilket beror på den stora variationen hos förlagorna.

Alla dessa alfabet har varit avsedda för märkningar och består därför av versaler. I England var det vanligt, att man förutom alfabet och initialer försåg märkdukarna med verser eller texter, som nederst på bild 4. Sådant förekom i någon mån även på norska och danska märkdukar. Texterna syddes vanligen med gemena typer. I Sverige har sådana märkdukstexter inte varit tradition men i enstaka fall har märkdukarna försetts med alfabet för lö-

pande text, bild 2 rad 1 och 6 rad 3. Dessa gemena alfabet är under 1700-talet alltid av gotisk stil, densamma som man var van att läsa i tryck. Nationella särdrag går det inte att spåra i dessa alfabet. Jämför exempelvis de nyssnämnda tysk-svenska och svenska med det danska på bild 3 rad 1 eller det tyska på bild 9 rad 5!

Nutida svenskar, från barndomen vanda att läsa romersk stil, finner de äldre märkdukarnas versalalfabet helt naturliga. Men tänker vi oss tillbaka till 1600- och 1700-talen, så betydde då läskunnighet förmåga att läsa frakturstil. Det var endast latinsk text, som trycktes med antikva, medan den tyska gotiska stilen användes till allt annat tryck. Märkningarnas romerska initialer var således främmande och måhända t. o. m. svårförståeliga för folkets flertal. Som vi sett är det först när man i svenskt boktryck mera allmänt övergår till romersk stil, som frakturstilens versaler gör sitt intåg på märkdukarna och i linneförråden.

I detta undvikande av de alldagliga, för alla kända bokstavsformerna kan man se en yttring av samma drift, som gör att mången håller sig med svårläslig namnteckning. Eller det kanske beror på en mer eller mindre medveten önskan att hellre ge märkningen karaktär av hemligt tecken²² än lättförståelig upplysning om vem som är ägaren. Husmorsmagi?

Karin Landergren-Blomqvist

²² Boyes Magasin för Konst Nyheter och Moder 1826. Pl. 2. Enl. texten monogram »smakfullt hopbundna el. slingrade i hvarandra», vilka genom inblandande av runor vinner en »större hemlighet eller oförklarbarhet». Det är endast »de tvenne lyckliga», som skall »förstå dessa bokstäver förenade med hvarandra».

»Beläten av vax»

Bland nyförvärven märks ett litet herrskap av rött vax. Båda har händerna lyfta i en bedjande åtbörd. Detta anger att det finns ett inre samband mellan dem. Säljaren uppgav att de inköpts i Frankfurt och att det funnits flera än dessa vaxfiguriner hos försäljaren. Någon kunskap om huru dessa såg ut har vi icke. De kan möjligen ha hört samman med vårt herrskap och sålunda bildat en större grupp. Vad denna föreställt undandrar sig vårt vetande. Men de båda vaxfigurinerna är redan nu i sin isolerade tillvaro av stort intresse. Låt oss därför underkasta dem en närmare granskning.

Vad slags kläder bär de och vilken tid tillhör de sedda ur en allmän modehistorisk synpunkt?

Mannen är till sin typ snarlik de välkända bilderna från Gustav II Adolfs tid. Vi kan därför utan fara för alltför grov felmarginal ange tidsskedet till 1600–1650. Någon gång under denna tidrymd bör en ståndsperson ha klätt sig på detta sätt. För att komma denna tidpunkt närmare in på livet är det nödvändigt göra en dräkthistorisk tillbakablick.

Vid slutet av 1500-talet var det spanska hovet tongivande. Det sätt varpå man klädde sig i Madrid blev mönstret för den övriga världen. Den spanska dräktens främsta kännetecken var en onaturlig stelhet, som icke tog hänsyn till den mänskliga kroppen härbergerade. Ett starkt kvarnhjulskrås skiljde huvudet från kroppen; i själva verket syntes det vila på detta väldiga krås som Johannes Döparens huvud på Salomes fat. Skedskafvet måste förlängas för att den ätande skulle nå över kvarnhjulet till munnen. Kråset gjorde det omöjligt att låta håret växa fritt, det kortklippes. På den snaggande skallen bars en hård, uppåt avsmalnande cylinderhatt. Nedanför kråset var livet inpressat i en vadderad väst ofta slutande i en utdragen spets. De vadderade ärmarna var liksom västen försedda med slitsar, genom vilka skjortan eller annat tyg putade ut. De korta byxorna, som icke nådde mer än halv-

Bild 1. Figuriner av rött vax, 1630-40-talet. Höjd 125 resp. 127 mm. KM 53.894.

vägs på låret, var även de stoppade och liknade små ballonger. Endast benen visade sin naturliga form och framträdde i förhållande till den överdimensionerade kroppen spindelaktigt smala. Till denna dräkt kunde höra en kort mantel, den »spanska kap-

Bild 2. Figurinerna bakifrån.

pan», som utbredd var cirkelrund. Genom ett kraftigt foder hölls manteln styv. I nacken fanns en uppstående krage.

Den spanska kvinnodräkten sträckte sig ännu längre i sin onaturlighet. Med hjälp av snörliv formades överkroppen till en uppochnedvänd kon, medan underkroppen inhöljdes i en tublik kjol, som upptill fick sin form av en på höfterna vilande valk. Kjolen kom genom denna att först sträcka sig horisontalt ut från livet och därefter lodrätt ned till marken. Denna styvkjortel kallades *vertugall*. Ordet har tolkats av dem, som håller på dess franska härkomst, såsom »dygdevaktare». De som anser ordet liksom modet vara spanskt säger benämningen härledas av *verdugo*, som bl.a. betyder bödel. Liksom 1700-talets panier och 1800-talets krinolin var vertugallen utan effekt utsatt för samtidens hån. Det skvallrades bl. a. om drottning Margareta av Navarra, att hon i valken bar sina älskares balsamerade huvuden för att ha dem nära sitt hjärta.

Sådan såg den ståndmässiga dräkten ut vid 1500-talets slut. Att

våra figuriner icke tillhör denna dräktepok är lätt att se. Vilka förändringar genomgick modet under den följande mansåldern?

Ett strängt regemente följes ofta av ett friare. Det nya århundradet blev från början en krigisk tid. Strategin fordrade rörlighet med snabba förflyttningar och ställde därför ökade krav på krigarens person. En stel och obekväm klädnad var ett hinder, den måste göras ledigare och anpassas efter förhållandena. Det stärkta halskråset var ett sådant hinder. Redan under seklets första årtionde lade männen bort detta, medan kvinnorna först på 1620-talet kom sig för därmed, ja, i vissa kretsar långt senare. Därmed var kvarnhjulets saga emellertid icke all. De spanska hovkretsarna, ämbetsmännen, prästerna behöll sitt runda, stärkta krås länge – i Danmark bär prästerna det ännu. I stället för kråset, som gradvis förminskades, kom spetskragen. Till en början var denna stärkt och stod upp i nacken för att sedan sjunka ner och lägga sig över skuldrorna. Omkring 1630 hade denna utveckling genomförts. Det är en spetskrage av denna typ vår röde vaxherre bär. Även hans dam har en liggande krage av det slag, som bars på 1630-talet. Troligen täckes det raka decolletaget av en överkrage av fin, genomskinlig bastist såsom bruket var.

Bortläggandet av det styva halskråset medförde en förändring av den manliga frisyren. Håret fick växa ut. Omkring 1610 räckte det likväl icke längre än över öronen, i pannan rullade man det samman i en lock; vid mitten av 20-talet låter man det växa ut till skuldrorna och kammar det med mittbena. En frisyra av detta slag bär vår vaxherre. Vid samma tid blir det även brukligt att lägga sig till med kombinationen mustasch och pipskägg.

Om vi tar i beaktande det manliga dräktmodets förändringar under 1600-talets första årtionden, kan vi lämpligen börja med västen. I den lämnade beskrivningen av spanska dräkten framhölls att västen ofta slutade i en spets. Vid sidan av denna form fanns även den rakt avskurna västen, som nedtill kunde ha ett fingerbrett skört bestående av små lappar. Den spetsiga västtypen, ofta uppstoppad som en »gåsbuk», försvann med 1500-talet. Kvar blev den raka västen med hög halskrage. På 1630-talet ersattes de korta skörten med längre, som sträckte sig halvvägs ned på låret. Skörten fästes på sådant sätt vid västens liv att de samman med

denna följde kroppens bukiga linje och uteslöt behovet av gördel. Värjan hängdes i ett axelgehäng. Vad byxorna beträffar bibehölls den spanska dräktens korta ballongbyxor ännu ett årtionde in på 1600-talet, men de hade då förlorat sin stoppning och tyget föll i mjuka veck. Samtidigt fanns ballongbyxor av större typ, som räckte ned under knät. Denna typ blev på 1620-talet säckformig, men följande decennium måttfull och slöt sig lätt till lårens form. Byxorna stannade ovan knät, där de försågs med spänne eller rosett, sålunda den form vår man bär.

Av mannens dräktdelar återstår nu att skärskåda den korta manteln. Som vi redan sett hörde en sådan även till den spanska dräkten. På 1630-talet bar man ännu en nästan cirkelrund mantel men till skillnad från den »spanska kappan» saknade denna det styva fodret och föll i mjuka veck. Den uppstående kragen var borta och hade ersatts med ett vid mantelns ryggparti fästare rektangulärt kragparti av dekorativ art. En mantel av detta slag är det som vaxfigurinen bär.

Vid mitten av 1500-talet började man i de högsta kretsarna att använda stickade strumpor. Henrik VIII av England lär ha varit den förste. Tidigare hade strumporna skurits till av tyg, läder eller annat lämpligt material. Sedan engelsmannen William Lee 1589 uppfunnit stickmaskinen blev det icke enbart en lyx för furstar att bära stickestrumpor. Med ingången av 1600-talet bar man sådana allmänt. Den spanska dräktens långa strumpor syddes fast vid de korta ballongbyxorna och kom på sätt och vis att betraktas som en del av dessa. Det tyska ordet hosen=byxor, användes ännu t. ex. i skånskt folkmål, såsom benämning strumpor, »hosor». Med det nya modets förändring av byxorna till knäbyxor kom strumpor och byxor att definitivt skiljas åt. Strumporna fästes nu med strumpeband under knät.

Om vi vänder oss till damdräkten finner vi att höftvalken fortfarande användes någon tid in på 1600-talet. Omkring 1630 uppträder en överklänning med halvlånga vida ärmor. Denna är öppen framtill och faller mjukt över höfterna samt saknar höftvalk. Såsom den framträder på vår vaxdam är den en föregångare till det sena 1600-talets och 1700-talets robe. I denna överklännings

Bild 3. Spansk dräkt omkring 1600. Detalj ur en oljemålning visande drottning Elisabeth av England under en bröllopsceremoni.

öppning fram till ser vi ett kring höfterna bundet förkläde. Förklädet, mer eller mindre rikt utstyrt, hörde obligatoriskt till det tidiga 1600-talets modedräkt.

Till sist några ord om huvudklädseln. Den utgöres av en huva, som diademaktigt följer huvudets rundning och fram till synes ha ett antal volanger av spetsar. Den tätslutande underhuvan är synbar och går fram i en spets i pannan. Vid slutet av 1500-talet dolde damerna ofta helt och hållet frisyren under sin huvudbonad. Under det nya seklets början lösgjorde man sig från detta tvång. Håret blottades och frisören lade det i små krullor som ett diadem,

ungefär på samma sätt som de klassiskt romerska matronerna varit friserade. Man lade emellertid icke bort huvan. Denna antog istället efter frisyren en diademaktig form, som blev högsta mod under 1620-30-talen. Innan den bortlades blev den bredare på sidorna och lät undermössan synas.

Av denna dräkthistoriska undersökning framgår att de båda vaxfigurinerna efter sin klädedräkt kan hänföras till tiden 1630-40. Möjligen tillhör damen en något senare period. Härpå synes tyda det raka och djupa décolletaget, som tillhör 1650-talets mod. Om de båda figurinerna hört samman från början, vilket är sannolikt, skulle man kunna draga den slutsatsen att den äldre mannen framträder med en ung hustru, kanske den andra eller tredje.

Vaxfiguriner hörde till de preciosa varmed 1600-talet prydde sina hem, liksom tavlor med vaxpoussering. Enligt tolagsräkenskaperna för Göteborg infördes 1652 »sex dosor med vaxbeläte». Bläddrar man i de av William Karlson i *Ståt och vardag i stormaktstidens svenska herremanshem* publicerade utdragen av samtida inventarier finner man t. ex. en »nakot Judit Bild med Holofernes huvud af vax i en låda», en bild föreställande en gammal kvinna, en låda med »vaxfrukt» o. s. v. Nära i tiden med våra »vaxbeläten» står en liten statyett av Gustav II Adolf förvarad i Nationalmuseum.

Den som önskar läsa mera om vax hänvisas till Kulturens årsbok 1946 sid. 42 och följande. Till grund för dräkthistoriken ligger huvudsakligen ett arbete av Fr. W. S. van Thienen, *Studien zur Kostümgeschichte der Blütezeit Hollands*.

Sven T. Kjellberg

Flygel av mahogny, tillverkad av Johan Söderberg i Stockholm 1814. KM 54 587.

En flygel från 1814

Ett av Kulturens vackraste nyförvärv utgöres av den flygel, som skänkts av fru Kersti Hedar och som tillhört domkyrkokapellmästare Josef Hedar. Härigenom har Kulturens samling av musikinstrument fått ett synnerligen välkommet tillskott.

Flygeln är byggd av mahogny och är en god representant för den möbelstil, som bildar övergång från den gustavianska stilen till empiren. Den är signerad i en oval ram över klaviaturen: »Af Johan Söderberg Stockholm 1814». Söderberg var en av huvudstadens främsta tillverkare av pianon och flyglar vid 1800-talets början och flera förnäma instrument av hans hand har bevarats till vår tid. Hans verksamhet synes ha inletts år 1802, då han begärde och erhöll Musikaliska Akademiens utlåtande om sin skicklighet. Han synes ha importerat instrument från England, bl.a. s.k. skåpflyglar (varav ett par i Musikhistoriska museet). Kulturens flygel är dock med största sannolikhet tillverkad av honom själv, även om den som möbel betraktad står engelsk stil nära. Men detta kan förklaras av det starka engelska inflytandet på svenska möbelformer kring sekelskiftet 1800.

Klaverinstrumentets historia sträcker sig tillbaka till medeltiden, då man försökte kombinera orgelns tangentsystem med strängarna på det s.k. monokordet, ett från början ensträngat instrument, som sedan antiken använts för bestämning av tonintervaller, men som också brukades till att frambringa musik. På detta sätt uppkom klavikordet, där ett mässingsstift snabbt ansättes mot strängen, när man slår på tangenten. Kulturen äger flera exemplar av denna instrumenttyp, från mera påkostade 1600-talsarbeten till ett enkelt klavikord, tillverkat i Ronneby 1758 av instrumentmakaren Olof Broman (se Kulturens årsbok 1948 s. 26). En annan av det moderna pianots föregångare är klavicymbalen eller cembalon, som också kallas klavecín. En variant av detta instrument är spi-

netten, vars strängar ligger vinkelrätt mot klaviaturen och ger en i djupled utsträckt form, som vi känner igen i flyglarna. Klavicymbalens strängar bringas att ljuda genom stift av fjäderpennor, vilka knäpper på strängarna.

Vid 1700-talets början kommer så *hammarklaveret*, där tangenterna påverkar filtklädda hammare, som anslår strängarna. Taffel, flygel och pianino är de tre former, i vilka hammarklaveret förekommer. Omkring år 1800 hade instrumentets konstruktion avsevärt utvecklats genom goda instrumentmakare i Tyskland, Österrike och England. På Kulturen finns ett hammarklaver, som år 1810 förvärvades till akademiska kapellet och som senare deponerats i Kulturen. Detta instrument har strängarna parallella med klaviaturen och är alltså av den långa klavertypen.

Vad som ökat värdet hos den nu förvärvade flygeln är att den utan större kostnader har kunnat göras spelbar. År 1814, då denna flygel tillverkades, hade Beethoven med sina pianosonater nått fram till en personlig stil, som skulle komma att ställa nya krav på hammarklaverens tekniska utformning; då hade Franz Schubert debuterat som tonsättare, bl.a. med sången »Gretchen am Spinnrade». Möjligheten att låta tidens tonskapelser ljuda med autentisk klang är för ett museum som Kulturen av oskattbart värde.

B.B.

Matskedar av Kilian Kelson

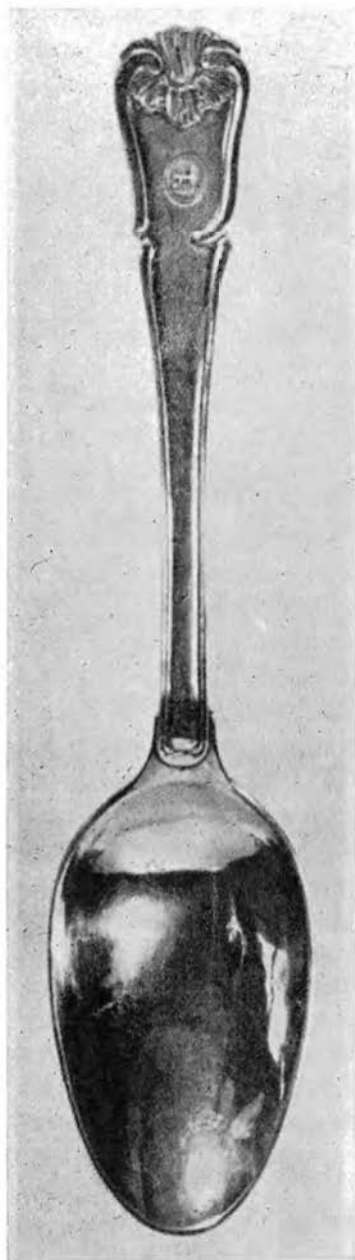
I Kulturens rika silversamling finns ett halvt dussin matskedar, tillverkade år 1759 av stockholmsmästaren Kilian Kelson, verksam 1746–1771. Han arbetade alltså under den epok, då rokokostilen gjorde sitt intåg i Sverige och han är en av denna stils allra främsta företrädare hos oss.

Kelson var skåning – vilket kan anas redan av namnet – och sina läroår tillbragte han i Kristianstad. Som gesäll arbetade han hos juveleraren Frans Berg i Stockholm och det är kanske därifrån han fått sin fina känsla för utarbetande av detaljer i gravyr och ciselering. Kulturens skedar är ett vackert prov på hans förmåga även i detta avseende.

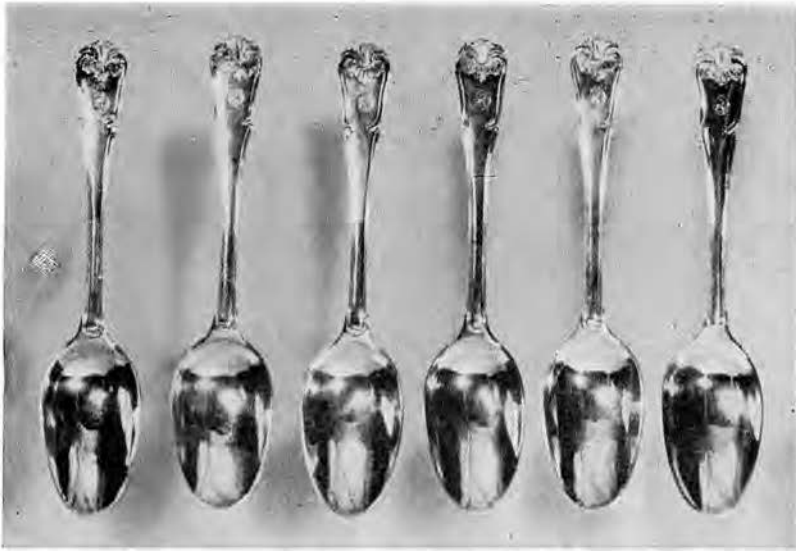
Vårt moderna matsilver tillverkas i allmänhet genom pressning i graverade stålstansar. Det är alltså en maskinell framställningsmetod, som har paralleller på åtskilliga håll inom modern metallindustri. Icke desto mindre har metoden mycket gamla anor; inom guld- och silversmidet kan vi följa den tillbaka till förhistorisk tid. Under medeltiden pressade man enkla smycken av silverplåt i stansar av brons, genom att man över plåten lade ett stycke bly, på vilket man slog med en hammare. Blyet tvingade då plåten ner i den fördjupade stansen.

Allmogesmycken av skilda slag – inte minst de skånska dräktsmyckena – pressades på detta sätt och den tunna silverplåten trängde här så gott som helt ut det gedigna gjutna silvret. När matsilver började bli föremål för standardtillverkning, var det också här plåten, som var utgångsmaterialet. Första gången man hör talas om pressat matsilver är i Frankrike 1764, då denna tekniska metod nämnes. Här användes lövtunn silverplåt, som pressades ner i stansar. Kniv- och gaffelskaft gjordes av två pressade hälfter, som löddes samman och fylldes med harts, när det av stål smidda knivbladet eller gaffelns yttre del med sin tånge fästes vid skaftet.

Inte långt därefter började man använda stansar för pressning av massivt silver. Det skedde i halvstansar och metoden har skild-

Helhetsbild och detalj av Kelsons matsked, vars ornament icke är pressat, utan helt tillverkat med handverktyg. Stämpeln betecknar senaste ägaren, familjen Hjort i Kisa.

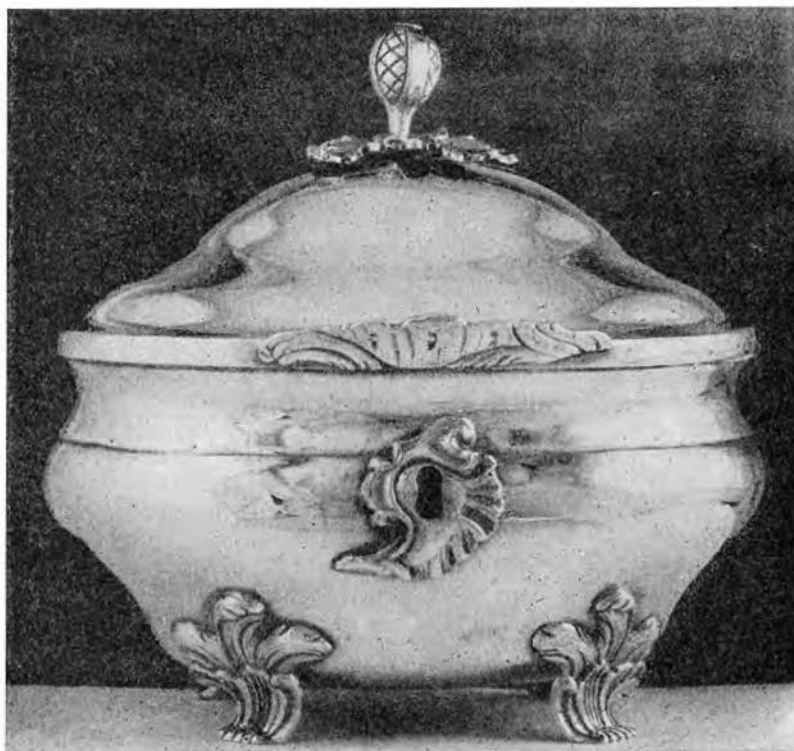

Sex matskedar av silver, tillverkade av Kilian Kelson i Stockholm 1759. K. M. 29308.

rats i Kulturens årsbok för år 1952, s. 156 ff. Nu uppstod vår tids matsilver, d. v. s. gaffel och sked gjordes massiva och erhöll samma dekoration, medan kniven ännu vanligen hade benskapt eller odekorerat silverskaft.

Vid första påseendet ter sig Kilian Kelsons skedar som en produkt av sådan pressning. Dekorationen är likformig på alla skedarna och består av ornament, typiska för rokokon. Men när man närmare studerar skedarna, finner man att form och dekoration helt och hållet tillkommit »för hand», d. v. s. formerna har med stickel och ciselörredskap arbetats fram ur silvret. Detta måste ha varit ett mycket omständligt arbete. Den upphöjda reliefen på denna typ av skedar är ju i regel avtryck av en i stansen nedsänkt gravyr. Kelson har alltså – troligen under trycket av någon beställare, som sett de nya franska skedarna – imiterat den franska stilen i en teknik, som den egentligen stod främmande för. Att resultatet blev perfekt, är emellertid inte att förvåna med tanke på den höga tekniska och estetiska standard, som kännetecknar alla Kelsons arbeten.

B. B.

Sockerskrin av Svante Striedbeck, mästare i Stralsund 1763-1776 och senare i Amsterdam. KM 37226.

Stralsunds stadsstämpel synes vid sidan av namnstämpeln på Kulturens sockerskrin.

Svante Striedbecks silver

Svenskt silversmide har gott rykte. Även om våra mästare under lång tid var inflyttade tyskar och deras produkter starkt påverkade av den samtida tyska formgivningen, så fanns det dock något genuint svenskt över dessa arbeten. Det är svårt att definiera dessa svenska stildrag; man känner och upplever dem, men kan knappast objektivt beskriva dem. Den genomsnittligt höga kvalitén på svenskt silver under barocken, rokokon och de nyklassiska stilperioderna är emellertid allmänt erkänd och gör detta silver till ett eftersökt samlingsobjekt. Härtill bidrager de svenska kontrollmyndigheternas föredömligt klara och även för lekmännen lätt överskådliga stämplingssystem.

Forskningen rörande svenska silverstämplar gav sitt första stora resultat i Gustaf Upmarks år 1925 utkomna arbete *Guld- och silversmeder i Sverige 1520-1850*. Denna bok har tjänat som förebild för senare forskares arbeten och hans resultat bildar grunden till en under senare år intensifierad forskning rörande svenskt silversmide. Nya rön ha publicerats, främst av Erik Andréén, Brynolf Hellner, Carl Hernmarck och Kersti Holmquist, vilka samarbetar om en ny stor stämpelbok, som skall ersätta Upmarks.

I Kulturens silversamling finns ett sockerskrin, stämplat med namnet STRIEDBECK och en pil-liknande stämpel; däremot saknar det svensk kontrollstämpel. Skrinet har – liksom andra föremål med samma stämpel – hänförts till den i Lund verksamme Andreas Stridbeck, mästare 1760-1783. Denne har härigenom ansetts vara en av det svenska rokokosilvrets främste mästare i södra Sverige och hans arbeten har varit mycket eftersökta. Det har emellertid vilat en viss mystik över hans verksamhet, dels på grund av den alltid ofullständiga stämplingen, dels på grund av hans egenskap av juvelerare, som egentligen inte skulle få befatta sig med silversmide.

Nu har Kersti Holmquist i en uppsats i tidskriften RIG löst problemet. *Det fanns två bröder Stridbeck*. En guldsmedslärling Svante Stridbeck skrevs in i läran hos Ertman Wallman i Landskrona 1751. Han var född 1737 och tre år yngre än brodern Andreas, som gick sina lärlingsår hos Petter Ekeström i Hälsingborg. Frågan är då, vart Svante tog vägen.

Vi vet bara, att det i Stralsund under tiden 1763–1776 fanns en guldsmedsmästare vid namn Svante Striedbeck. Den på åtskilliga föremål synliga »pil»-stämpeln är helt enkelt Stralsunds stadsstämpel och det står utom allt tvivel, att vi här har att göra med den Svante Stridbeck, som år 1751 skrevs in i läran i Landskrona.

Men man har kunnat följa hans öden ännu ett stycke. År 1780 blev Svante Striedbeck borgare i Amsterdam och han uppger sig vara från Landskrona i Sverige. Hans verksamhet i Amsterdam upphörde någon gång mellan 1795 och 1798; om detta berodde på hans död eller avflyttning, därom vet vi tills vidare intet. Som holländsk silversmed arbetade Stridbeck i nyklassisk stil och de bevarade arbetena vittnar om stor yrkesskicklighet och fin känsla för de moderna antikiserade formerna och ornamenten.

Stridbecks arbeten från Stralsund är hållna i utpräglad rokoko och Kulturens sockerskrin är en god representant för denna period. Formen är samlad och fast, de gjutna och ciselerade ornamenten är stilsäkert utförda och måttfullt använda; hans produkter skiljer sig i detta avseende från huvudmassan av kontinentalt silversmede under rokokon.

Andreas Stridbeck i Lund var juvelerare och hans enda kända arbete är nu ett bergkristallspänne för Lunds akademis rektorskappa. Hans broder Svante har alltså i Stralsund tillverkat det rokokosilver, som hittills tillskrivit Lundamästaren. Bliir silvret sämre för det? Nej, naturligtvis inte, och Kulturens vackra sockerskrin har härmed blivit ett gott vittnesbörd om en svensk guldsmeds intressanta och märkliga karriär i främmande länder.

B. B.

Ett par saltkar från Lund

Salt skall det finnas på ett väldukat bord – det har varit sed i alla tider. På 1500-talet var det vanligt att duka med så många saltkar, att ett sådant kunde nås av varje gäst genom att sträcka ut handen, alltså ett saltkar på varannan eller var tredje gäst. Saltets stora roll i äldre tiders mathållning illustreras också därav, att det ansågs ofint att sticka mer än tre fingrar åt gången ned i saltkaret. Dessa var att döma härav tämligen stora, vilket även är fallet med många bevarade praktpjäser, framför allt Benvenuto Cellinis saltkar för Frans I av Frankrike och några engelska saltkar från denna tid av aktningsvärd storlek.

Senare tiders saltkar var blygsammare till formatet. Under barocken och rokokon gjordes de låga och grunda och synes inte ha förekommit i så stort antal som tidigare. En väsentlig egenskap hos alla saltkar av silver var förgyllningen. Saltet angriper nämligen silvret och åstadkommer en mörk beläggning och i längden frätsår i metallen. Därför måste de förses med ett skyddande lager av guld.

Vid 1700-talets mitt uppkom i England ett nytt slag av saltkar, en kombination av glas och silver, som i sig förenade glasets beständighet mot kemikalier och silvrets dekorativa egenskaper. Därtill kom att man tidigt använde blått glas, vilket dels gav en effektfull bakgrund åt silvret och dels dolde saltkarets innehåll. De första engelska saltkaren av detta slag var utförda i en stil, som man brukar kalla Chippendalegotik. Att det verkligen var en slags nygotik, som man här tillämpade, bevisas av att silversmederna kallade dem för »gotiska genombrutna saltkar». Ingen skulle i vår tid ha en tanke på gotik vid anblicken av ett sådant saltkar, snarare på tidig nyklassicism, men med någon fantasi kan man föreställa sig gotiska katedralfönster som inspirationskälla till saltkarens rytmiskt upprepade pelare och bågar.

Saltkar, tillverkat av guldsmeden Ivar Lunthin i Lund 1783. KM 54687.

När saltkar av denna typ blir moderna i Sverige, har de dock en helt gustaviansk stilkaraktär. Silverhöljet är sammansatt av klassiska former: balusterdockor, akantusrankor, lagergirlander och pärlstavar. Ett par till Kulturen nyligen förvärvade saltkar är just formade på detta sätt. De är tillverkade av guldsmeden Ivar Lunthin i Lund år 1783. Dennes fader, guldsmeden Hans Ivarsson Lunthin, hade blivit mästare 1747 och det var hos honom som Ivar Lunthin gick i lära. Fadern dog 1776 och två år därefter blev Ivar Lunthin mästare. Hans rörelse synes i längden inte ha lönat sig, ty han lämnade yrket 1790 och tog tjänst i artilleriet, i vilken befattning är inte känt. En sockenbudskalk, vars utförande inte säger mycket om sin mästars kvalifikationer, är det enda hittills kända arbetet av denne guldsmed. Genom dessa saltkar får vi veta, att han stod väl i nivå med tidens stilutveckling och att han förstod att sammanställa silversmidets gängse klassiska stilelement på en efter tidens smak fulltonig enhet.

B.B.

Ölsejdel från 1700-talet

Den lockförsedda dryckeskannan hade sin storhetstid under renässans och barock. De karolinska silverkannorna, som kunde rymma omkring en liter, tillhör vårt svenska silversmidets praktfullaste alster. Som Sven T. Kjellberg framhållit i sin vackra bok »Att dricka öl», var dessa kannor verkliga bruksföremål; de användes att dricka öl ur. Så var det också i andra europeiska länder, ehuru kannorna på skilda håll fått olika utformning. I Tyskland var kannorna mestadels rikt sirade med ciselerade mönster, i Holland och framför allt England var den släta kannan på helslagen fot vanlig – engelsmännen kallade den tankard.

När det på 1700-talet blev modernt att dricka te och kaffe och att omge sig med husgerädsföremål av nättare format än under barocken, försvann silverkannan som dryckeskärl, men förekom sporadiskt under rokokon som hedersgåva, även från Riksens ständer som belöning t.ex. åt allmogekvinnor för färdighet i textil slöjd. En viss renässans för dryckeskannan som högreståndsföreteelse synes dock ha ägt rum mot 1700-talets slut. Nu förekommer en del släta dryckeskannor på hel fot – alltså inte på barockens kulfötter – och England måste ha varit inspirationskällan.

Ölsejdeln – alltså en slät dryckesbägare utan fot men med handtag – har mycket sällan förekommit i silver. Det finns engelska exempel, men de enda kända svenska exemplaren har först på sistone observerats. Kulturen har haft glädjen att kunna förvärva en sådan sejdel, tillverkad år 1798 av göteborgaren Adolf Fredrik Ekeberg. Sejdeln är cylindrisk och osmyckad så när som på en rand upptill och nedtill. Handtaget är tämligen slankt och utfört på samma sätt som på samtida sockerskålar, gräddkannor o.s.v. Man vet att sejdeln har tillhört ett halvt dussin och att ännu ett halvt dussin sådana sejdlar av samme mästare finns i behåll i ett Göteborgshem.

Ölsejdel av silver, tillverkad av guldsmeden Adolf Fredrik Ekeberg i Göteborg 1798. KM 55514.

Att sejdeln varit avsedd till öl antydes redan av storleken; den rymmer omkring en tredjedels liter. Den motsvarar till formen också de ölsejdlar av tenn, som i två sekler varit populära i England och som man fortfarande kan avnjuta i Londons pubar.

Det ökade engelska inflytandet på svenskt konsthantverk och mode tog sig under 1780- och 90-talen många uttryck. Åtskilliga av våra svenska möbler från denna tid har tydliga engelska drag, märkbara såväl i formerna som i materialet, som ofta var ma-

hogny. Damernas kläder påverkades av det engelska modet med enklare linjer och naturligare snitt i förhållande till de franska dräkterna, som krävde hård snörning.

Vår sejdel är alltså ytterligare ett belägg på engelskt inflytande och att den tillverkats i Göteborg med starkt brittiskt inslag i köpmannavärlden och allmän inriktning mot engelsk stil, är både naturligt och intressant.

B.B.

Konfektskål, tillverkad av en kokosnöt, som monterats med silver, och utförd av guldsmeden Lars Magnus Holm i Kristianstad 1822. KM 54781.

En konfektskål av kokosnöt

Ordet *romantik* användes för att beteckna den stilperiod, som följer efter klassicismen. Termen användes inom litteratur, musik, bildkonst, konsthantverk o.s.v. Romantiken reagerar mot den klassiskt strama regelmässigheten i form och innehåll och vill hämta inspiration från andra miljöer, andra kulturer och andra epoker än antikens Grekland och Rom. Vad konsthantverk och heminredning beträffar, följde en rad s.k. nystilar, d.v.s. man sökte inspiration hos forna tiders gotik, rokoko, renässans etc. vilkas karakteristiska drag omformades för att tjäna den nya formgivningen. Ett annat romantiskt drag var en strävan efter det exotiskt intressanta, märkbar bl.a. i användningen av originella material. Denna inriktning har man tidiga prov på inom västerländskt konsthantverk. Pokaler av noshörningshorn, strutsägg och nautilussnäcken förekom sålunda under 1500- och 1600-talen.

Kulturens nyförvärvade konfektskål, gjord av en kokosnöt, är ett gott exempel på denna exotiska inriktning. Guldsmeden Lars Magnus Holm i Kristianstad har polerat upp nöten's benhårda innerskal till en mörkt chokladbrun ton, sågat av en del till lock och monterat det hela i silver. Tillverkningsåret är 1822. Skålens mynning och lockets kant är silverskodda, en klassiskt formad ögla bildar handtag. Kokosnöten är fastskruvad vid två med griphuvuden avslutade ben, lödda på den profilerade, ovala fotplattan. På nöten's kortändar är fästade två grinande lejonmasker.

Empirens silversmide använder i rikt mått den klassiska antikens ornament. Redan under den tidiga nyklassicismen – som vi i Sverige kallar gustaviansk stil – förekommer detaljer i form av urnor, akantusrankor, kolonner, pärl- och äggstavar etc. Senare utökas denna ornamentarsenal med delfiner, sfinxer, gripar och andra större figurer och prydnadselement.

Ser vi på vår konfektskål ur stillhistorisk synpunkt, är den en typisk produkt av empiren. Men just kokosnötskalet för in ett exotiskt-romantiskt drag, som gör att den blir en parallell till renässansens strutsägg- och nautiluspokaler.

Skålens tillverkare, guldsmeden Holm i Kristianstad, var född 1787 och blev mästare 1811. Han är känd för flera goda arbeten och försvarar väl den gamla förnäma guldsmedstraditionen, som blomstrat i Kristianstad sedan guldsmederna i Vä flyttade över till Kristian IV:s nyanlagda stad.

B.B.

Några stengodspjäser av Patrick Nordström

En dag år 1895 kom en 25-års man till Kulturens dåvarande amanuens G. J:son Karlin och bad om en rekommendation till ett restipendium. Hans namn var Patrick Nordström. Till Karlin vände han sig troligen på inrådan av sin arbetsgivare, bildhuggaren och mångsysslaren Jöns Mårtensson, som själv genom Karlins stöd fått tillfälle att göra en studieresa på kontinenten och nu var det stora namnet i den blomstrande lundensiska konstslöjden. Karlin intygade att Nordström, som var utbildad bildhuggare, »såväl vad ornamenten som figurelt träskulptur beträffar» var en »verkligt dugande man i sitt yrke». Kanske hoppades han att Nordström skulle återvända och tillföra konstslöjden nya impulser. Nordström lämnade emellertid Sverige för alltid.

I Merete Bodelsens skrift om Patrick Nordström, utgiven i samband med den stora utställning av hans keramik som 1956 visades i Stockholm och Köpenhamn, kan vi följa hans vidare öden och få klarhet i hans keramiska egenart. Efter vandringsåren på kontinenten, som avslutades i Paris där han som stuckatör och ornamentbildhuggare deltog i förberedelserna till världsutställningen 1900, slog han sig ner i Köpenhamn. Vid sidan av sin egentliga yrkesverksamhet som »dekorationsbilledhugger» började han med keramiska experiment. 1911 framträdde han på Den frie Udstilling med stengods av hög kvalitet och knöts 1912 till Den kongelige Porcelainsfabrik. Här fick han från grunden bygga upp och i tio år leda stengodsproduktionen. 1922 drog han sig tillbaka till en egen verkstad i Islev där han fortsatte att bränna stengods. Från denna tid stannar de romantiska skildringarna av honom som bohem, sittande i trädgården i nattens mörker, spelande på sin flöjt, vakande över ugnen där »eldfrukter mogna».

Det är uppenbart att det franska japaninspirerade stengodset utgjorde Patrick Nordströms förebild. På världsutställningen hade han rika tillfällen till studier av såväl japansk som fransk keramik.

Bild 1. Denna vas är en god representant för Nordströms österninspirerade keramik. Den grågröna glasyren med små bruna fläckar ger godset en karaktär av stenart, och toucherna av blå glasyr som lagts däröver ger associationer till naturen – till regnskyar eller mossor om man så vill – av det slag som det japanska stengodset vill förmedla. Sign. PN i monogram, Tre vågor, 4-2 1920. Höjd 20 cm. KM: 54.210.

Framför allt torde han ha uppehållit sig på minnesutställningen över den franske bildhuggaren och keramikern Carriès, som redan tidigare fångat Nordströms intresse och enligt Merete Bodelsen var hans konstnärsideal. Konsten att tillverka stengods lär man sig emellertid knappast av att betrakta det, och det har länge varit en gåta hur Nordström, som saknade all keramisk erfarenhet, kunde nå resultat som mången keramisk veteran misslycktas med. Man har förmodat att Nordström vann sin yrkeskunskap genom

Bild 2. Liten urna av stengods, lock av koppar. Olivgrön grundglasyr, häröver en brun glasyr, lagd så att effekten närmar sig harpålsglasyr. På skuldran dominerar den gröna medan den bruna tättnar kring mynning och fot. Sign. PN i monogram, Tre vågor, 1-3 1922 II. Höjd 12 cm. KM: 54.209. Från Nordströms tid vid Den kongelige finns en hel rad små urnor med lock av brons eller koppar.

personlig kontakt med de franska keramikerna trots att den anspråkslösa produktionen fram till 1910, i vilken stengodset helt saknas, talar mot ett sådant antagande. Själv yppade Nordström ingenting om sina glasyrers ursprung. Avslöjandet kom för några år sedan. Merete Bodelsen berättar om hur hon i oktobernumret 1910 av tidskriften *Art et Décoration*, där Carriès' glasyrrecept för första gången publicerades, kom Patrick Nordström på spåren: »Hans kraftige fingeraftryk kan endnu ses i tidsskriftets margin, og mellem bladene er endnu aflejret en rest af hans gode svenske snustobak. Det var, da jeg fik øje på den, at jeg kom til at tænke på Nordström og på Arnold Krogs malende beskrivelse af, hvorledes han stoppede sin rummelige næse fuld av snus »hvis Overflod dryssede ned i Skægget» – ja, og ned mellem bladene i dette tidsskrift, jeg her sad med foran mig. Ivrigt har han bøjet sig over siderne, hvor nogle fine blyantsmærker endnu viser hvorfra og hvortil han har gjort sine udskrifter, og med et ark gennemsigtigt papir, som jeg siden har fundet mellem hans efterladte sager, har han taget kalker af de krukke af Carriès, der er gengivet i ar-

Bild 3. Denna skål är liksom den följande, bild 4, utförd i Islevateljén. Enligt L. Bredo Grandjean är lockfigurerna modellerade av Victor P. Christensens hustru Wille. Båda skålarna illustrerar Nordströms speciella teknik. Han arbetade med ett begränsat antal glasyrer, men varierade effekten genom att lägga dem i flera lager över varandra, vanligen med en färglös bottenglasyr. På denna skål har han över den vita grunden först lagt en brun glasyr, än tät, än som ett tunnt nät, och sedan delvis täckt denna av en olivgrön glasyr. Formen – en cylindrisk trefot – har östligt ursprung liksom lockets drake, som samtidigt är präglad av Jugendstilen. Sign. PN i monogram, Isle, 1928, VH i monogram. Höjd 17 cm. KM: 54.211.

tiklen. En fodnote har så ledet ham vidare til Taxile Doat's indgående redegørelse for Sèvresfabrikkens stentøjsproduktion, som findes i samme tidskrifts årgang 1906 og 1907. Ved hjælp af hvad han her har kunnet læse, kan han selv gå videre – han kender sin ovn og har praktiske erfaringer nok til at kunne følge disse anvis-

Bild 4. Bonbonjär, stengods. Över det ljusa godset en roströd glasyr, häröver en endast delvis täckande grön glasyr. Sign. PN i monogram, Isle, 1928, VH i monogram. Höjd 18,5 cm. KM: 54.212.

ninger, der på een gang sætter ham i stand til at lave stentøj som det, han gik nede i Paris og kiggede så meget på. Hvor må han pludselig have fået travlt.»

Så kom det sig att Nordström blev grundaren av den nordiska stengodstraditionen. De glasyrer, som han i Kunstindustrimuseets bibliotek lärde känna, var av två slag: lerglasyren, som användes av Carriès och består av rena naturprodukter, och rutilglasyren, som användes vid Sèvres och är en produkt av vetenskapligt laboratoriearbete. Genom att kombinera dessa båda och lägga dem i skikt över varandra skapade Nordström nya, helt personliga keramiska uttrycksmedel. De arbeten av hans hand, som Kulturen i år förvärvat, representerar ett väsentligt namn i den nordiska konstindustrin.

Gunilla Eriksson

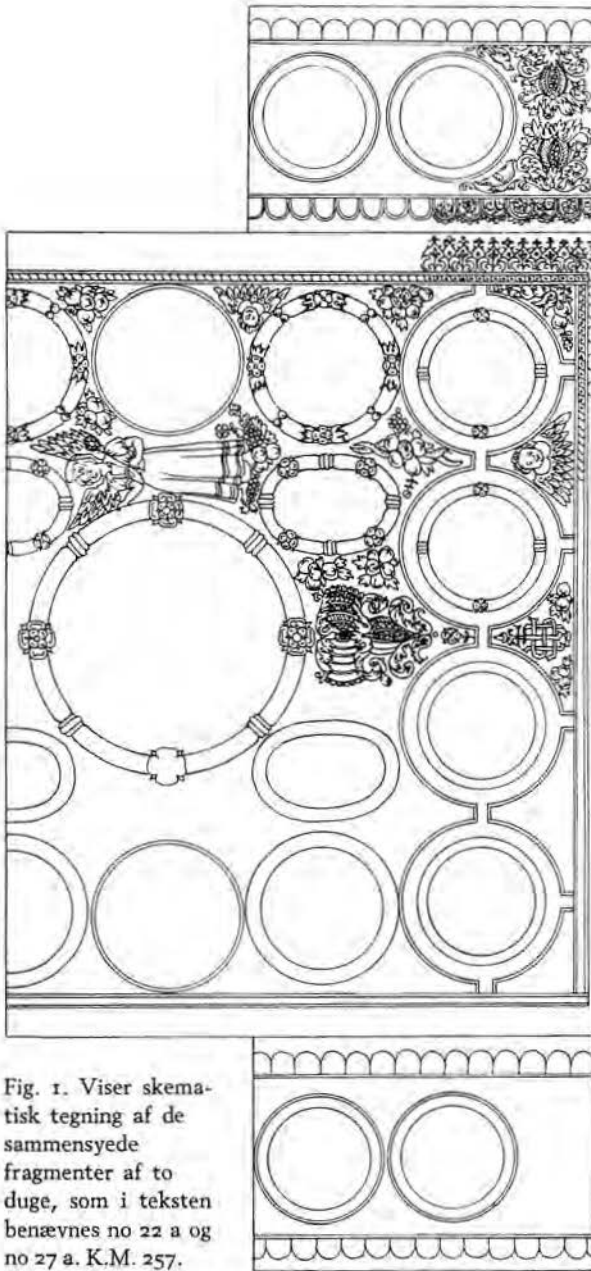

Fig. 1. Viser skematisk tegning af de sammensyede fragmenter af to duge, som i teksten benævnes no 22 a og no 27 a. K.M. 257.

Om nogle fragmenter af silkebroderede lærredsduge fra 1600-tallet

Det var mit håb, at publiceringen af min afhandling om de danske silkebroderede lærredsduge (Georg Garde: Danske silkebroderede lærredsduge fra 16. og 17. århundrede. Med særligt henblik på de grafiske forbilleder, 1961-62. Citeres i det følgende som D. s. l.), hvor et samlet materiale blev fremlagt, ville medvirke til, at disse skrøbelige ting vandt større almen interesse, således at de dels blev bevaret med mere omhu end i tidligere tider, og således at de endnu ukendte stykker, som antagelig findes her og der, ville komme frem for dagen. Det er mig derfor en særlig glæde nu at kunne omtale fragmenter af ikke mindre end fem sådanne duge, som er blevet mig bekendt som resultat af ovennævnte afhandlings udgivelse.

For at lette oversigten vil disse fragmenter i det følgende blive betegnet med numre i tilknytning til de duge i D. s. l., som de er nærmest beslægtede med. Det drejer sig om følgende numre: 22 a, 27 a, 30 a, 49 a, og 57 a, som foruden at udvise slægtskab med andre af de i D. s. l. behandlede duge har særlig nær tilknytning til henholdsvis no 22 (Nationalmuseet, København), 27 (Den gamle By, Århus), 30 (Kunstindustrimuseet, København), 49 (Kulturen, Lund) og 57 (Frederiksborg), som de derfor nu placeres i sammenhæng med.

22 a og 27 a (K.M. 257) har nu i lang tid været syet sammen til anvendelse som kombineret alterdug og antependium i Ö. Sallerups kirke, Frosta hd. i Skåne. I mange år var dette stykke unummereret og gemt under ret primitive magasineringsforhold, hvad der antagelig er forklaringen på, at det først er kommet frem nu, hvor også Kulturens nye tekstilhal helt har ændret tekstilafdelingens karakter.

Fig. 1 viser, at den sammensyede dug består af to tilsyede dele af en smal dug – denne betegnes herefter 22 a – og et større midt-

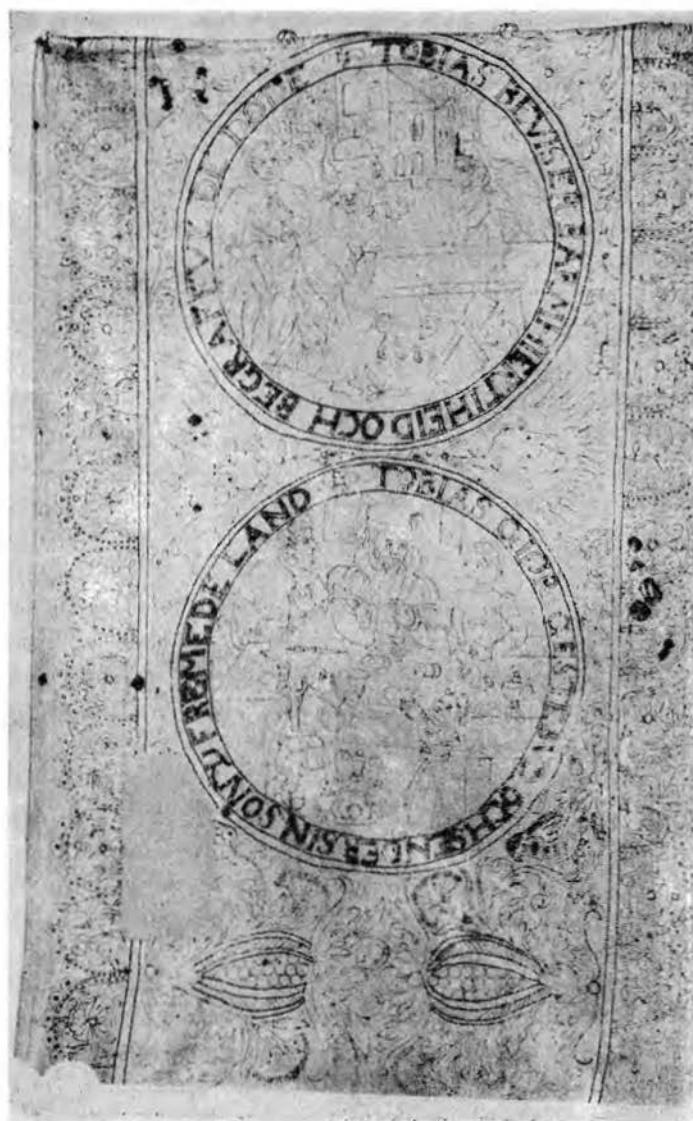

Fig. 2. Den første del af dugen no 22 a.

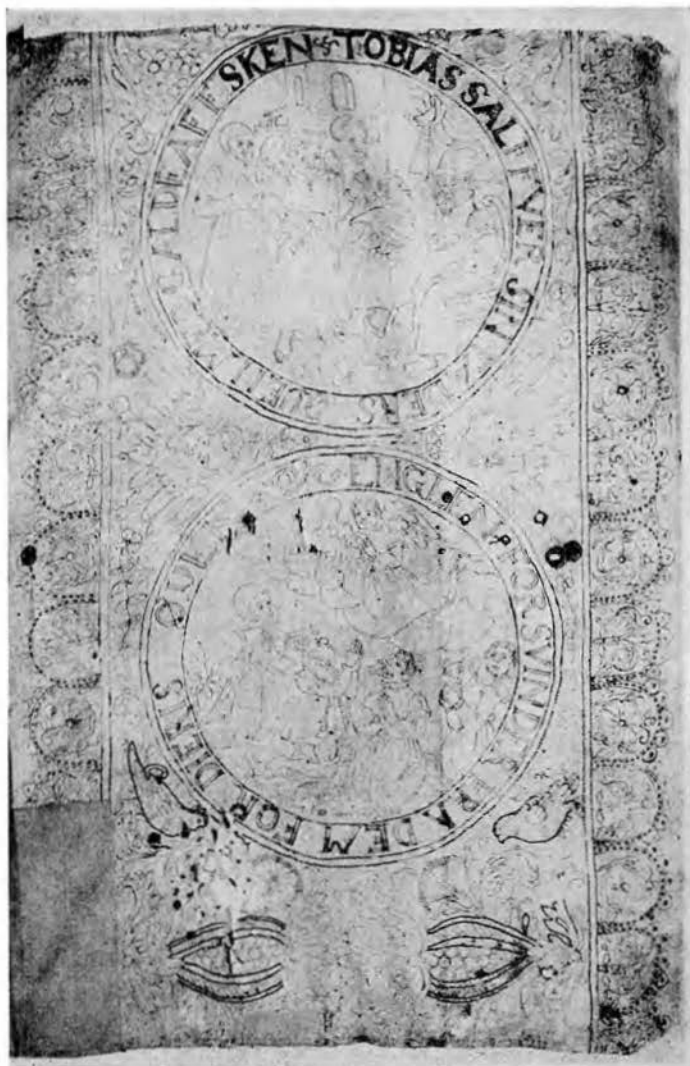
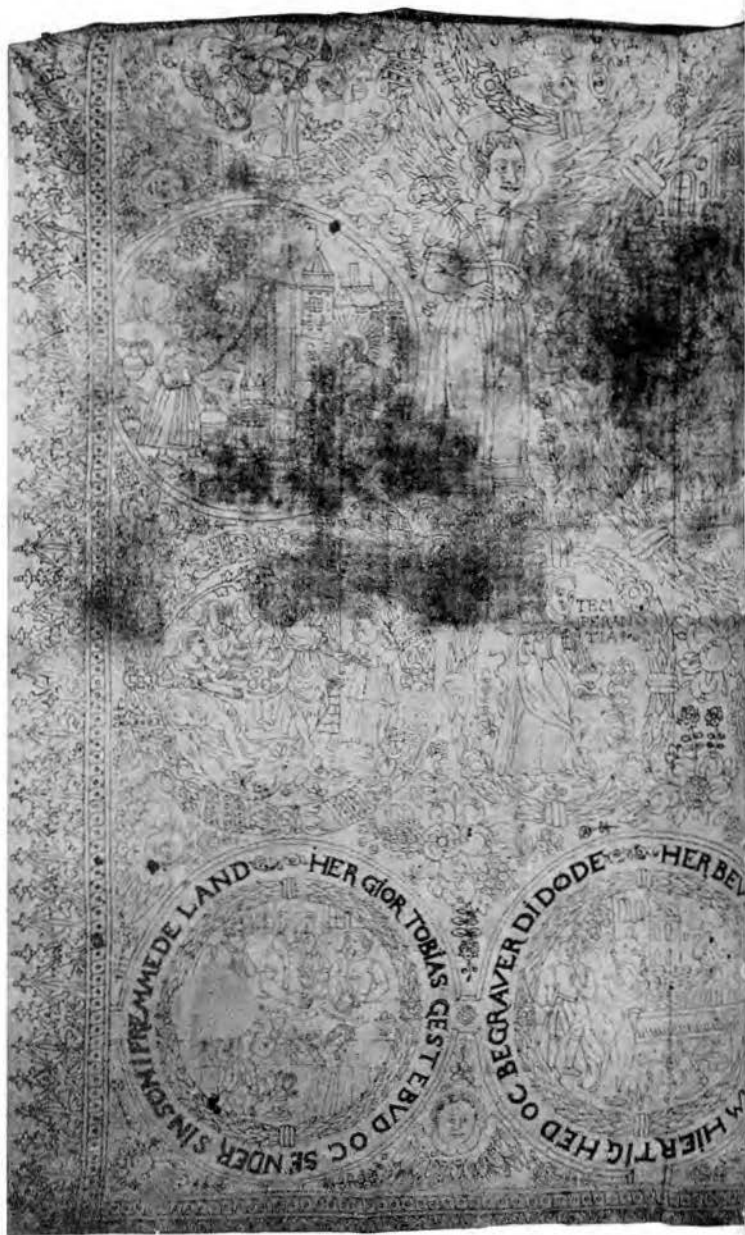

Fig. 3. Den sidste del af dugen no 22 a.

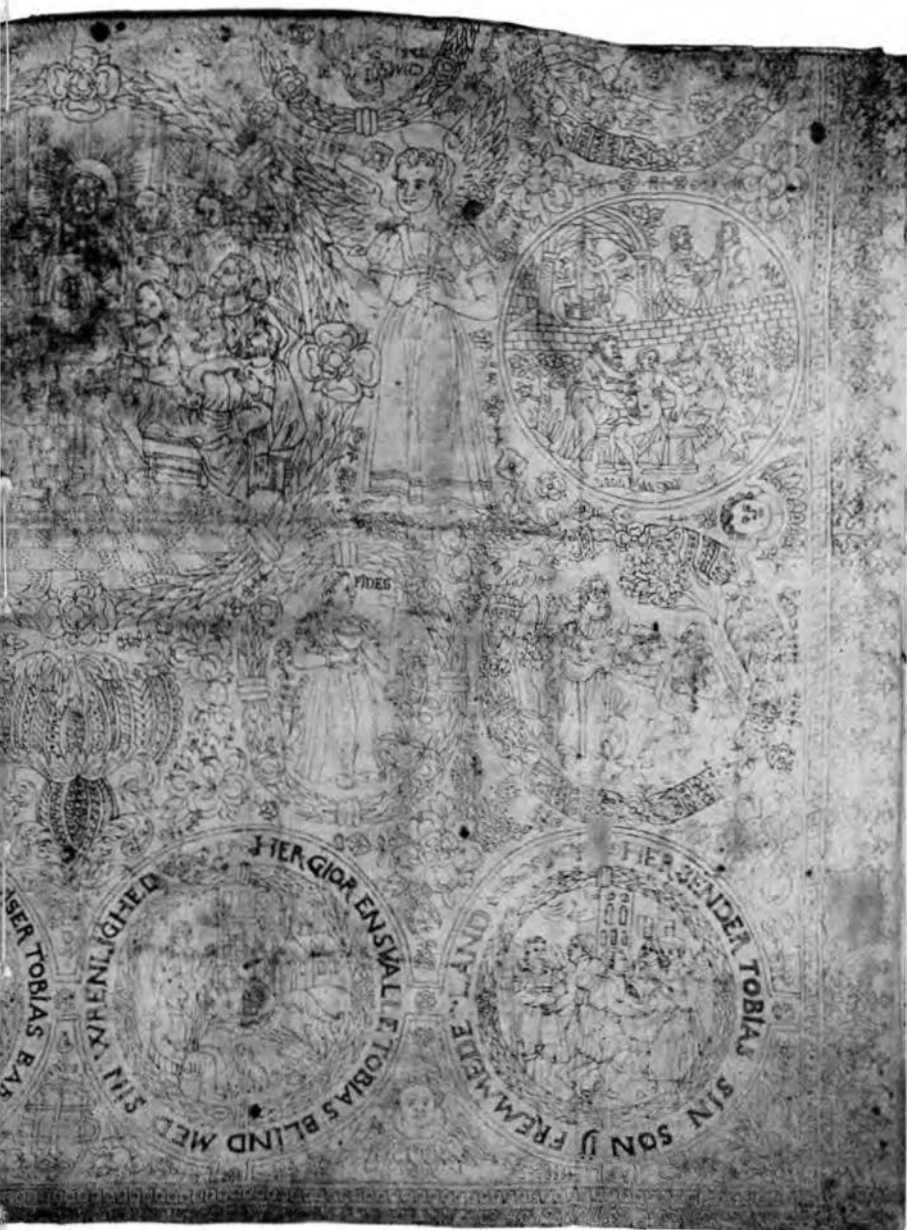

Fig. 4. Den bevarede del af dugen no 27 a.

stykke af en bred dug – herefter betegnet 27 a. Den nuværende form kan forklares ud fra brugen på alteret, idet den brede dug dækkede forsiden og bordets øverste flade, mens de tilsyede dele dækkede de to korte sider af alteret og således kunne se ud som en nedhængende dug. De broderede motiver kan ses at have passeret ganske godt til denne kirkelige anvendelse.

Men oprindelig har det været to duge – omend nært beslægtede, som billeder og ornamentter viser. De er begge broderede med rød silke, enkelte steder falmet til rødgult, overvejende med kontursting. De har en meget nær tilknytning til den gruppe duge, som jeg har behandlet under no 20–28, og bekræfter yderligere mine formodninger om, at vi her har resultaterne fra et enkelt påtegningsværksted.

No 22 a, fig. 2–3. De to bevarede stykker har samme størrelse: 63,5×95 cm. Hver rummer to af de otte scener af Tobias' historie, som vi kender fra flere duge i gruppen (sml. også 27 a). De her bevarede scener er de to første og de to sidste, begge i rigtig rækkefølge og orienteret mod det, der oprindelig var denne dugs to ender. Det rimeligste er at antage, at dugen har haft alle otte scener, og at dens mål derfor har været 63,5×0. 380 cm. Til sammenligning anføres, at de to beslægtede duge no 20 og 22 (begge i Nationalmuseet, København) har været henholdsvis 63,5×420 cm og 63,5×438 cm.

Selve Tobias-scenerne er de velkendte og i samme målestok som altid i denne gruppe. Der er de vanlige små afvigelser i tegningen, som viser, at der ikke har været tale om trykstokke eller lignende, men snarere om gennemprykkede skabeloner, hvor mønstret pudredes igennem for derefter at trækkes op med blæk af en ret fri hånd. Påtegningen står i denne gruppe duge som regel kraftigt og velbevaret. På 22 a og 27 a, som begge er meget afslidt, er det nu mest påtegningen, som ses, mens silken kun er bevaret her og der. Scenerne er på 22 a i ganske enkle rammer, som minder meget om dem, der findes på dugen no 22. Indskrifterne frembyder en interessant variant. På alle gruppens andre duge (sml. 27 a) begyndes altid med »her«, hvorefter følger verbet og så først subjektet. På 22 a har man haft mindre plads til indskrifterne og strøget ordet »her«, hvorved ordfølgen er ændret til den direkte med subjektet

først. De to første bevarede indskrifter (fig. 2) lyder: 1. »TOBIAS GJØR GESTEBVD OCH SENDER SIN SON IJ FREMEDE LAND« (stregen over o i søn er glemt). 2. »TOBIAS BEVISER BARMHIERTIHEID OCH BEGRAFFVE DE DØDE« De næste fire har formodentlig været (med moderne bogstavering): 3. En svaler gør Tobias blind med sin urenlighed. 4. Tobias sender sin søn i fremmed land. 5. Tobias tager galden af fisken efter englens befaling. 6. Den unge Tobias god holder bryllup med sin brud. Da indskrift 6 er den eneste, som normalt ikke begynder med »her«, er det usikkert, hvorledes den har været afkortet, hvorfor den er givet i den ellers anvendte form. De to sidste bevarede indskrifter (fig. 3) lyder: 7. »TOBIAS SALFFVER SIN FADERS ØIJEN MED GALDE AF FISKEN«. 8. »ENGLER FORSVINDER FRA DEM FOR DIERIS ØIJEN«.

Til sammenligning tager vi nu indskrifterne omkring Tobias-scenerne på 27 a (fig. 4): 1. »HER GJØR TOBIAS GESTEBVD OC SENDER SIN SØN I FREMMEDE LAND«. 2. »HER BEVISER TOBIAS BARMHIERTIGHED OC BEGRAVER DÍ DØDE«. 3. »HER GJØR EN SVALLE TOBIAS BLIND MED SIN WRENLIHED«. 4. »HER SENDER TOBIAS SÍN SØN IJ FREMMEDE LAND«. De sidste fire har her været: 5. Her tager Tobias galde af fisken efter englens befaling. 6. Den unge Tobias god holder bryllup med sin brud. 7. Her salver Tobias sin faders øjne med galde af fisken. 8. Her forsvinder englen fra dem for deres øjne.

Selv om man kan sige, at det er de samme indskrifter, der hele tiden anvendes ved Tobias-scenerne på denne gruppe duge, viser også disse eksempler, at der stadig er mindre afvigelser i stavingen svarende til, at 1600-tallets ortografi langt fra var så standardiseret som vor og samtidig visende, at der ikke forelå faste fortegninger til indskrifterne, selv om disses ordlyd nogenlunde var den samme fra dug til dug. Indskrifterne på 22 a har ingen i-prikker, mens indskrifterne på 27 a har det. I det hele taget er bogstaverne på 27 a mere pyntet f. eks. med små tværstreger og udløbere af stregen ved afskæringer og hjørner, med længere udløbere af R og med skrå linier i benene på M. Noget lignende gælder den beslægtede 27, selv om det er knapt så udpræget dér.

De to her omtalte duge synes altså at have haft god orden i Tobias-scenerne og deres tilhørende indskrifter, mens der på den nærtbeslægtede no 21 (Nationalmuseet, København) råder ret

Fig. 5. Jesus og Samaritanerinden ved Jakobs brønd. Kobberstik efter Martin de Vos af Joan. Baptista Barbe.

stor forvirring. Placering og indskrifter på 27 a er, med småafvigelser i stavningen, den samme som på 27. Ser man på gruppens duge som helhed, findes der to udformninger af indskriften til den første scene. Den udformning, vi finder på 27 a og med den lille ændring i ordfølgen også på 22 a, er den samme som på 21 og 27. Kun no 22 har den anden og kortere form: »Her gør Tobias gæstebud med sine gode venner«. Denne sidste form er mest korrekt i sit indhold, da udsendelsen af den unge Tobias i fremmede lande først virkelig sker i fjerde scene. Da imidlertid den lange indskrift til første scene, der allerede omtaler udsendelsen, nu kendes fra fire duge, må man slutte, at den var den almindelige, selv om den er lidt misvisende (sml. D. s. l. s. 50 ff.).

På de bevarede dele af 22 a ser man de for denne gruppe karakteristiske vingede englehoveder mellem kredsene. Ved overskæringen ses det halve af et frugt-og-blad motiv på tilsvarende plads. Regner man med, at dugen har haft de otte kredse, vil man ved skiftevis placering af englehovederne og frugtmotiverne få i alt fire englehoveder langs hver af dugens sider og tre frugtmotiver, idet det midterste motiv ville blive et frugtmotiv. Denne fordeling ville svare til fordelingen af motiverne mellem kredsene på 22.

I begge dugens ender, som er bevaret, når der ses bort fra yderborten, findes det store motiv med det opskårne granatæble omgivet af frugter, blomster og akanthusblade, som er brugt meget ofte på denne gruppe duge (sml. også 27 a). Nøjagtigt den samme udformning af motivet ses flere gange på dugen no 28 (Malmö Museum). Dog er der den forskel, at det på 28 er fuldt symmetrisk med fugle og akanthusudløbere til begge sider, mens det her på grund af placeringen opad endeborten kun har fuglene med på den side, der vender mod kredsene. Endnu et træk må nævnes: de mange indsatte småblomster, ret enkelt og primitivt tegnet, som er tilføjet alle vegne, hvor der er lidt ledig plads – et udslag af en typisk »horror vacui«. De ses som udløbere alle vegne også i høj grad på 27 a. Disse småblomster er et særligt kendetegn for alle dugene i denne gruppe og giver et indblik i den måde, påtegningen foregik på, idet de synes at være føjet ind med ret fri hånd, efter at alle andre motiver var overført efter i forvejen givne faste skabeloner.

Bortens udtungede motiv er inspireret af kniplinger. Dette motiv er nyt for denne gruppe duge; men mange andre af vore silkebroderede duge har naturligt nok kniplingspåvirkede borter. Ret nær beslægtet, omend langt grovere, findes en sådan bort på dugen no 32 (Västervåla kyrka), som er dateret 1647. På 22 a er borten ganske let og fint tegnet med skiftende blomstermotiver, hvoraf det ene ret sikkert er en rose set fra oven ligesom den heraldiske rose, mens det andet har et ubestemmeligt midtparti mellem symmetrisk slyngede akanthusblade.

Alt i alt har 22 a været en charmerende og yndefuld dug, lidt løsere i sin opbygning end 22. Umiddelbart ville man mene, at den fastere, strengere stil over 22 måtte være det ældre stadium. 22 er

dateret 1660. Men en datering af 22 a til væsentligt senere end dette tidspunkt modsiges på den anden side af, at vi fandt en grovere udgave af den udtungede bort dateret 1647. Det vil sige, at vi endnu engang ledes til forsigtigt at sige, at forsøg på at skelne mellem ældre og yngre indenfor den her omtalte gruppe næppe vil lykkes.

No 27 a, fig. 4, er noget mere end halvdelen af en stor, bred dug. Det bevarede stykke er 230×168 cm. En udregning baseret på formodningen om, at dugens manglende parti har været udformet på samme måde som den bevarede del vil give til resultat, at dugens oprindelige længde har været mindst 266 cm. En sammenligning med målene for det nærmest beslægtede fragment, no 27, er interessant. Dette måler nu 86 cm i bredden og 252 cm i længden, og en opmåling af motiverne giver til resultat, at den sandsynlige størrelse har været nøjagtig den samme som for 27 a. På basis af fragmentet no 27 alene beregnede jeg tidligere denne dugs helhed til c. $240 \times$ c. 270 cm.

Den oprindelige dug 27 a har været et af denne gruppes mest righoldige stykker. Den har rummet et væld af scener og motiver, som vi kender igen fra en række af dugene i den beslægtede gruppe, som der her stadig må henvises til. Tobiasscenerne er allerede nævnt. De er her i dobbelte krans, inderst en bladkrans, yderst indskriftkransen, svarende delvis til no 21, hvor bladkransen dog har fire heraldiske roser, og svarende helt til 26 (Reykjavik) og 27, hvor hver krans har to roser. På 26 er kransen drejet således, at roserne ses på siderne af billedscenerne ligesom på 27 a, mens roserne på 27 står ovenover og nedenfor scenerne. Det vil sige, at skabelonerne til kransene ved påtegningen snart lagdes på den ene måde snart på den anden, og at de ikke var fast forbundet med selve billedscenen.

Nærmest Tobiasscenerne findes, vendt mod dugens to ender, fire særlig prægtigt udformede krans af frugter, blade, omvundne bånd og fire heraldiske roser – helt de samme, som findes på 27 i tilsvarende placering. Kransene rummer følgende scener placeret på dugen i lidt vilkårlig rækkefølge: De tre engles besøg hos Abraham, Isakofringen (halvdelen bevaret), Elieser og Rebekka (halvdelen bevaret), Jesus og Samaritanerinden ved Jakobs brønd. 27

har sikkert oprindeligt haft de samme fire scener. På 27 findes nu bevaret to af scenerne (Isakofringen og Elieser og Rebekka) visende, at der igen er tale om en af de faste serier fortegninger til denne gruppe duge. Men selv om disse kranse har samme placering på 27 og 27 a, har billedscenerne kunnet flyttes ret tilfældigt rundt i de fire kranse: dér, hvor vi på 27 a ser de tre engles besøg, findes på 27 Elieser og Rebekka, og dér, hvor 27 a har Elieser og Rebekka, har 27 Isakofringen. Elieser og Rebekka er spejlvendt på 27 a i forhold til 27. Isakofringen retvendt. Men formoder man, at de tegnedes efter skabelon, kom dette jo blot an på, hvilken side af skabelonen man fik vendt opad. Forbillederne til de to scener på 27 er tidligere indgående diskuteret (D. s. l. s. 61 f). Her skal blot gentages, at de har nær tilknytning til stik efter Martin de Vos, som bl.a. findes i forskellige udgaver af Piscatorbiblen. (Om Piscatorbiblen se D. s. l. s. 241-43.) I min omtale af 27 formodede jeg, at de to nu manglende scener var: De tre engles besøg hos Abraham, tegnet efter M. de Vos, og desuden Jesus og Samaritanerinden eller Jakobs drøm. Jeg hældede til den sidste scene, da den er en direkte fortsættelse af de tre andre, men omtalte, at Jesus og Samaritanerinden ved Jakobs brønd ofte kombineredes med Abraham-Isak scenerne. F. eks. på dug no 45 (Nationalmuseet, København) findes fire kranse med: De tre engles besøg, Isakofringen, Elieser og Rebekka, Jesus og Samaritanerinden - i dette tilfælde kopieret efter stik af Matthæus Merian. På dugene no 20 og 21 findes Isakofringen og Jesus og Samaritanerinden ligeledes på een og samme dug.

Som det ses, bekræftes altså disse formodninger, og i hvert fald den sidste scene, med Jesus og Samaritanerinden, må temmelig sikkert være tegnet efter M. de Vos. Fig. 5 gengiver et ret almindeligt stik af denne scene, som findes i flere udgaver af Piscatorbiblen, og sammenhængen mellem broderiets scene og de Vos' fremstilling vil vist synes de fleste ret indlysende. Når Jesus og Samaritanerinden ved Jakobs brønd så ofte sattes i forbindelse med scenerne fra det gamle testamente, var det, fordi man så denne scene som den løfterige klimaks til de gamle historier. Der står jo i Johannes' evangelium: »Kvinden sagde til ham: Herre! du haver jo intet at drage op med, og brønden er dyb; hvorfra haver du da

det levende vand? Mon du være mere end vor Fader Jakob, som haver givet os brønden, og han haver selv drukket deraf, og hans børn og hans kvæg? – Jesus svarede og sagde til hende: hver den, som drikker af dette vand skal tørste igen. Men hvo som drikker af det vand, som jeg vil give ham, skal til evig tid ikke tørste.»

Som nævnt formodede jeg, at de tre engles besøg ligeledes ville være baseret på M. de Vos. Hans ofte, f.eks. i Piscatorbiblen, gengivne og ofte kopierede fremstilling af denne scene (se D. s. I. s. 62, s. 169, s. 213, s. 341 og s. 484) viser Abraham knælende foran bordet med de tre engle, mens Sarah som altid er placeret bag døren. Det er meget muligt, at den scene, vi ser på 27 a, virkelig bygger på dette Martin de Vos forbillede. De tre engles udseende og placering kan forklares ud fra det; men i broderiet er der sket det helt usædvanlige – og med biblen stridende – at Abraham er kommet med til bords midt blandt englene, som han jo egentlig ivrigt og ærbødigt skulle opvarte, mens den ellers bag døren skjulte Sarah er rykket frem, omend døren stadig er antydet, og rækker den stående engel et brød.

Placeret indenfor de fire kranse med Abraham, Isak etc. finder vi fire ovale kranse med dyderne: Temperantia, Fides, Charitas og Prudentia (de to sidste halvt bevarede). Også disse er velkendte fra denne gruppe duge; sml. 21, 24 (Nordiska Museet), 25 (Kulturen, Lund) og 27. Der er som altid småafvigelse i tegningen; mest varierer indskrifternes placering og de typiske indsatte småblomster. De samme kranse om dyderne findes på 24, 25 og 27. På alle de øvrige duge synes der at have været otte dyder, nemlig foruden de allerede omtalte: Justitia, Fortitudo, Patientia, Spes. Men på 27 er sagen usikker. Der er bevaret rester af Charitas, Justitia og Spes, og efter den sædvanlige symmetriske placering må der have været mindst tre andre. Herefter formodede jeg (D. s. I. s. 60 f), at der havde været de sædvanlige otte, hvad der ville give en dydefigur i midten under det store midtparti og en anden tilsvarende vendt mod dugens anden ende og placeret »over« midtpartiet. Her giver 27 a ny tvivl. For første gang er ikke alle otte med. Kan man have fire her på 27 a, kunne man vel have seks på dugen no 27? Hvad har nu 27 a på det sted, hvor den formodede 7' og 8' dydefigur skulle have været på 27? 27 a har

det meget voldsomme og ret groft udformede store motiv med opskårne granatæbler omgivet af indrammende akanthusblade og beslægtet med det motiv, vi så i begge ender af dugen no 22 a. Som nævnt er motiver af denne art yderst almindelige på dugene 21-28. På dugen no 26 har det samme store motiv, som markerer midten på 27 a, en endnu mere dominerende rolle, idet det ikke blot markerer midten - imellem to Tobiasscener - men lidt beskåret også udfylder storfeltets hjørner indenfor den omgivende bordure. Resultatet må altså blive, at vi ikke længere tør afgøre sagen for 27. Der kan som tidligere antaget have været otte dydefigurer, men der kan også have været seks plus det store granatæblemotiv.

Midt på siderne af den store midtgruppe, hvor 27 havde dydefigurer, finder vi to meget enkle krans, som i kompositionen virker lidt umotiverede og indeklemte. Især kredsen t.v. for midten ses at være klemt ind, idet den i siden beskæres lidt af dugens længdebort. Også disse to kredses motiver er gamle venner. Scenen t.v. viser endnu engang Jesus og Samaritanerinden ved brønden; denne gang efter ældre forbilleder fra de tyske grafikeres kreds i begyndelsen af 1500-tallet (sml. D. s. I. s. 46 f og s. 284). Præcis efter den samme skabelon findes scenen på dugene no 20 og 21, kun er den her spejlvendt. I kredsen t.h. ses to scener af Susannas historie. Den samme skabelon er, spejlvendt, brugt på dug no 20, og det er i den sammenhæng påvist, at den er kopieret efter to stik af Abraham de Bruyn (sml. D. s. I. s. 46 og s. 283, hvor stikkene findes afbildet). Det er mærkeligt at finde disse to kredse presset ind her. Det viser, at mønstertegnerens smag ikke var alt for sikker og mere gik ud på at fylde dugen med afvekslende billeder end at opnå en harmonisk, vel afbalanceret helhed. Særlig mærkeligt er det, at tegneren ikke har ændret, at man på denne måde fik hele to scener med Jesus og Samaritanerinden på samme dug. Jeg har tidligere fremhævet, at påtegningsmaterialet til denne gruppe dugu rummede ældre og nyere stof og f.eks. nævnt de to versioner af Isakofringen: en ældre byggende på Virgil Solis - antagelig gennem kopien i Frederik II's eller Christian IV's bibler - som er anvendt på dugene no 20 og 21, og den senere, som vi finder anvendt på no 27 og 27 a. Nu kan hertil føjes eksemplet

Fig. 6. S sammensyede fragmenter af to duge, som i teksten benævnes no 30 a og no 49 a. (Tilhører Linköpings Stifts- och Landsbibliotek.)

på 27 a med de to udgaver af Jesus og Samaritanerinden, hvorfor det senere forbillede, som ikke fandtes anvendt i det tidligere kendte materiale, nu er afbildet her (fig. 5).

Midtpartiet på 27 a med den store krans båret af de mægtige engle kender vi fra en række af de her omtalte duge: 24, 25, 26 og 27. På 24-26 indrammer kransen en firdelt fremstilling af scener fra skabelsen til uddrivelsen af paradiset. På 27 kan det ikke ses af de svage rester, hvad den har indeholdt. På dugene no 21 og 28 findes en midtkrans af anden tegning og uden de store engle, som indeholder en fremstilling af den hellige nadver, på begge duge tegnet efter samme skabelon. Da det kredsrunde felt med de fire gl. testamentlige scener (på 24, 25 og 26) har samme

diameter som feltet med nadverscenen (på 21 og 28), fremsatte jeg den formodning, at værkstedet havde kunnet bytte disse midtpartier indenfor kransene, så de store engle også kunne tænkes at forekomme med nadverscenen (sml. D. s. l. s. 48 og s. 60). Med hensyn til 27 var jeg meget i tvivl, men endte med at antage et midtparti med de fire gl. testamentlige scener ligesom på 24, 25 og 26. Det er derfor meget værdifuldt og interessant at se midtpartiet på 27 a virkelig forene de store engle og deres krans med nøjagtigt det nadverbillede, som findes på 21 og 28. Den ovenfor omtalte formodning blev altså bekræftet; men om 27 har indeholdt nadveren ligesom 27 a eller de gl. testamentlige scener, lader sig stadig ikke afgøre med sikkerhed. Dog vil jeg sige, at medens jeg tidligere af forsigtighed endte med at antage de gl. testamentlige scener, ville jeg nu på grund af det øvrige nære slægtskab mellem 27 og 27 a hælde til den modsatte anskuelse. Af særlig værdi er det for øvrigt, at nadverscenen på 27 a trods pletterne er langt bedre bevaret og derfor klarere i tegningen end på 28. På 21 er kun den nederste halvdel bevaret.

De udfyldende motiver mellem billedscenerne på 27 a minder også meget om 27, hvor de samme vingede englehoveder og beslægtede frugtgrupper findes. Meget lignende frugtgrupper med de typiske tilføjede småblomster findes også på dug no 23 (Nationalmuseet, København). Det sammenslyngede I H S monogram, som findes nær borten mellem 2' og 3' Tobiasscene, kendes fra hjørnerne af no 23, 24 og 26. Den yderste bort er den samme som på 21, 25, 26, 27 og 28.

27 a har været en meget rig og festlig dug, djærvt og kraftigt tegnet op. Tegneren har ikke haft særlig sans for de finere elementer, der indgår i dugens mangeartede motiver, og derved er der til tider opstået næsten groteske virkninger, som, hvis man pludselig fæster sig ved en detalje, kan virke chokerende. Se f.eks. ansigtet på den store engel til venstre. Tager man dugens tegning som helhed, kan man se, at tegneren ligesom på 22 a har lagt hovedmotiverne på så nogenlunde nøjagtigt og derefter udfyldt alle mellemrum.

Selv om det er det samme påtegningsmateriale, der er anvendt i dugene 20-28, nu også indbefattet 22 a og 27 a, fremtræder de

med ret forskellig grad af kunstnerisk helhed, hvad der tyder på, at flere hænder har udført selve arbejdet med påtegningen. Det er i denne sammenhæng interessant at finde 22 a og 27 a fra gammel tid knyttet sammen, selv om de næppe er tegnet af den samme hånd. 22 a synes lettere og ligesom mere naturligt yndet, mens 27 a har mere naiv kraft.

Fragmentet, som her afbildes som fig. 6, 83×72 cm, tilhører Linköpings Stifts- og Landsbibliotek og er omtalt af Sigurd Wallin i »Kuriositetskabinettet i Linköpings Stifts- og Landsbibliotek« Katalog, Linköping 1958, som nr. 163 og er desuden afbildet i kataloget, som oplyser, at det i 1797 er skænket af Peter Georg Aschan (1728-1813, rector scholæ i Eksjö). Det er mig foreløbig kun bekendt igennem beskrivelse og detaljerede fotografier, venligst overladt mig af intendent Gunnel Hazelius Berg, Nordiska Museet. Forhåbentlig vil det senere lykkes at se det sammen med i hvert fald nogle af de beslægtede ting, som vil blive omtalt i den følgende gennemgang.

Det består af flere sammensyede dele, som stammer fra to forskellige dage. På siderne ses brudstykker tilsyet af en enkelt og klart tegnet bort med stiliserede roser og nelliker vekslende med vindruer. Disse brudstykker er tilsammen o. 100 cm lange. Sigurd Wallin nævner i kataloget, at »En duk, daterad 1572, i Kunstindustrimuseet i Köpenhamn har exakt samma bård«. Det drejer sig om den dug, som er behandlet i D. s. l. under no 30, hvorfor brudstykkerne her betegnes *no 30 a*. På dugen *no 30* har man hidtil læst dateringen som 1572, men som påvist (D. s. l. s. 68 ff.) er dateringens 5-tal berørt af en senere restaurering. Samme sted er påvist, at et flertal af de anvendte grafiske forbilleder til denne dug først forelå efter 1572. Da dugen altså i hvert fald tilhører 1600-tallet, antager man nu, at dateringens skal være 1672. Ud fra den formodede datering 1572 daterer Sigurd Wallin i billedteksten i kataloget hele fragmentet til 1500-tallet. Det vil senere ses, at også de øvrige dele må dateres til 1600-tallet.

Dugen *no 30* er stærkt restaureret, og i den ene endebort er der ved denne restaurering tilføjet et stykke på en længde af c. 160 cm. Den ene ende af dette tilføjede stykke kan ses i detailgen-

givelsen D. s. I. s. 414. Da mange af de broderede duge er kommet vidt omkring, og da no 30 vides en overgang at have været i svensk kunsthandel, er det fristende at formode, at bort-fragmenterne 30 a simpelt hen er en del af det manglende stykke fra no 30. Muligvis vil større klarhed kunne nås, hvis der senere bliver mulighed for at se 30 og 30 a side om side. Indtil da fremsættes tanken her som en hypotese.

De øvrige dele af fig. 6 er fra en dug af anden type, men tydeligt nok alle fra een og samme dug. Det fremgår af de anvendte motiver såvel som af garnets og syningens art. Efter beskrivelse og detailfotografier synes silken her at være af en lignende rig, nærmest kobberrød farve som i dugene no 46-51. En farvegengivelse fra no 47 (Nationalmuseet, København) ses i D. s. I. s. 356. Silken på disse duge er også af en løsere, fyldigere stofvirkning, mens duge som f.eks. 30 står klarere og magrere. Også broderingens art, hvor man i kontursting har søgt at gengive en afskygget tegnings skravering bl.a. ved at sy konturer i to retninger på tværs af hinanden er typisk for denne gruppe duge. På grund af den særlig nære tilknytning til no 49 (Kulturen, Lund) benævnes herefter de her omhandlede fragmenter *no 49 a*. No 49 er omtalt i Kulturens Årsbok 1961 s. 160, hvor dens midtparti er afbildet i farver.

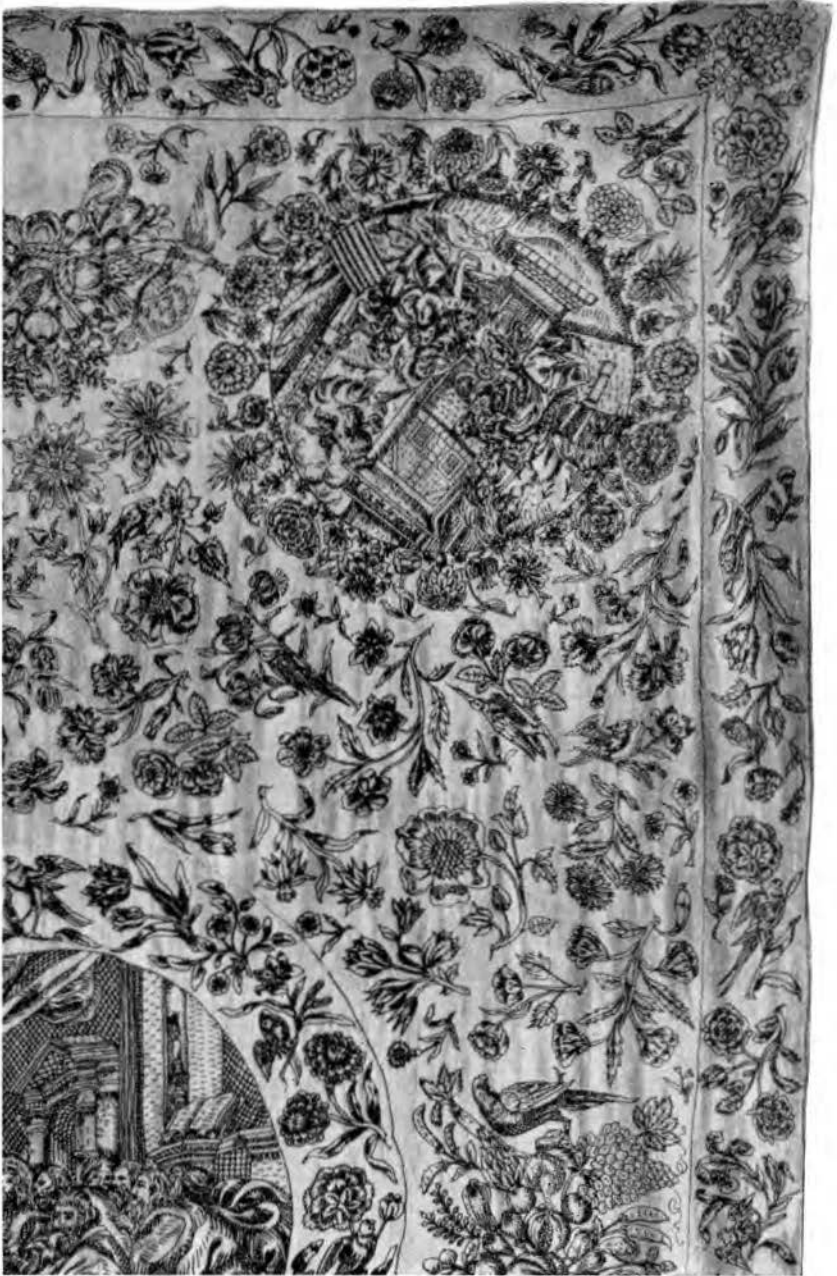
Når bortses fra de som no 30 a omtalte stykker, består fig. 6 nu af et større stykke med evangelisten Lukas og hans okse omgivet af krans og strøblomster med fugle og med den inderste del af borten bevaret forneden. Dette større stykke med Lukas er firkantet afskåret undtagen t.v. over oksens bagkrop, hvor det er skråt beskåret. Det består for øvrigt fra begyndelsen af to sammensyede stykker stof, idet en sammensyning ses ned gennem evangelistens højre skulder og arm. Desuden findes fem mindre stykker: hjørnet til højre skråt nedenfor evangelisten med rester af strøblomster og af den ret brede oprindelige bort, et trekantet stykke med blomster, som ses over den skrå afskæring ved oksens bagkrop, og endelig tre stykker sammensyet i forlængelse af hinanden som en slags bordure over evangelisten.

Den gamle gavefortegnelse i Linköping giver denne beskrivelse: »Ett st. utsytt Kalkkläde, föreställande Christi ansigte« (sml. S. Wallin). Billedet af Lukas er meget tydeligt kopieret efter et stik

af Crispin de Pas d.æ. efter Geldorp Gortzius fra en serie omfattende de fire evangelister i ovale rammer, omtalt i D. s. l. s. 67 og afbildet s.st. s. 287-88. De samme stik har været brugt til billeder af evangelisterne i hjørnerne på dug no 29 (Statens historiska museum, Stockholm), som stammer fra Øster Vram kirke i Skåne. De er dog dør i mindre format og helt anden og enklere udførelse. Evengelistsbilledet på 49 a måler c. 50 cm i diameter. En sammenligning med det ovale forbillede viser en meget fin og præcis kopiering; men viser desuden, at broderiets billede er udvidet i bredden, hvad der er særlig påfaldende ved, at oksens hoved er blevet mærkeligt skævt og opsvulmet ud mod kransen.

Det er rimeligt at antage, at alle fire evangelister som sædvanlig har været anvendt, og man ledes derved på forhånd til at tro, at de har været placeret i hver sin krans i en stor dugs fire hjørner på lignende måde som hjørnekransene på dugen no 49. Som evangelisten vender mod højre, ville man uvilkårligt vente ham placeret til venstre overfor Johannes, som netop i kobberstikket ser den modsatte vej. En meget interessant detalje bekræfter denne antagelse. Lige udenfor kransen ses til højre enden af en gren med den bageste del af en siddende papegøje. Studerer man nu no 49 et øjeblik (sml. fig. 7), ser man straks, at sådanne papegøjer just sidder på hver sin side af de dekorative frugtmotiver, som findes midt i hver af dugens ender mellem kransene. Der kan efter dette ikke være megen tvivl om, at Lukas har haft sin plads til venstre for en frugtgruppe af denne art i den ene ende af den oprindelige 49 a. Mere usikkert er det naturligvis, i hvilken ende af dugen han var placeret; men en formodning lader sig dog begrunde. Det viser sig nemlig, at den øverste højre fjerdedel af dugens store midtbillede er bevaret, hvorfor det er mest nærliggende at formode Lukas placeret, vendt mod endeborten, »ovenfor« midtbilledet. Fig. 7 gengiver den tilsvarende fjerdedel af no 49. Lukas antages altså placeret, hvor vi på fig. 7 ser kransen med Jesu fødsel og hyrdernes tilbedelse. En placering af Lukas i dette hjørne vil sige, at man efter vanlig rækkefølge, hvor Lukas jo gerne er no 3, ville begynde med Matthæus i hjørnet til venstre nedenfor den

Fig. 7. En fjerdedel af dugen no 49. (K.M. 9.053.)

store midtscene, hvad der egentlig også ville være det naturligste sted at begynde evangelistrækken.

De bevarede dele af midtscenen er de tre stykker, der nu danner »bordure« over hovedet på Lukas. En sammenligning med midtfeltet på 49 viser, at vi her på 49 a har tre brudstykker af den samme midtscene, nadverbilledet efter Rubens (sml. D. s. l. s. 109, s. 313 og s. 450; sml. også Kulturens Årsbok 1961, s. 160). Efter de opgivne mål har de to midtscener haft samme målestok (højde c. 85 cm for selve billedfeltet), som det så ofte er tilfældet, når en gruppes forbilleder går igen fra den ene dug til den anden, idet man anvendte de samme skabeloner. Som stykkerne nu er syet sammen, ser man i midten det største stykke med apostelhoveder, barokportal og draperi + en del af den omgivende blomsterkrans. Af de to andre brudstykker kan det ene kendes på den opslagne bog over gesimsen, mens det andet kan kendes på det brændende lys, som dog står lidt svagt i gengivelsen på fig. 6.

Denne store midtscene har været omgivet af en rig blomsterkrans. Det trekantede brudstykke, over oksens bagkrop, viser et særligt pragtfuldt parti af denne krans grupperet om en vældig tulipan. Særlig dette parti, men også de andre brudstykker af denne store krans er nært beslægtet med midtkransen på dug no 48 (Hamburg, fra Løgumkloster). Kransen om evangelisten er nærmest beslægtet med kransen på dug no 51 (Vejle).

I hovedtrækkene kan altså 49 a sidestilles med de indbyrdes nært beslægtede 48 og 49. Ser man nu på strøblomsterne med fuglene, uddybes dette slægtskab yderligere. En række af blomstermotiverne fra 49 a genfindes på 49. F.eks. ser man blomsten med de tre klokker, som på 49 a står f.n. i hjørnet til højre på hovedstykket, flere steder på 49. Særlig oplysende er følgende to eksempler: overskåret i hjørnet til venstre for kransen ses på 49 a to nu adskilte rester af en bøjet iris med en fugl på stænglen. Præcist det samme motiv findes, spejlvendt, flere gange på 49 og ses her i detailbilledet fig. 8. Fuglen kan henføres til stik af B. van Lochoom (bl. 4, afb. D. s. l. s. 312). Et andet motiv af samme art ses overfor som en pendant på den anden side af kransen med Lukas, lige over den omtalte blomst med tre klokker. Man ser hovedet af en stor kejserkronelignende blomst og, overskåret af

kanten, en fugls vinge og hale. Halen er helt afslidt og derfor vanskelig at se i reproduktionen. Dette er nøjagtigt det samme motiv, som, spejlvendt, findes flere gange på 49, bl.a. midt nedenfor den store krans med nadveren, og er gengivet i detailbilledet fig. 9. Det vil sige, at 49 a over dugens flade har haft en lignende udsmykning som 49. Sandsynligvis har den haft tilsvarende frugtgrupper med fugle også på dugens langsider, som dem vi ser på 49, svarende til de allerede omtalte motiver i dugens to ender.

Fig. 8. Detail af dugen no 49.

Fig. 9. Detail af dugen no 49.

Borten har derimod været en anden. De bevarede rester viser en mere geometrisk tegnet bort med faste blomsterhoveder inderst, et motiv der ofte findes på denne gruppe duge. Yderst synes fragmentet i højre hjørne at vise, at vi har haft en bort beslægtet med borten på no 47 og især beslægtet med no 46 a (Gumlösa kirke, Skåne) (D. s. l. supplement s. 486 c). En art stiliseret kniplingsimitation, som i sin tegning kan minde om den meget sikre og faste bort på no 46 (Viborg). Dugens målestok har antagelig været omtrent som no 49.

Vi kan altså gennem de bevarede fragmenter ane endnu en af de prægtige duge i denne særlig fornemme gruppe, som de daterede stykker placerer c. 1650-60. Tidligere har jeg kaldt den »Merian-gruppen«, fordi stik af Matthæus Merian har været særlig hyppigt anvendt blandt dens forbilleder. 49 a udvider på instruktiv måde vor viden om denne gruppes forbilleder. Særlig interessant er det således at se, at også Rubens' nadverbillede hørte til gruppens faste serier. Noget lignende har vel været tilfældet med C. de Pas' evangelister.

Til slut skal nævnes et fragment med to danske familievåben og årstallet 1653, som nu tilhører Statens historiska museum, Stockholm, og sidst har været i Nättraby kirke, Blekinge. Stykket er afbildet i Sveriges Kyrkor, Kyrkor i Blekinge, en konsthistorisk översikt av Armin Tuulse, Stockholm 1961, s. 88 og s. 92.

No 57 a, fig. 10, 29×25,5 cm. Man ser våbenmærker og initialer for det danske ægtepar Bertel Bartholin (1614-1690) og Sille [Cæcilie] Marie Glob (1630-1675). Bertel Bartholin var ældste søn af den berømte professor, dr. med. og theol. Caspar Bartholin d.æ. (1585-1629) og således broder til den ikke mindre berømte Thomas B. (1616-1680), Caspar B. d.y. (1618-1670) og Rasmus B. (1625-1698). Bertel B. var opkaldt efter sin farfader præsten i Malmø Bertel Jespersen, som døde 1613, året før sin ældste sønnesøns fødsel. Navnet Bartholin er for øvrigt en latinisering af Bertelsøn. I Petri kirke i Malmø hænger et smukt og enkelt epitafium med hans portræt. Bertel B. er et godt eksempel på, hvorledes en søn af en velhavende og lærd mand blev uddannet den gang. Student 14 år gl., derefter 5 år ved universitetet, så 3 år hos den lærde Holger Rosenkrantz på Rosenholm og derefter 8 år på studierejse i udlandet. Efter dette måtte han selvfølgelig blive professor ret omgående. Årstallet 1653, som ses på fragmentet, kan have forbindelse med, at han i det år blev decanus og samme år udgav en disputats. Disse begivenheder har jo sikkert skullet fejres, og dugen kan være broderet i anledning af festlighederne. Han synes ikke at have haft slægtens originale begavelse, men var en flittig professor i latin og udgiver af meget ordrige værker på dette sprog. I 1647 var han blevet gift med Sille Marie Glob, f. i Køge d. 21 februar 1630 som datter af sognepæsten Christian Lauridtsen Glob (c. 1581-1633) og hans sidste hustru Margrethe Braem (d. 1633). Christian Lauridtsen Glob's dødsbo i Køge er omtalt i D. s. l. s. 177 som et af de rige borgerlige hjem, der besad en mængde dækketøj og bl.a. »1 silcke syet dug«. Det ses altså, at begge ægtefæller Bertel Bartholin - Sille Marie Glob havde rige, borgerlige traditioner bag sig, som de levede op til efter bedste evne.

Om våbenmærkerne på fragmentet kan oplyses: Bartholin-våbnet (t.v., d.v.s. »heraldisk højre«) er stort set en korrekt gengi-

Fig. 10. Fragment af dugen no 57 a, dateret 1653. Tilhører Statens historiska museum, Stockholm. (SHM. inv. 1452: 117.)

velse. Våbnet er velkendt, da flere grene af familien senere adledes (sml. Dansk Adels Årbog 1932 II s. 119). Hustruens våben er mere problematisk og synes ret hjemmegjort. I Sveriges Kyrkor formodes, at der kan være en påvirkning fra det danske Hofmanvåben, og der henvises til Storcks Vaabenbog pl. 42. Formodningen bygger fejlagtigt på den antagelse, at Sille Marie Globs mor var en Hofman. Ganske vist var Christian Lauridtsen Glob først gift med Karen Richardsdatter Hoffmann, som selv vides første gang at have været gift allerede i 1585 og altså synes en del ældre end Christian Lauridtsen Glob. Hun var imidlertid forlængst død, da Sille Marie Glob fødtes. Desuden er Hofmanvåbnet hos Storck først fra 1749 (sml. Dansk Adels Årbog 1922 s. 497-500). Der fandtes og findes i Danmark flere borgerlige slægter

med navnet Hoffmann, oprindelig indvandret fra Tyskland, men ingen af dem vides at have ført det omtalte våben. I selve skjoldet ses en arm, ret sart og i hvert fald ikke pansret, udgående fra en sky(?) og bærende en kugle med kors-inddeling, som stærkt minder om kongernes »rigsæble«, som jo egentlig forestillede jordkloden eller altså en »globe«. Våbnet skal illustrere navnet Glob. På hjelmen ses to lignende, sarte, næsten kvindelige arme bærende »globen«. Over våbnene læses B.B.C.F.C.M.G., som henlyder til Bertel Bartholin og Cæcilie Marie Glob. Bogstaverne C.F. (ikke omtalt i Sveriges Kyrkor) kan formodentlig læses som Casparsøn Fædrene; d.v.s. at Bartholin-våbnet fremhæves som et fædrene våben: Bertel Bartholin Casparsøn Fædrene, mens hustruens våben må nøjes med mere beskedent blot at have hendes egne initialer. Dette svarer for så vidt udmærket til Bartholinernes bekendte voldsomme selvhævdelse.

Det her behandlede brudstykke lader sig ikke placere i den større sammenhæng med de øvrige duge med samme sikkerhed som de fire foregående. Går man efter årstallet og efter resterne af blomsterne foruden skjoldenes og hjelmenes tegning, må man nærmest vælge at placere det i nærheden af dugen no 57 (Frederiksborg), som er dateret 1655, selv om denne er adelig. Uden at man derfor kan påvise en direkte tilknytning til 57, betegnes det derfor her 57 a.

Det er værdifuldt gennem dette stykke at kende endnu en af de ledende danske borgerfamiliers tilknytning til de silkebroderede duge, og dateringen er ligeledes af værdi, da relativt få af de borgerlige duge er daterede, og årstallet igen peger mod midten af 1600-tallet, som synes den periode, hvor særlig mange af de borgerlige duge blev til som vidnesbyrd om borgerstandens voksende betydning og selvfølelse.

Georg Garde

Utställningar m. m. under 1962

Ett naturligt inslag i ett museums verksamhet är de tillfälliga utställningarna och på Kulturen är de sedan gammalt ett ofta använt medel att visa föremålsgrupper av speciellt intresse eller att illustrera en historisk företeelse. I vår årsredogörelse för år 1961 i denna volym redovisas flera sådana utställningar och här skall nu i korthet nämnas utställningarna under 1962. Utställningen *Stormaktstidens boktryck*, som öppnades den 11 december 1961, hade tillkommit som ett led i firandet av Kungliga bibliotekets 300-årsjubileum och kunde ställas upp i Lund i väsentligt kompletterat skick, tack vare vänligt bistånd från Lunds universitetsbibliotek, Nordiska museet och Göteborgs museum. På utställningen visades milstolparna i det svenska boktrycket från äldsta tid till stormaktstidens slut. De stora kyrkobiblarna dominerade utställningen såsom ståtliga prov på svensk bokkonst. Till utställningen anknöts demonstrationer och föreläsningar.

Utställningen *Svensk lag 1280-1962* öppnades på Kulturen den 9 mars. Även denna utställning kom från Kungliga biblioteket och på initiativ av professor Gerhard Hafström utlånades den till Lund. Här visades framför allt de märkliga medeltida handskrifterna, innehållande våra gamla landskapslagar. Den svenska rättsordningens grundvalar kunde här studeras i sin ursprungliga utformning, såsom i Västgötalagen (Sveriges äldsta bok) eller den med teckningar rikt illuminerade s.k. Codex Calmariensis, som är av ovärderligt kulturhistoriskt intresse. Den märkliga utställningen utnyttjades av rättshistoriska seminariet för seminarieövningar och flera andra universitetsinstitutioner anordnade besök och föreläsningar.

Under de senaste två åren har platsen för Skånska glasbruket i Perstorp varit föremål för vetenskaplig utgrävning och i samband därmed anordnad arkivforskning. Kulturen äger en fyllig samling

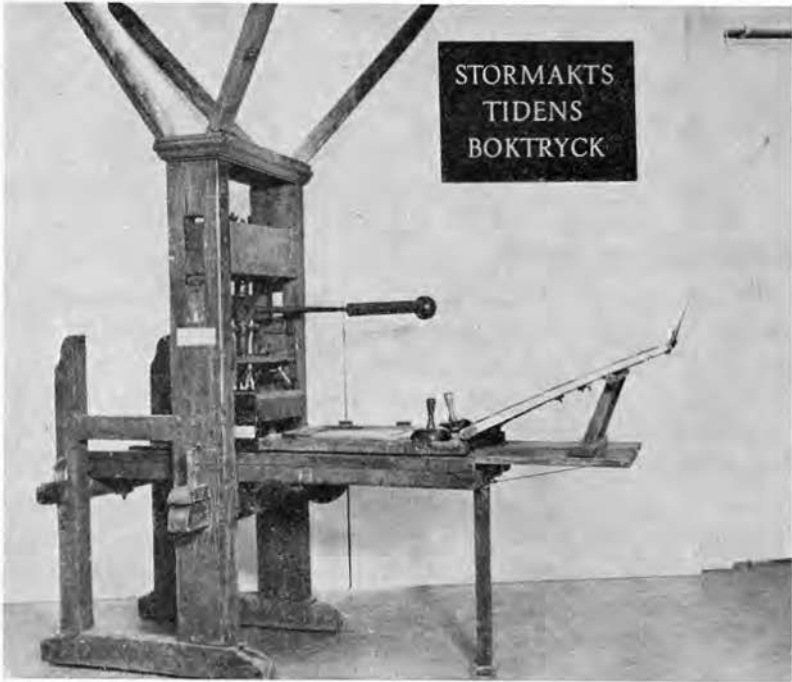

Bild. 1. Utställningen av Stormaktstidens boktryck hade som monumental vinjett en gammal tryckpress av trä, stammande från Vänersborg.

av produkter och tidigare grävningsfynd och i samarbete med Kristianstads museum, landsantikvarien i Kristianstads län och Häl-singborgs museum anordnades en utställning *Skånska glasbruket 1691-1762*, som öppnades den 7 maj på Kulturen, sedan den ett par veckor visats i Kristianstad. Utställningen gav en god bild av ett tidigt svenskt glasbruks produktion och dennas fördelning mellan enkla bruksting och mera påkostade glas för det festligt dukade bordet. Man synes bl.a. ha bedrivit en omfattande produktion av småflaskor för apoteksbruk. Atskilliga brännvinsglas med skämtsamma inskriptioner har bevarats; »Min kyrkoherres skål»,

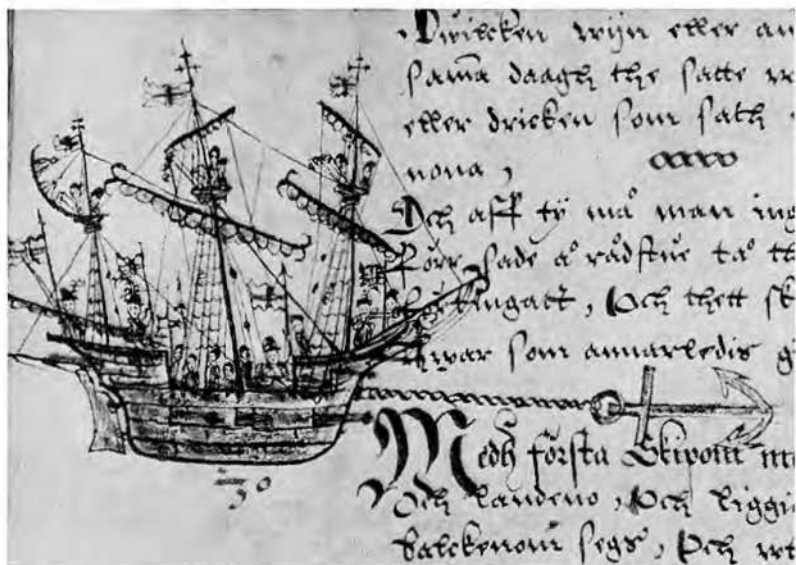

Bild 2. Prov på illuminationerna i Magnus Erikssons stads- och landslag. Överst ett skepp i marginalen till stadslagens köpmålabalk, nederst en vinjett ur den s.k. Codex Calmariensis, från omkring 1400.

Bild. 3. Glas från Skånska glasbruket, bl.a. små apoteksflaskor.

Bild 4. Utställningen »Från knävling till hålkort». Här visas blanketter rörande födelse och dop.

Bild 5. Lunds studenters folkdanslag dansar på Kulturen oktober 1962.

»Bruna ögons skål» eller helt enkelt »Syp min wen» är exempel på dylika ingraverade texter.

Höstens utställning ägnades ett tryckerijubileum, nämligen grannen Håkan Ohlssons hundraåriga tillvaro. År 1862 på hösten startade den unge studenten Håkan Ohlsson ett blygsamt tryckeri i en byggnad norr om Akademiska föreningen och tidigt fann han sin väg som framställare av offentligt tryck, framför allt handlingar för kyrkobokföring och blanketter av olika slag. Temat för utställningen uttrycktes i dess namn *Från knävling till hålkort*, dvs. man ville ge en kulturhistorisk framställning av den moderna blankettens förhistoria. Centralrummet i utställningen hade ägnats åt en historisk kavalkad av trycksaker, anordnad med välvilligt bistånd av Universitetsbiblioteket. I södra överljussalen vi-

sades den svenska kyrkobokföringens historia med material från Landsarkivet och Kulturens eget arkiv; denna del av utställningen hade anordnats av arkivarierna Alf Erlandsson och Sten Körner. En annan avdelning hade ägnats den moderna blanketten under rubriken »Från vaggan till graven» och här illustrerades påtagligt det genom trycksaker reglerade livet i vår tid.

Kulturens utställningsverksamhet är som bekant utsträckt även till Östarp, vars nya utställningshall sommaren 1962 innehöll en exposition av hemslöjdsalster från Malmöhus läns hemslöjd samt en av Kulturen ordnad svit av *Fästmansgåvor och trolovnings-skänker*.

Under hösten visade Lunds studenters folkdanslag äldre danser på Östarps gamlegård och dansade under tre söndagar i september-oktober även på Kulturen, ett inslag, som väckte uppskattning hos Lundapubliken.

Här skall också nämnas Östarpsdagen den 12 augusti, som med sedvanlig älskvärd hjälp av på orten bosatta intresserade blev en stor publiksuccé.

B. B.

Kulturens

PUBLIKATIONER

KULTURENS ÅRSBÖCKER

För medlemmar, som önska komplettera sin samling, finnas ännu följande årgångar av Kulturens årsbok på lager och erhållas för 15 kronor per exemplar + porto: 1936, 1940-1942, 1946-1950 och 1955-1962.

SKÅNSK BILDALMANACKA 1964

Väggalmanacka med 24 löstagbara vykort, som i färgtryck återger motiv från Kulturens förnäma samlingar av porslinsfigurer, avbildade mot bakgrunder, som utgöres av samtida stick och målningar.

Pris per styck kr 6: - + oms och porto. Rabatter vid beställning av mer än 50 exemplar.

JUL- OCH NYÅRSKORT

Korten äro tecknade av Sven T. Kjellberg. Dubbelvikta i formatet 150×120 mm med bild på framsidan och med övriga sidor helt blanka. Korten utges i en serie om 6 st. med olika teckningar och i olika färger. Kartong med två serier kort och därtill hörande kuvert sändes mot postförskott å kr 4: 50 + oms och porto.

KULTURENS VYKORTSSERIER I FÄRG

Varje serie består av 24 vykort i färgtryck.

Serie 1: återger målningar av Anders Montan med motiv från Sydsåne (samma kort som ingå i vykortsdelen till Skånsk Bildalmanacka 1961).

Serie 2: återger målningar, akvareller och skisser av Bengt Nordenberg med motiv från bl.a. Småland, Halland och Blekinge (samma kort som ingå i vykortsdelen till Skånsk Bildalmanacka 1962).

Pris per serie 5: - kr + oms och porto.

ORDSPRÅKSMÄRKEN

Brevmärken med teckning och text efter gamla ordspråk. Säljes i kartor om 10 stycken å 1 kr kartan + porto.

Beställning sker hos *Kulturen, Lund*, tel. 169 30

Redogörelse för Kulturhistoriska föreningens för södra Sverige verksamhet år 1961

A. LEDAMÖTER, STYRELSE OCH REVISORER

Högste beskyddare HANS MAJ:ET KONUNG GUSTAV VI ADOLF

Hedersledamöter Hovintendent John Kroon, Malmö.
Direktör Karl Wistrand, Stockholm.
Landshövding Johan Nilsson, Kristianstad.
Advokat Rolf Nordenstedt, Toppeladugård.
Direktör Alfred Persson, Lund.
Fabrikör Walfrid Nordström, Lund.

Ständiga ledamöter Disponent H. Duncker, Hälsingborg.
på grund av Direktör Th. Winborg, Stockholm.
särskilda förtjänster Kamrer Birger Grambäck, Malmö.
Agronom H. Henriksson, Balsby.
Konstsmännen Henning Persson, Lund.
Kontraktspresten Yngve Werger, Ängelholm.
Byggnadschefen Carl-Eric Holmberg, Lund.
Hovjuvelerare Wiven Nilsson, Lund.
Akademiträdgårdsmästare Axel Törje, Lund.

Antalet ständiga ledamöter i övrigt uppgick per den 31 december till 398 och årsbetalande till 30.020. Samtliga medlemmar var 30.433.

DE ÅRSBETALANDE FÖRDELA SIG PÅ FÖLJANDE SÄTT:

Eslöv	205	Trelleborg	223
Hälsingborg	847	Ystad	244
Hässleholm	166	Ängelholm	172
Höganäs	116	Skånes landsbygd	5.304
Kristianstad	336	<i>Utanför Skåne:</i>	
Landskrona	303	Stockholm	1.909
Lund	2.713	Göteborg	2.310
Malmö	2.428	Utrikes	26
Simrishamn	49	i övrigt	12.415
Skanör-Falsterbo	29	Abonnenter	225

Extra föreningsmöte hölls den 25 januari för behandling av frågan om tillsättning av ny intendent, i närvaro av ett hundratal föreningsmedlemmar. Då enighet ej nåddes, återtog intendenten Kjellberg sin ansökan om att bli entledigad.

Arsmötet hölls den 5 juni i närvaro av cirka 300 föreningsmedlemmar under ordförandeskap av styrelsens ordförande landshövding G. A. Widell. Styrelsen beviljades ansvarsfrihet för förvaltningen år 1960.

Föreningen återvalde intill årsmötet 1964 de i tur avgående styrelseledamöterna direktör Holger Crafoord, greve Carl Trolle-Bonde och major Christer Wahlgren samt till suppleant i styrelsen för samma tid boktryckare Per Håkan Ohlsson.

Till revisorer av 1961 års förvaltning omvaldes bankdirektörerna David Berglund och S. Lundeborg med direktören Frans Möller och kamrer Malte Ericsson som suppleanter.

Aravgiften skulle under 1962 utgå med 15 kronor.

På styrelsens förslag valdes enhälligt förste intendenten vid Nordiska museet fil. dr Bengt Bengtsson till intendent och sekreterare fr.o.m. den 1 juli 1961.

Efter sammanträdet frambar landshövding Widell föreningens och styrelsens tack till den avgående intendenten, fil. dr Sven T. Kjellberg och hyllade honom för hans mångåriga, uppoffrande gärning i Kulturens tjänst.

Styrelsen har under året utgjorts av landshövding G. A. Widell, ordförande och Kungl. Maj:ts ombud, med direktör Sune Wetterlundh som suppleant, direktör Holger Crafoord, v. ordförande, riksdagsman Rud. Anderberg, Malmöhus läns landstings ombud, greve Carl Trolle-Bonde, disponent C.-E. Borgenstierna, överläkaren med. dr Gunnar Edström, Lunds stads ombud, redaktör Christer Olofson, Kristianstads läns landstings ombud, hovintendent John Kroon, redaktör Johan Nilsson, skoldirektör K. G. Ljunghill, Lunds stads ombud, professor Sigfrid Svensson, major Christer Wahlgren, kyrkoherde Curt Wallin och docenten Jörgen Weibull samt självskriven ledamot intendenten fil. dr Sven T. Kjellberg, (efter 1/7 fil. dr Bengt Bengtsson) sekreterare.

Suppleanter i styrelsen har varit: riksdagsman Emil Ahlkvist, Malmöhus läns landstings ombud, byggmästare Harry Karlsson, akademiräntmästare Malte Ragnarsson, Lunds stads ombud, fil. lic. Gad Rausing, bankdirektör C. G. Regnéll, Lunds stads ombud och boktryckare Per-Håkan Ohlsson.

Styrelsen har sammanträtt 3/1, 11/4, 5/6 och 16/10. Det av styrelsen tillsatta arbetsutskottet, bestående av hrr Crafoord, Borgenstierna, Kjellberg (Bengtsson) och Svensson, har sammanträtt den 10/3, 7/4, 27/5, 6/7, 22/8, 15/9, 16/10 och 10/11.

B. FÖRENINGENS EKONOMI

Föreningen har mottagit följande anslag till upprätthållande av sin verksamhet:

staten	93.000:—
Lunds stad	55.000:—
Malmöhus läns landsting	16.500:—
Kristianstads läns landsting	7.500:—
Hälsingborgs stad	1.000:—
Alstads kommun	100:—
Araslövs »	100:—
Barkåkra »	50:—

Bosarps kommun	50: —
Burlövs »	100: —
Båstads köping	100: —
Dösjebro kommun	100: —
Furulunds köping	50: —
Förlövsholms kommun	50: —
Gislövs »	100: —
Harrie »	100: —
Hjärnarps »	100: —
Ivetofta »	50: —
Jonstorps »	50: —
Kattarps »	100: —
Kävlinge köping	100: —
Löberöds kommun	50: —
Löderups »	100: —
Marieholms »	100: —
Munka-Ljungby »	100: —
Nosaby »	150: —
Onslunda »	100: —
Oppmanna och Vånga kommun	50: —
Osby Landskommun	50: —
Oxie kommun	100: —
Perstorps köping	100: —
Riseberga kommun	50: —
Rängs »	100: —
Rönneberga »	200: —
Röstånga »	100: —
Skarhults »	300: —
Skegrie »	100: —
Skurups köping	50: —
Snogeröds kommun	200: —
Staffanstorps »	100: —
Svalövs »	200: —
Svedala köping	100: —
Teckomatorps kommun	100: —
Tollarps »	100: —
Torns »	100: —

UTDRAG UR KULTURENS RÄKENSKAPER FÖR ÅR 1961

Tablå över kostnader och intäkter

KOSTNADER:

Löner, pensioner och expensmedel	285.651: 75	
Fastighetsutgifter	76.753: 42	
Belysning, vatten, värme och renh.	32.751: 15	109.504: 57
Resor, frakter, porto och telefon		10.679: 50
Reklam, annonser och skrivmaterial		10.760: 22
Skatter och försäkringar		16.614: 50
Trädgårdens underhåll		888: 29
Utgifter för konserveringsanstalten		6.748: 14
» » Östarp		18.611: 77
» » fotografering		7.149: 84
» » årsbok 1960 (resterar)		2.812: 65
» » » 1961 (beräknad bokförd kostnad)		80.000: —
» » medlemsvärvningen, registrering av medlemsstocken och inkassering av förutvarande medlemmars avgifter:		
portokostnader	36.377: 61	
trycksaker	6.513: 13	
provisioner	38.064: 87	
telekostnader	1.782: 75	
expeditionsbidrag	11.640: —	
övriga kostnader	2.550: 49	96.928: 85
Ränteutgifter		27.479: 23
Hyror		2.308: 80
Inköp till samlingarna		10.873: 11
» » bibliotek och arkiv		2.523: 77
Avsättning till anställdas pensionering		20.000: —
Byggnadskostnader för Textilhallen		39.666: 70
Diverse utgifter		4.216: 73
	Summa kronor	753.418: 42

INTÄKTER:

Inträdesavgifter	49.801: 60
Medlemsavgifter och abonnemang å årsboken	303.341: —
Hyror och arrenden för kaféörelsen	21.449: 42
Inkomster från Östarp	34.751: 25
» » annonser i samt försäljn. av årsb.	13.597: 80
Nettoinkomst av Skånsk Bildalmanacka	21.759: 01
Trycksaker	1.976: 44
Ständiga medlemmars avgifter	611: —
Gåvor	70: —

Arsanslag:		
från Staten	93.000:—	
» Lunds stad	55.000:—	
» andra kommuner	4.550:—	
» bolag m.fl.	14.100:—	
» Malmöhus läns landsting	16.500:—	
» Kristianstads läns landsting	7.500:—	190.650:—
Bidrag från Kulturens donationsfonder		23.540:12
Överföring* per den 31/12 1961 av saldot å konto Kulturens väggharta		12.894:83
Överföring* per den 31/12 1961 av saldot å konto Bosebo kyrkokassa (därav inkomst av årets rörelse kr 3.250:21)		16.923:79
Kapital-konto		62.052:16
	Summa kronor	753.418:42

Balansräkning

TILLGÅNGAR:		
	31/12 1960	31/12 1961
Fastigheterna i Lund och Östarp	803.000:—	885.000:—
Fastighetsföreningen Hjorten u.p.a.	40.000:—	0:—
Samlingarna	1:—	1:—
Bibliotek och arkiv	1:—	1:—
Inventarier	1:—	1:—
Ombudsmannens garanti- & pensionsfond	18.796:92	26.861:79
Diverse fordringar	4.896:25	3.573:88
Innestående i bank	158.105:53	0:—
Postgiro	7.448:57	3.509:59
Kassa	3.968:87	4.353:88
	Summa kronor	1.036.219:14 923.302:14

SKULDER:

Låneskulder	155.162:81	186.385:77
Diverse skulder	147.896:37	117.921:39
Innehållen preliminärskatt	13.558:—	15.914:—
Anslag för utgivande av arbete om skånsk textilkonst samt från Gustaf Nilssons sterbhus för senare inrättande av butik	4.000:—	4.000:—
Kulturens 1600-tals karta	12.387:38	0:—
Anslag från Wallenbergs stiftelse för Lundafyndens vetenskapliga bearbetande	23.120:11	19.480:11
Avsättning för anställdas pensionering	134.985:42	143.092:92
Ombudsmannens gar. & pensionsfond	18.796:92	26.861:79
Checkräkning	238.001:83	183.388:02
Kapital	288.310:30	226.258:14
	Summa kronor	1.036.219:14 923.302:14

* Enligt beslut av föreningens styrelse.

Enär Fastighetsföreningen Hjorten u.p.a. numera trätt i likvidation har Kulturen under året övertagit fastigheten Adelgatan 3 (Weibullska fastigheten) till ett bokföringsvärde å kr. 82.000:—, som gottgjorts »Fastigheternas konto». Härigenom har Kulturens fordran å fastighetsföreningen i 1960 års bokslut kr. 40.000:— utjämnats och låneskulder under året ökats med kr. 42.000:—.

KULTURENS DONATIONSFONDER

Tablå över kostnader och intäkter år 1961

KOSTNADER:

Bidrag från fonder till föreningens rörelse	23.540: 12
Överf. av Bosebo Kyrkokassa till fören:s räkenskaper	13.673: 58
Kapital-konto	38.842: 48
Summa kronor	76.056: 18

INTÄKTER:

Anslag för år 1961 från bolag m.fl.	2.545: —
Ränteinkomster	23.511: 18
Albert Ekmans fond (nyttillkommen)	50.000: —
Summa kronor	76.056: 18

Fondernas kapitalbehållning

	Föreningen äger av fon- derna dis- ponera ^{31/12} 1961	Icke disponibel del av fonderna	
		^{31/12} 1960	^{31/12} 1961
Thomanderska fonden	1.904: 70	11.055: 75	11.165: 34
Anna Karlins premiefond	1.129: 85	1.237: 76	1.248: 67
Ole Olsens Keramiske Legat	954: 57	36.047: 16	36.253: 40
Beathe och Sven Bengtssons f:d	3.075: 29	22.572: 02	22.690: 17
Skånska Brands fond	1.709: 72	11.119: 76	11.178: 86
Kulturhistoriska M:s jubelfond	1.567: 07	9.901: 29	9.954: 12
Skånebokens fond	14.130: 31	46.393: 16	46.599: 14
Ingeborg Holcks fond	3.006: 13	7.451: 80	7.534: 44
Anna Lithströms fond	4.079: 10	10.768: 07	10.844: 92
Bror W. Olofssons fond	1.578: 23	28.789: 99	28.929: 90
Albert Ekmans fond	6: 28		50.000: —
Jubileumsinsamlingen 1957	174.754: 93		
Summa kronor	207.896: 18	185.336: 76	236.398: 96

Efter tillägg av de medel föreningen enligt ovan äger disp. 207.896: 18
utgör fondernas sammanlagda kapitalbehållning 31/12 1961 444.295: 14

UPPGIFT PER 31/12 1961

ANGÅENDE FOND TILLGÅNGARNAS ART

	Bokfört till:
Nom. kr. 15.000: — Svenska Statens 3 % obl. av 15/12 1946 ..	14.960: 62
» » 50.000: — Uddeholms AB:s 5 1/2 % obl. av 1958	50.000: —
» » 20.000: — Mo och Domsjös 4 % förlagsbevis 1945 ..	20.000: —
» » 5.000: — L. M. Ericssons 4 1/2 % förlagsbevis 1944 ..	5.000: —
50 st aktier i AB Pripp & Lyckholm	10.000: —
76 » » » Skandinaviska Banken	8.956: 37
5 » » » AB Skandinaviska Elverk	716: 15
7 » » » AB Svenska Fläktfabriken	1.351: 65
3 » » » Turbin AB de Laval Ljungström	360: —
120 » » » Svenska Sockerfabriks AB	7.530: —
14 » » » Säfveåns AB	693: 97
120 » » » Allmänna Svenska Elektriska AB	22.799: 30
20 » » » AB Iggesunds Bruk	8.444: —
20 » » » AB Svenska Kullagerfabriken, ser. A	8.646: 50
20 » » » Stora Kopparbergs Bergslags AB	9.785: 80
	169.244: 36*
Härtill kommer å motböcker med Gamla Sparbanken i Lund och Skandinaviska Banken inestående tillsammans	275.050: 78
Summa kronor	444.295: 14

Lund i februari 1962.

Sune Hellborg

SAMMANDRAG AV STIFTELSEN

KULTURFONDENS RÄKENSKAPER FÖR ÅR 1961

Ingående balans:

Konungariket Sveriges stadshypotekskassas

3,5 % obl. av år 1950	121.000: —	
Lunds stads 3 % obl. av år 1940	2.000: —	
Stockholms stads 3 % obl. av år 1940	4.000: —	
Göteborgs stads 3,5 % obl. av år 1951	5.000: —	
Svenska statens 4,5 % obl. av år 1955	3.000: —	
Innestående i Sparbanken i Lund	2.380: 53	
» » Skandinaviska Banken	1.817: 71	139.198: 24

INKOMSTER:

Ränta å Stockholms stads obligationer	120: —
» » Göteborgs stads »	175: —

* Kursvärde den 31/12 1961. Kr. 182.604.

Ränta å Svenska Statens obligationer	135:—	
» » Lunds stads »	60:—	
» » Sv. Stadshypotekskassas obligationer	4.235:—	
Bankränta, Skandinaviska Banken AB	88: 26	
» Sparbanken i Lund	167: 17	4.980: 43
	Kronor	144.178: 67

UTGIFTER:

Kulturhistoriska föreningen	4.532: 23	
Förvaltararvode	199: 20	4.731: 43

Utgående balans:

Konungariket Sveriges stadshypotekskassas

3,5 % obl. av år 1950	121.000:—	
Lunds stads 3 % obl. av år 1940	2.000:—	
Stockholms stads 3 % obl. av år 1940	4.000:—	
Göteborgs stads 3,5 % obl. av år 1951	5.000:—	
Sv. statens 4,5 % obl. av år 1955	3.000:—	
Innestående i Sparbanken i Lund	2.481: 27	
» » Skandinaviska Banken	1.965: 97	139.447: 24
	Kronor	144.178: 67

För stiftelsen Kulturfonden:

Å drätselkammarens vägnar:

Hans Ingemanson

/G. Paulsson

Förestående räkenskaper granskade och godkända:

För stadsrevisionen:

G. Ståhl

För Kulturhistoriska Föreningen:

M. Ericsson S. Lundeborg

C. PERSONAL OCH VERKSAMHET

Intendent:	fil. dr Sven T. Kjellberg (1934), efter den 1/7 fil. dr Bengt Bengtsson
Antikvarier:	fil. dr Ragnar Blomqvist (1929) fröken Märta Lindström (1950)
T. f. antikvarie:	fil. kand. Bengt-Arne Person (1955), t.o.m. den 31/8

T. f. amanuens:	fil. kand. Gunilla Eriksson (1960)
Rustmästare:	herr Wilhelm Jönsson (1930)
Skattmästare:	herr Sune Hellborg (1960)
Ombudsman:	överste Sven Forsberg (1946)
Kanslibiträde:	fru Astrid Sörensson (1954)

Utom den fasta personalen har såsom tidigare varit anställda en snickare, en gårdskar och ett par man till handräckningsarbeten vid byggnadernas reparation, två biljettkassörskor, två städerskor och ett antal söndagsvakter samt biträden på textilavdelningen. Nattvaktstjänsten har varit uppdragen åt Malmö Nattvaks Garantiaktiebolag.

Såsom arkivarbetare har överste Konstantin Kanep under året varit anställd vid museets arkiv. Fru Elly Ljungman har haft halvtidstjänstgöring på biblioteket. Avlönade med medel från Wallenbergska fonden och Humanistiska fonden har för arbeten på stadsarkeologiska avdelningen tjänstgjort fil. kand. Anders W. Mårtensson och herr Fred Allik. Fil. stud. fru Barbro Åstrand och fil. kand. fru Maj Fehrman har tjänstgjort och biträtt med katalogiserings- och utställningsarbete.

T. f. antikvarien Person utnämndes till chef för Varbergs museum fr.o.m. den 1/9 och lämnade i samband därmed sin tjänst vid Kulturen.

Antikvarien Blomqvist har förordnats till docent vid Lunds universitet fr.o.m. den 1/1 samt utnämndes till stadsantikvarie i Lund fr.o.m. den 1/7.

Under årets första hälft har de kulturhistoriska avdelningarnas arbete huvudsakligen varit koncentrerat till inredning av Textilhallen och de i samband därmed ledigblivna utställningsutrymmena i Vita huset. Textilhallens utställningsutrymmen i bottenvåningen och övre våningen togs i anspråk till en exponering av ett kvalitativt strängt urval ur museets textilsamlingar. Magasinsutrymmena togs också i bruk. Inredningen av källarvåningens dräktmontrar måste tills vidare anstå.

Utställningen av glas flyttades från Borgarhuset till dagsljusgalleriet i Textilhallens övre våning.

I Vita husets andra våning ordnades flera utställningar: en över

folkkonst och smide, en leksaksutställning, en utställning visande tidmätningens historia, en egyptisk och en etnografisk utställning. Benkt-Åke Benktssons samling av masker utgjorde stommen i den senare. Dessa utställningar kunde - liksom Textilhallen - visas för årsmötet den 5 juni.

Textilhallen skildrades i Kulturens årsbok 1961 av fil. dr Sven T. Kjellberg.

Arbetet med återuppförandet av Hallarödstugan har fortsatt. Omläggningen av elnätet på gamla området till växelström har fortsatt och en ny central för byggnaderna på områdets västra del har inretts i Herrehusets källarvåning.

Kulturen gästades under en vecka i juli av Öresundsteatern, som gav Sven-Christer Swahns »Bellman ur vägen» på en tillfällig anlagd teaterscen mellan Lindforska och Thomanderska byggnaderna.

Kyrkospelet »Frukta icke», författat av Ulf Söderlind, uppfördes fyra gånger i veckan under fem veckor i juli och augusti av en grupp studenter. Regissör var pastor Ingemar Thorin och huvudrollen lästes av fru Birgitta Hellerstedt-Thorin. Kyrkospelet, som varje gång inleddes med en procession genom Lunds gator till Bosebo kyrka, väckte livlig uppskattning hos allmänheten.

Den 30 september öppnades i Vita huset de tillfälliga utställningarna Skåniskt dräktsilver och Lunds äldsta bebyggelse. Den förra hade ordnats gemensamt med Österlens museum i Simrishamn och bestod av silversmycken från privatsamlingar i Skåne samt från Kulturens egna samlingar. Utställningen hade förut visats under en hantverksvecka i Tommarp.

Utställningen »Lunds äldsta bebyggelse» visade de viktigaste fynden från sommarens stora grävning på Thule-tomten och gav en uppfattning om de nya rön beträffande det äldsta Lund, som dessa fynd har givit.

Den 11 december öppnades i samma lokaler utställningen »Stormaktstidens boktryck», som Kulturen tack vare tillmötesgående från Kungl. Biblioteket och Nordiska museet blev i tillfälle att visa även för skånsk publik. Utställningens material var huvudsakligen hämtat ur Kungl. bibliotekets praktsamling och illustrerade det svenska boktryckets utveckling från den första

boktryckaren fram till tryckningen av Karl XII:s-bibeln. Samtliga utställningar lades till grund för en livlig föreläsnings- och visningsverksamhet.

Under hösten visades varje måndagskväll valda delar av Kulturens samlingar under rubriken »Kulturens nyheter». Denna verksamhet har rönt god tillslutning.

De lundahistoriska undersökningarna har omfattat övervakning av grund- och ledningsgrävningar samt uppmätning och fotografering av utdömd bebyggelse. Årets största arbete har varit de arkeologiska undersökningarna på försäkringsbolaget Thules tomt vid Kattesund, vilka pågick i nio månader och tack vare stort tillmötesgående från såväl byggherren som entreprenören Byggnadsfirma J. E. Liljegren, Malmö, och arbetarna lämnat ytterst värdefulla bidrag till kännedomen om det äldsta Lund. Av en stavkyrka, för vilken använts arbetsnamnet S:t Stefan, påträffades betydande delar, av stenkyrkan S:t Drotten berördes östligaste delen, kring kyrkorna fanns mer än 300 gravar. I lagren under stavkyrkan, som kan dateras till c:a 1060, utgrävdes resterna av en kompakt hantverkarebebyggelse, som huvudsakligen bestått av klinehus. På området fanns tio brunnar representerande typer från 1000- till 1700-talet. Mindre undersökningar har utförts bl.a. i samband med kulvertgrävningar i Östra Mårtensgatan, Stora Tomegatan och Själbodgatan.

Bearbetningen av under året och tidigare gjorda lundafynd har fortgått. Lundaarkivet har tillförts c:a 300 blad originaluppmätningar från årets fältundersökningar och c:a 2700 fotografier och negativ. Från Statens humanistiska forskningsråd har utgått fortsatt anslag till avlöning åt en medhjälpare vid lundafyndens bearbetning. Stadsantikvarien har biträtt stadens fastighetskontor vid restaureringsarbeten på äldre hus i Lund.

D. SAMLINGAR, BIBLIOTEK OCH ARKIV

Samlingarna har ökats med 913 nummer varav 818 genom gåvor. Accessionen omfattar n:r:is 53.640-54.552. Några av de viktigare nyförvärven omnämnes i det följande.

Allmogesamlingar: Vagga från Löberödstrakten; ostform från Ingelstads hd, Skåne; täckvraka från Fredsbergs sn, Västergötland; bonad på väv med religiösa motiv; minnestavlor från S. Sandby, Torna hd, Skåne; sättugnsfot av järn, Skåne; byalåda med handlingar från V. Alstad, Skytts hd, Skåne; spånäska av nordtysk typ; hängsmycken av silver och emalj av utländskt ursprung.

Hantverk: En samling smide från Skåne; verktyg från stenhuggeriarbete, använda vid Komstad stenbrott, Stiby sn, Skåne; urmakeriverktyg från verkstäder i Lund, från tidigt 1900-tal och senare; verktyg för skeppstimmerman, från mitten av 1800-talet; träskomakeriverktyg och snickeriverktyg från Lund; redskap för tillverkning av hårarbeten från hårfrisörska i Lund, från tidigare delen av 1900-talet.

Textil- och dräktsamlingar: Fältläkare- och polisuniform; doktorsfrack; teaterkläder; blårosig krinolin från Paris, 1849; sidenklänningar från Paris, 1880-1910-talen; brudklänning i benfärgad etamin, 1906; lottadräkt; damriddräkt, 1912; damhattar från 1940-50-talen; allmogedräkter; täcke i vitbroderi, Tyskland, 1740; bildvävnad, Harrania, Egypten, 1960; opphämtatäcken; slöjdprover; klänningar, tyger, band, sybehör, skyldetaljer från Ekelöfs eftr, som upphört 1960; överhovstallmästareuniform som deposition från Övedskloster.

Konsthantverk: Div. äldre keramik från Gustavsberg, Rörstrand och Höganäs; sex stengodspjäser av Patrick Nordström, varav fyra från Den Konglige Porcelansfabrik och två från konstnärens egen ateljé i Islev; fajansbål med pastoral dekor i grått tryck, Marieberg 1778; silverbröllopskrona i vitkockt silver från Lundahem; en samling möbler, tillverkade av Albin Alex. Möller (f. 1867), Stockholm, Anna Olin (f. Möller, 1870-1959), Sveriges första kvinnliga snickargesäll, med gesällbrev från Lund, samt Nils Petersson i Lund; fyra tennljustakar; tennstänka från 1700-talet; nipperask i karneol.

Konst: Utsikt från Sandgatan 14, Lund, akvarell av Hedvig Hamilton 1891; Stenhuggeri i Komstad, oljemålning av Ernst

Gullberg 1959; porträtt av Georg J:son Karlin, oljemålning av Inez Leander; porträtt av gravören och gördelmakaren Johan Arvid Kastman, Lund, och hans maka Fredrique Charlotte Kastman, kolteckningar av Endis Bergström, Lund; Sömmerskan och Strumpstickerskan, två gouacher målade på glas, från slutet av 1700-talet; porträtt av schweizaren Pierre Nicolas Du Bat, Sveriges förste »osttryckare», verksam på Marsvinsholm, målat av Johan Gustaf Wäström mot slutet av 1700-talet; två nummer-tavlor från Mellby kyrka, skurna i trä av skulptören Johan Ullberg i Finja; skulptur i vit marmor, föreställande Amor och Psyke; porträtt av okänd dam, pastell av Endis Bergström; en samling xylografier för affärstryck, använda vid Krooks boktryckeri i Malmö.

Kartor: Kartblad över slaget vid Lund 1676, tyskt kopparstick; kartverk, visande Göteborgs utveckling 1624-1921, upprättat till jubileumsutställningen 1923.

Bohag och husgeråd: Väggspegel med förgylld ram från omkr. 1800; två fåtöljer och två stolar av polerad björk i nyrokoko; ljuskrona i mässing och slipat glas från Lundahem; taklampor från skånskt lantbrukarhem; köks- och husgeråd från borgarhem i Lund och Malmö och från skånskt lantbrukarhem; kommod av mahogny med toilettuppsats i finfajans från 1800-talets senare hälft.

Musik: Fyrsträngad cittra med greppbräde; fotografialbum på plyschklädd låda med speldosa.

Ur och optik: Kompassur av mässing signerat D. Ekström, Stockholm, från senare delen av 1700-talet; gustavianskt ståndur, med urtavla signerad P. Gyberg, Lund (1756-1817); reseur av mässing från omkr. 1900; armbandsur av guld med manglad länk, Göteborg 1904; tubkikare av mässing från England; kinematograf med två filmer; stereoskop med tillhörande bilder; tre bälgkameror från åren mellan 1910-1930.

Leksaker: Dockservis av porslin med landskapsdekor i blått tryck,

England; dockservis från 1876; docka med kläder sydda av Ulla Möller (f. i Höör 1864), som hade syateljé i Helsingfors; husgeråd i miniatyr.

Medicin: Skrin med en uppsättning trepaneringsverktyg; medicinask för astmasjuka; inhalator; injektionsspruta för kvicksilver.

Etnografiska samlingar: Två javanska kriser; piphuvud av en röd stenart, från en nordamerikansk indianstam.

De lundaarkeologiska samlingarna har från grundgrävningen på Thuletomten vid Kattesund tillförts en rikhaltig och ytterst värdefull fyndsamling innehållande virke från stavkyrkan, gravkistor, en skiftesverkstimmerad brunn samt föremål av skilda slag belysande livet på 1000-talet, däribland en stol, som är den äldsta i Sverige påträffade. En hängprydnad av brons från 1000-talet, funnen i Östra Torn, har skänkts av lärlingen Leif Dahlén, Östra Torn.

Arkivet: Sedvanlig katalogisering av nyförvärv har skett. Arkivet, bestående av antikvarien fil. dr. William Karlsons efterlämnade manuskript m.m. har färdigställts. Bland nyförvärven märks »Vandringsåren», en berättelse om gesällvandring av målarmästare Axel Fr. Olsson, Lund, våren 1960; ritningar över skånska kyrkor, prästgårdar, skolor, lantmannabyggnader etc., utförda 1890-1945 av byggmästare Anders Pettersson, Svedala; några skillingtryck från åren mellan 1683-1686; Hans Gabriel Wachtmeisters reseskildring 1832; greve Tessins berättelse om prins Gustafs tillstånd, daterat den 4 febr. 1754; handledning i åderlätning från Kumlaröd, 1838.

Biblioteket har ökats med 657 nummer. Accessionen omfattar n:ris 13.656-14.312.

1961 ÅRS DONATORER

Förteckning över dem, som skänkt föremål till museet, biblioteket och arkivet - där ej annorlunda anges är hemorten Lund.

Bankkamrer Rune Ahlner, Allhems Förlag, Malmö, Almqvist & Wiksells, Uppsala, herr Willy Andersson, fru Andersson, Borgeby, handlande J. E. Areskoug, konstnär Bertil Arrklev, grevinnan Cecilia Beck-Friis, Börringe, intendent Bengt Bengtsson, barnmorskan Carin Books sterbhus, disponent Carl-Eric Borgenstierna, fru Inga Bringert, fru Gertrud Brinke, fru Celie Brunius, Lidingö, Auktionshuset Arne Bruun Rasmussen, Köpenhamn, lektor Ingrid Bruzelius, konstnär Sten Burén, Arlov, f. stadsbibliotekarie Stina Callmer, Hälsingborg, fru Ester Cedergren, Katrineholm, överingenjör Richard Cristensen, Norrköping, herr Carl-Gustaf Collin, fru Ester Cronqvist, Malmö, herr Leif Dahlén, Östra Torn, professor K. V. Ossian Dahlgren, Uppsala, Deutsche Auslandsgesellschaft, Lübeck, Eastern Horizon, Hong Kong, herr A. Ekeland, Eksjö, A. Ekelöfs Eftr, Lund, vapenhandlare Bertil Elgegren, Svälöv, provisialläkare Arvid Eriksson, Veberöd, Finlands Bryggeri, Kristianstad, fru Britt Forsberg, Hälsingborg, köpman A. E. Fr. Forsslund, Frosta Härads Hembygdsförening, Höör, författare Erik Gamby, Uppsala, Hembygdsföreningen Gamla Urhult, Urhult, Gemla Fabrikers AB, Diö, Generalstabens Litografiska Anstalt, Stockholm, professorskan Guro Gislén, AB Grahns Pappershandel, fröken Svea Granat, domkyrkokamrer E. Grönquist, konstnär Ernst Gullberg, krukmakare Knut Hallstén, Kvidinge, sjuksköterskan Sigrid Hansson, Hittarp, banktjänsteman Sune Hellborg, köpman Anton Holmberg, Malmö, fru Anna-Paulina Holmström, Göteborg, kapten Arne Holst, folkskollärare Axel Hörlén, Valleberga, István Király Muzeum, Ungern, tillsyningsman Nils Jantoft, konservator Lars Johansson, målaremästare Werner Johansson, fröken Elisabeth Jönsson, byrådirektör Kerstin Jönsson, Stockholm, byggmästare Harry Karlsson, fru Maria Kastman, fru Greta Kjellberg, intendent Sven T. Kjellberg, sparbankskassör Knut af Klinteberg, fröken Hilda Kockums dödsbo, Malmö, herr E. Kramer, Fulda, fröken Lilly Kronvall, hovintendent John Kroon, Malmö, Kulturhistorisches Museum, Stralsund, Kunsthau Lempertz, Köln, ateljéchef John Lagerholm, Landesmuseum für Vorgeschichte, Dresden, fabrikschef Oscar Landgren, fotograf Björn Larsson, fröknarna Ellen och Walborg Larsson, Kristianstad, fröken Inez Leander, intendent Carl-Gustaf Lek-

holm, Bjärred, Math. Lempertz Kunsthaus, Köln, tullöverkontrollör Seth Lewin, Stockholm, direktör Frithiof A. Lindahl, Stockholm, fil. dr Gustaf Lindgren, Stockholm, fröken Märta Lindström, fru Thyra Lindström, Katrineholm, fru Ulla Lindström, dövstumsläraryninnan Anna-Lisa Lindqvist, fru Elly Ljungman, Lunds Barnhem, fröken H. Malmquist, Eslöv, med. dr Karl Mattisson, Malmö, Mellersta Skånes Tidning, Hörby, Mora Ferenc Muzeum, Ungern, Muzeul Brunkenthal, Sibiu, lantbrukare Lennart Månsson, Höör, fil. dr G. Ney, lantbrukare Anton Nilsson, Hedvigsdal, AB A. W. Nilssons fabriker, Malmö, fru Ida Nilsson, Lund, smedmästare Per Nilssons dödsbo, Örum, hovjuvelerare Wiwen Nilsson, fröken A. Nordströms sterbhus, Nya Sparbanken, Nyaste Kristianstadsbladet, Kristianstad, Ny Carlsberg Glyptotek, Köpenhamn, lärarinnan Anna Nyman, Trelleborg, skriftställare Anders Ohlsson, Slågarp, okänd, fröken Annie Olin, Stockholm, smedmästare Per Olsson, Slågarp, fru Anna Persons sterbhus, Malmö, antikvarie Bengt-Arne Person, Malmö, fru Kerstin Person, Malmö, fru Carin Persson, Klagstorp, herr Per Persson, Ljungby, socialinspektör John Perup, Stockholm, byggmästare Anders Pettersson, Svedala, fru Kerstin Pleijel-Teiling, Trelleborgs Gummifabrik, fru Elisabeth Prytz, fru Ida Pålsson, Malmö, typograf Carl-Erik Pålsson, fröken Augusta Pålsson, lantbrukare Nils Pålsson, St. Harrie, professor Carl-Erik Quensel, kommandörkapten Yngve Rollof, Karlskrona, disponent Nils Rosander, Ängelholm, fru Bergliot Sandahl, provinsialläkare Alvar Sandberg, Kävlinge, enl. testamente, professor Philip Sandblom, fru Clara Sjören, Skånska Dagbladet, Malmö, urmakaremästare Hugo Stensson, förste polisassistent Stellan Stigborg, fru Signe Stjernström, Malmö, kapten och fru R. Stjernswärd, Vittskövle, fru Elsie Strindbeck, Malmö, fru Anna Svanberg, Huskvarna, Svensk Bryggeritidskrift, Stockholm, Svensk-Franska Konstgalleriet, Stockholm, herr Lars Svensson, Göteborg, civilingenjör Sven Sundius, Stockholm, fil. dr Wivi Sylwan, Göteborg, fru Sigrid Säfholm, Katrineholm, fröken Anna Sönnermark, Åstorp, fru I. Thermenius, major J. G. Thulin, fru Margit Tonning, Malmö, fru Margareta Treutiger, Stockholm, fru Ingrid Tullberg, Eslöv, civilingenjör Anders Törnblom, Stockholm, direktör Eric Törn-

gren, Sollentuna, Universitetet, Stockholm, ingenjör Per-Erik Wallin, Olofström, fröken Wendt, Perstorp, med. dr Sven Werne, Hälsingborg, fru Amy Westergård, Lund, korgmakare Sven Westerland, Bjärred, fru Westerstad, Västerstad, fru Olga Wetterberg, fru Ella Wickbom, Djursholm, amanuens Erik Widlund, med. dr Per Henrik Widmark, herr Inge Willman, Malmö, fru Märta Winge, Hovås, konservator S. E. Vingedal, Stockholm, Virittjä, Helsingfors, professor Nils G. Wollin, Stockholm, Ystads Allehanda, Ystad, fröken Kerstin Åberg, Strängnäs, Ellen och Anders Akesson, S. Sandby, fru Barbro Astrand, Bjärred.

E. BESÖK

Av de 69.976 besökarna har 3.271 studenter och 11.003 skolungdomar varit avgiftsfria samt besökande med nedsatt avgift varit 14.822.

Månad	Antal fritt besökande	Antal inträdesbetalande	Summa inträdesavgifter	Antal medlemsbesök
Januari	1.449	1.242	1.343: 25	524
Februari	696	987	595: —	198
Mars	1.781	1.019	1.255: 10	181
April	3.179	1.370	2.233: 30	283
Maj	6.574	4.664	5.651: —	610
Juni	4.810	5.026	6.595: 50	490
Juli	3.305	10.000	14.544: —	1.049
Augusti	1.859	6.881	9.088: 80	544
September	2.749	2.211	3.672: —	362
Oktober	2.178	3.281	3.409: 20	570
November	1.917	1.361	983: 95	238
December	1.054	383	430: 50	77
	31.551	38.425	49.801: 60	5.126

F. ÖSTARP

Halmtaken på Gamlegårdens byggnader har lagats och delvis omagats under hösten.

I utställningshallen öppnades den 10/4 en utställning av keramik från Andersson & Johansson i Höganäs. Denna utställning avlöstes den 2/7 av »Trätäljareturnén» d.v.s. en utställning av träsnittsgrafik och träskulptur, ordnad genom Folkrorelsernas konstfrämjande. Östarpshallen besöktes under säsongen av 4.278 personer, varav 454 medlemmar.

Gamlegården har hållits öppen för besökare 1/5-29/10. Antalet besökare utgjorde 11.274, varav 1.299 medlemmar.

Östarpdagen den 13 augusti samlade omkring 2.500 besökare. Efter en friluftsgudstjänst, ledd av kyrkoadjunkt Erik Berglund, konserterade Skurups hornmusikkår »Blå gossar», varpå författaren Nils Ludvig berättade om skånskt folklynn. På Gamlegården demonstrerades linberedning, spinning, bandflätning och andra textila sysslor, samt spån- och halmkorgstillverkning.

Jakttillsyningsman har under året varit frisörmästare I. Dahlbom, Veberöd.

G. TEXTILAVDELNINGEN

Verksamheten har bedrivits i sedvanlig omfattning med vård och konservering av samlingarna, katalogisering och avbildning av nyförvärv samt ordnande av magasin och utställningar i Textilhallen. Såsom biträde har tjänstgjort vävlärarinnan Ann-Mari Lundahl och fröken Ruth Nivall på halvtid. Dessutom har som vanligt praktikanter från Konstfackskolan i Stockholm deltagit i arbetet under sommaren.

H. ROLF NORDENSTEDTS STIFTELSE

Förvaltningen av Kulturens Toppeladugård, Nordenstedtska stiftelsen omhänderhas av Skandinaviska Bankens notariatavdelning, Malmö.

Lund den 9 mars.

Styrelsen

På detta skåp avtecknar sig blomsterurnorna mot mörk bakgrund.

